

СУЧАСНІСТЬ

В. Барка: Кавказькі малюнки — Б. Бойчук: Крукова гора — Б. Кравців: Літературна спадщина М. Глобенка — В. Дорошенко: Франко як бібліограф — В. Кивелюк: Протворчість С. Борачка і Г. Крука — Г. Костюк: В. Винниченко маляр — С. Кіндзерявий-Пастухів: З призабутих скарбів древнього письменства — М. Вінграновський: Вибір із віршів — М. Прокоп: Питання колоніялізму перед Об'єднаними Націями і Україна — В. Голубничий: Китайська критика СРСР і майбутнє комунізму — І. Майстренко: Думки з приводу статей Є. Врецьони — Критика і бібліографія — Нотатки

6 (18)

ЧЕРВЕНЬ 1962

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЗВЕРНЕННЯ

Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради

В листопаді минулого року світова преса повідомила, що до судових органів Німецької Федеративної Республіки зголосився советський громадянин Богдан Сташинський, який заявив, що він з доручення Комітету державної безпеки (КГБ) при раді міністрів СРСР убив сл. п. проф. Лева Ребета і сл. п. Степана Бандеру.

Ми стримувалися з офіційними заявами чи зверненнями в цій справі, бо прокуратура німецького Федерального суду відмовилася давати з'ясування про справу, поки ведеться судове слідство проти Б. Сташинського. Щойно останнім часом адвокат родини сл. п. проф. Л. Ребета отримав від прокуратури німецького Федерального суду повідомлення, що слідство закінчене і що вбивник незабаром стане перед судом.

Завданням адвоката родини, який виступатиме в процесі поруч німецького прокурора, буде полягати в тому, щоб спричинитися до висвітлення всіх політичних лаштунків вбивства, що його виконав Б. Сташинський.

Юридична діяльність адвоката родини пов'язана з великими коштами. Тому ми звертаємося цією дорогою до українців в усіх країнах поселення на еміграції з проханням своїми пожертвами допомогти нам покрити ці видатки. Нехай не буде ні одного українця, що відмовився б дати пожертву у зв'язку з процесом над убивником того, хто все своє життя присвятив справі визволення та державної самостійності України.

Прохання про пожертви на ту саму ціль висловлює в своєму окремому зверненні до своїх членів та прихильників Політична рада ОУНз.

Як відомо, збірку для забезпечення адвоката родини сл. п. С. Бандери проводить серед українського громадянства Провід ЗЧ ОУН.

Український Конгресовий Комітет Америки також видав залик до українців у США, щоб вони склали пожертви на згадані цілі. Комітет Українців Канади опублікував окремий «Комунікат» у цій справі.

Пожертви на покриття коштів адвоката, який заступає інтереси родини сл. п. проф. Л. Ребета, просимо надсилати на такі адреси, в виразно зазначивши ціль пожертви:

в Німеччині та в інших європейських країнах — *Ukrainische Gesellschaft für Auslandstudien e. V., München 2, Karlsplatz 8/III;*

у США та в усіх позаєвропейських країнах — *«Prolog» Assn. Inc., 875 West End Ave. Apt. 14 b, New York 25, N. Y.*

Пожертви можна надсилати також на адресу редакцій газет, які опублікують це звернення.

Закордонне Представництво УГВР

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

6 (18)

ЧЕРВЕНЬ 1962

РІК ВИДАННЯ ДРУГИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Р е д а к ц і я :

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична
частина).

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамов-
лених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3)
und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar
1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag „Biblos“ München 13, Hess-Str. 50-52

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

БАСИЛЬ БАРКА: КАВКАЗЬКІ МАЛЮНКИ

СВІТАННЯ В ГОРАХ

Так тихо-тихо в сутінку скорбіти
немов півсонні немовлята діти,
цвітини почали: чи то з утрати
і горя? (хто їх сміє побирати?..)

Так тихо-тихо повіває плач:
«дракон літає, чорнокрил-пірнач,
ув'язнює й знущається над нами,
веселими від світла племенами,
що в голубизні мирно процвіли...
і Нарімес, найкраща між жінками,
сама на камені: шумлять вали,
вали навколо котяться в потоці,
її ридання-сльози беручи,
оббризкуючи білі ніжки босі,
краплинами, що гострі, як мечі,
та від одежі пелюстки рвучи...

Літає звір: то питво для дракона —
вода скажена, від сльози солона.
О, сонце, неповинних пожалій
і зброю піднеси, і звіра вбий!

Долина зарясніє, відживуть сади:
візьми — убий дракона, поклади!»

Земля в цвіту; ласкаючи листвяні
хрещаті руки, на мольбі простерті,
щось ночі провіща кінець і смерті,
і сльози щастя, роси нестриманні,
з оранжу вій збігати почали,
відбивши сонця зір і літ бджоли.

МАДОННА

(Ікона XV в.)

Мадонно! мати добра, пресвята —
що над колискою дитяти;
і очі тихо сяють і уста
леління хочуть проказати.

Звели, щоб люд одумався, бо сльози
безквітну землю залили...
спини на голубій дорозі,
від сонця радісній — спини лижих,
що вміють недолітніх мордувати,
що катувати вміють неповинних
і сіяти дитячу смерть кругом,
кричи і рученьки до серця тисни! —
бо в їхні ж двері вернеться розгром...

огнем відмірити в оселях
та божевільлям, що побило квіти;
над немовлятами й жінками стеля
вже трощиться, вже почина горіти.

Мадонно добра, вийди — закричи,
що годі, ворони, в світах нікати
жорстокими безумцями вночі
і вдень! — о, мамо світла, ніжна мати,
небесна ньько, жди в підвалі,
бо вб'ють, бо в бомбах кинуть лють,
а вернуться, тобі ж і возпоють
благодаріння в древнім катедралі...

де квіти неба — до дитяти
леління хочуть проказати.

Київ, 1943

РУІНА

Недоля серця нескричання,
«сокирки» смерти навісні;
та в очі — відсвіти з вінчання,
чужі: сліпучі, наче сніг.

На корені, що в чорнім гromі,
розбила час мара світна;
і віють звірі невідомі:
споломенити світ до дна.

Об камені спіткнувшись горя,
крізь іскри з сутінку бреду.
А добрий гомін чорномор'я
від сходу доліта в саду.

І знову чую голос любий:
« — спіши до брами чимскоріш... »
прийду! в нелюдських муках губи
повторять молитовний вірш.

Берлін, 1944

СКОРБНИЙ ЧАС

Спасіть людину, що любили,
високі вісники небес!..
де — сосни чорні, тіні білі,
і в горах лід залізний скрес.

Кому віддати злотик сонця
і від троянди зеленок?
До моря, що горить спросоння,
вернуся: на грозі промок.

Обвіяні з тополь печалі
сховаю в серці на замку.
На чайчинім човні найдалі
пустиню вигляну палку.

І попрошу піски безводні —
коло каміння хороніть!..
Нестерпно сіються сьогодні
огненні роси з верховіть.

1948

ЛІТО

То — блискавка, як божевілля,
дощі за шибкою собору;
то — біль! перестраждає хвиля
по колосковому по морю.

Чи в люстро глянула озерне,
що з квіття: чи відсвітить груди? —
і в смертній пітьмі не померкне
любов, і в труни не відбуде.

Поткалося листками світло
по ластовиному по полю;
— ходім проз ниви непомітно,
волошки клонячи додолу!

І поцілунок, — скличе в безвість
пелюстка сонця, що родилась:
летить, мов голубиний крилас,
веселки світячи серпневі.

1948

ДОЛЯ

I

Уже ні горе — ні неволя,
а вся несоняшна недуга!..
з надії квіття поборола,
замкнувши: болями обвуглить...

І до поруганих ромашок —
не білокрилля крізь тумани.
Метеликів та бджілок наших
роса втішає! жаль поранив.

Чи вже ні іскорки від персня
з могили місяць не внесе? —
пожежа коло нив трихресна,
вітрила вітрові та серп...

А вірна звістка про любов,
мов горній голуб вирина.
Читає з грядки часослов
ясминне сонце до вікна.

1949

ДОЛЯ

II

Вікно без айстри і ридання,
коли веселка не вернулась,
а звістка, від сузір'я звана,
погасла, як зима — як трунна.

І вже змія від цвіту вишні
снує, мов блискавка жалом;
бо сльози сонця, ще колишні,
вікно з листком пережило.

Ще і не меркло денне лихо
без голубіння в ніч очей,
як не спіткало бідним сміхом
вікно, де квітничок тече.

Де маківка в блакить надхмарну,
спажне, мов келех, на біду,
проз колоски піду: не скаржусь! —
до світла з ними припаду.

1949

ТЮРМА

Ми ходимо — німий ланцюг,
що замикається під муром,
під бідним променем, навкруг
квіток недужих: серце журим!

При вбогій світлості двора,
листочком осіннього в неволі,
ми — міжкамінні тіні кволі,
залізо крила відбира.

А вічно в серці, добрім творі,
 племінніше, ніж чистий грім
 крайнеба крізь хмарини хворі
 і короґва надій при нім:

горить, мов зірка невідома,
 жоржина ніжного життя...
 любов моя! нова недоля,
 до брами голос каяття.

Саарлянд, 1949

КАМІНЬ

Спочину в тіні; знов нещастя —
 я сам на замкнутій дорозі...
 гроби, мов круг Еклезіяста,
 а світло — від пелюсток росних.

Та римська вежа: досі грізна,
 хоч хрест над нею золотіє;
 бджолина в променевих бризках
 гніздо відшукувати вміє...

гніздо в правічній каменині,
 що кладена від стріл гірких:
 то вулик! і дари гостинні
 бджолина вносить; вітер стих —

він стих: бо привиди нечутні
 освітлюють на святім піску...
 коштують мед, торкають лютні
 і в церкву входять городську.

Гінзбург, 1949

РОМЕН

Де різа колосків заклята,
 кріпацтвом поткана в кутках,
 і рідні відреклися брата! —
 як сонце за хрести зника...

як і від кривди тінь павуча
на росяний чорні мак;
і чадно сатана, мов круча,
вінчає морок, що заляк.

Блюзнір'я віє, не світило,
з двірців, звірючи в життя;
до себе співи приклонило —
соняшники до сполоття.

Я на безлюдний став обніжок,
скорбіти правду в хутори.
Бо ченчик зірки вчить некнижно:
— тут кожен, як ромен, гори!

1949

ДОСВІТ

Це — випромінить книга серця
в хмарини, мов дими цвіточні;
це — вимовиться втіха вербна
над стріхами, де легіт хоче.

І не з плачу в дивин одвічних
повіки відчиня краплисті,
в світ розцвітаючи, стосвічник
живого сонця! сіє іскри.

Мов жертва розгорить безгрішна;
крилаті ріки з книги кинуть
палання, звідки в квітень вишня
засвітить правду, як росину.

Та з долину могил збудившись,
на брамі дня птахи прилітні
почують вість і дзвін найближчий —
заб'ється зерно в грудях квітки...

На царство вінчана нетайно,
де свідчення до вікон кожне:
вівтар відкрив! і всім світанок —
любов, що морок переможе.

Нью-Йорк, 1954

ОЧІ КВИТОК

Безвинний зір незмінно бачить
палання ласки з висоти;
і листя, ніби скрик дитячий,
долонями в огонь звести —

благаючи! вина настарчить
від неба до кровин густих;
коли і місяця крайчик
західній — згадкою застиг:

і він, між пелюсток зіниця,
стрічає вицвіти, що зміцнять
серця в непогасимий день . . .

І вже відтіль травина, з тиші —
віщує, віями розцвівши,
надіється, радіє! жде.

8. V. 1961

БОГДАН БОЙЧУК: КРУКОВА ГОРА

Крукову гору назвали від... та це тепер неістотне. Назва, зрештою, це тільки вузол звуків, який нічого не говорить про велике урвище над Стрипою, чи про руїни церкви, чи монастиря, де над вівтарем схилився у зеленій рясі дуб, немов монах, який читає молитви. Бо назва — тільки зверхня мантия, яка ховає над проваллями замотані легендою старі руїни. Я любив — хоч до сьогодні ще непевний, чи то була любов, бо ми були ще дуже молоді; але я не про це хотів казати: я любив годинами сидіти на руїнах, я чекав, щоб камінь відізвався і сказав мені, чи все це дійсно була правда, чи Крук дійсно зрадив.

Ми тоді зустрілися по школі та, минаючи Підзамче із широкими рудими мурами старого замка, який стирчав над містом на самій горі й повільно западав у землю; замок цей задовго, думаю, стояв лицем до вітру, який видув з нього все таємне, всі легенди і перекази, і він стояв так ограбований і западав у землю, — тож минаючи Підзамче, подалися польовою стежкою до лісу. Ми любили Крукову гору. Наші кроки плуталися по дорозі, а руки час від часу, мов ненароком, зросталися і знову розлучалися від сорому чи що; тож руки наші ніби рвалися назустріч, ніби їх до себе щось тягнуло, а ми їх стримували, хоч бажали, щоб вони торкалися, бо то було приємно. Вона мені розказувала по дорозі... та я забув згадати: то була моя товаришка Роксана, я не думаю, що це була любов чи що, бо ми були ще дуже молоді, але мене болить, як думаю про неї, — сам не знаю, як це пояснити, ми були замолоді. Але болить, тому й забув, чи може не хотів її згадати. Що ж.

В лісі ми ставали там, де мусів бути вхід до церкви, і дивилися на знищений часом, а може і людиною, вівтар і на чорний отвір в підземелля, де колись монахи, мабуть, клали грішні душі вірних. І ми мовчки слухали, як дуб в зеленій рясі читав за упокою... тоді ставало лячно, — я не знаю, чи тому, що докруги дерева сумували і мовчали; чи тому, що схил до Стрипи був такий стрімкий, здавалось, неприступний; чи тому, що монастир таки здобули, зруйнували, і лишилося старе каміння, що не відзивалося і не казало, чи то дійсно правда. Я не знаю. Роксана притулилася до мене, мов дитина, і я відчував обличчям дотик її теплого волосся і пригадував тоді, що в неї сині

очі, що я любив, коли вона сміялася, що я любив... їй чомусь казати про руїни — я мав на думці: про минуле, та воно одно — цього монастиря і про монахів, що колись жили, співали довгі молитви, а як наїхали від Стрипи на маленьких кониках татари, то монахи брали, що попало, і ставали над проваллям боронити вхід до монастиря. І татари пробували днем і ніччю взяти монастир і не могли, бо схил до Стрипи був стрімкий і неприступний, і монахи боронилися, співали молитви і кидали в провалля каменяками. І монастир тримався. Аж одного дня один з монахів... ми пішли навколо, минули мури церкви чи каплички і вузькою стежкою спускалися до Стрипи. Та не встигли ми пройти і десять кроків, як дорогу перебіг нам потічок, прозорий і, здавалося, безжурний, що ненароком добіг на самий край стіни і впав униз на скелю, промиваючи її твердо, мов камінь, пам'ять про часи... один з монахів, Крук, їх зрадив. Пішов опівночі в татарський табір і зрадив їм таємний підземний вхід, що попід Стрипу вів у монастир. На другу ніч татари перейшли таємним входом і здобули монастир, ограбили його і зруйнували, а монахів повбивали. Навіть Крука вбили.

Роксана затискала губи, морщила чоло — це гарно було бачити, і я любив — і не могла ніяким чином зрозуміти, чому Крук пішов і зрадив братчиків, чому татари вбили Крука і де подівся той таємний вхід під Стрипою, якого ми не могли тепер ніяк знайти. Я також не міг багато зрозуміти, але я Роксані того не казав.

Над Стрипою ми грілися на сонці й думали про Крукову гору. Вода була приємна, тепла, аж просила хлопотом залізти і скупатися. І я сказав Роксані, і вона хотіла, тільки не взяла з собою строю до купання. Я також не взяв, але подумав, що можна і без строю, бо повітря було лагідне і чисте, і небо було чисте, і серця... і я сказав Роксані, що опівночі монахи виходили з-під землі, ставали довгими рядами і співали довгі та протяжні молитви. Від їхніх голосів дерева гнулися до самої землі, впадаючи зеленим голосом, і небо нахилилось ближче, і тоді ставало людям легше і тепліше. Але то неправда. Я ходив опівночі на Крукову гору, — монахи не вставали, а лежали мертві під землею і мовчали, і небо висіло високо, аж за зорями, і людям, мабуть, було холодно і тяжко. Ні, монахи не вставали. Бо своя земля тяжка. Та я Роксані цього не казав.

Вона сховалася десь за камінням, роздягнулась і якраз заходила в ріку. Хвилі товпилися біля неї, лоскотали ноги, — їм вона подобалася. Я також її, я думаю: я роздягнувся і також пішов у річку. Хвилі нас немов несли до себе, хоч ми старалися купатися окремо, але хвилі нас — вона ще кращий мала усміх, як звичайно, — я думаю, що усміх якось пасував до білого, як теплий мармур, тіла, і сині очі теж; я думаю — вона мені тоді подобалася дуже, з малими, ще не повними грудьми, які були тверді й рожеві дещо, як свіжі пуп'янки

на яблунях весною. Я не думаю нічого злого, і тоді не думав. Я хотів лише чомусь її обняти і поцілувати, та боявся, що вона тоді не буде більше усміхатися до мене і не гляне синіми очима. Вона також хотіла, мабуть, пригорнутися до мене, бо вода була холодна трохи, та боялася, що я не розкажу їй більше про монахів і про монастир. Ми берегли у кележах свідомости оливу чистоти, яку життя і так пізніше порозхлюпувало й забруднило. А нам лишилася лише одна краплина з молодости в пам'яті. Але я думаю, що варто було, задля однієї краплі навіть варто було. Хоч... часами жаль.

Коли я покидав свої міста і ріки, я казав Роксані, що колись повернуся до неї. Але то була неправда. Бо чужа земля також... Я думаю, що я і тут любив годинами сидіти на руїнах повоєнних міст і думати про висохлі готичні руки костьолів, які, мов кістяки, пручалися з-під каменя і простягалися до голубих очей Творця. Я сидів годинами, щоб камінь відізався і сказав. Та він мовчав, я думаю: руки піднімалися з руїн до голубих очей Творця, та він мовчав. Лише скалічена людина, що вернулася з війни, почула й відізвалася на крик поранених готичних рук і наново взялась тесати старий камінь. І тоді я трохи зрозумів. Хоч я казав Роксані, що повернуся до неї, але то неправда. Бо до молодости повертатися не можна. А чужа земля також буде тяжка.

**БОГДАН КРАВЦІВ: ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА
М. М. ГЛОБЕНКА**

П'ять років тому, 29 травня 1957 року, не стало в живих Миколи Миколовича Глобенка, дослідника давньої української літератури, історика нової літератури, зокрема вдумливого аналітика і критика сучасного літературного процесу і в УРСР, і на еміграції, заступника головного редактора «Енциклопедії Українознавства» і її літературного редактора, людини великої ерудиції і просто енциклопедичного знання. Якої важкої втрати зазнала з смертю Миколи Миколовича українська наука, зокрема українське літературознавство, усвідомили в той час тільки ті, що з ним близько співпрацювали, і ще еміграційні науковці, ознайомлені з діяльністю покійного.

Всю важкість, всю незаступність цієї втрати поставили перед очі і свідомість ширшої української громади опубліковані в 1958 році 167-им томом «Записок Наукового товариства ім. Шевченка», «Історико-літературні статті» Миколи Глобенка з вступними статтями проф. Володимира Кубійовича і ред. Івана Кошелівця. Невіджалуваність цієї втрати нагадує тепер, здійснене минулого 1961 року заходами дружини покійного Серафими з Полевських у паризькому «Націоналістичному видавництві в Європі», видання «З літературознавчої спадщини» М. Глобенка, якому передує вступне слово проф. Юрія Бойка.

Про Миколу Глобенка-Оглоблина як науковця і літературознавця, а також про його життєвий шлях, писали вже досить ґрунтовно автори вступних статей до обох названих книжок його літературознавчої спадщини. Зокрема вичерпний огляд та оцінка його наукової активності подані в статтях проф. В. Кубійовича п. з. «Життєвий шлях Миколи Оглоблина-Глобенка» і ред. І. Кошелівця п. з. «Микола Глобенко, як літературознавець і критик», надрукованих у збірнику «Історико-літературні статті» (ЗНТШ, т. 167, 1958). Цікава характеристика Миколи Глобенка, як літературознавця, подана у вступному слові проф. Юрія Бойка до виданої тепер другої книжки його літературознавчої спадщини. Інтересний спогад про М. Глобенка, як журналіста і редактора «Енциклопедії Українознавства», надрукував його співробітник Василь Маркусь у чикагському «Овіді» (ч. 5, 1958). У зв'язку з появою другої книжки праць з літературознавчої спадщини М. Глобенка ми хотіли б тут торкнутися тільки деяких моментів його наукової біографії, висвітлити їх значення не тільки для розвитку

українського літературознавства, але і для актуальних у теперішній час національно-політичних потреб та завдань.

Починав Микола Оглоблин свою високу освіту на початку 20-их років не з філологічних наук, а з точних; він учився на фізико-математичному факультеті Харківського ІНО. Навіть коротке перебування в царині математики, королеви всіх технічних наук, мало великий вплив на пізнішу історико-літературну і редакторську працю М. Глобенка, зокрема на його наукову методику: дотримуватися точности та акуратности в усьому, критично перевіряти всі використовувані праці, доходити кореня речей і правди в дослідах та у висновках. Вірним цій, винесеній з математичних студій методі, залишався Микола Глобенко не тільки у своїй науковій праці, зокрема в «Енциклопедії Українознавства», але навіть у своїх журналістичних статтях.

Дальший шлях М. Глобенка як науковця визначили важкі умови підрядянської дійсности. Не даючи йому можливости працювати за обраним фахом історика літератури, вглибитися в ту чи іншу ділянку історії літератури, зокрема в проблеми та теми улюбленої ним давньої доби, і перекидаючи його на цілком інші, не раз не зв'язані безпосередньо з наукою зайняття, ці ненормальні і інколи нестерпні умови наукової праці видатно поширили діяпазон зацікавлень молодого літературознавця, поглибили його ерудицію, підготовивши його через працю в «Українській Радянській Енциклопедії», започаткованій, але урваній насильно в середині 30-их років, — до такої плідної і багатой у своїх осягах активности у вільній «Енциклопедії Українознавства». Закінчивши Харківський ІНО в 1928 році, Микола Миколович був примушений працювати як літературний редактор — в Державному Видавництві України, в редакції газети «Вісті», в журналі «Пролітфронт», в «Радянській літературі». Водночас працював як перекладач наукових праць і літературних творів. В 1929 році був опублікований його переклад відомої, писаної російською мовою, праці Олександра Потебні «З лекцій теорії словесности»; в 1930 році Микола Миколович переклав вибрані твори Григорія Сковороди; в тому ж році вийшла в Харкові в його перекладі з польської збірка оповідань Ванди Василевської «Обличчя дня». Крім названих, належать йому ще переклади інших літературних творів, романів та новель. Відсунутий від аспірантури наприкінці своїх високошкільних студій через спротив партійних чинників і в дальшому позбавлений взагалі можливости розраховувати на університетську наукову кар'єру, Микола Миколович міг тільки спорадично працювати, як викладач на курсах української мови, і щойно від 1933 р. почав працювати постійно як педагог у Харківському художньому інституті, від 1939 р. — в Інституті журналістики і щойно з 1940 р. — в Харківському університеті.

Водночас з усіма цими зайняттями, що збагачували його досвід, як педагога і редактора, і поширювали його знання, Микола Мико-

лович не залишає наукової праці, особливо в улюбленій ним ділянці середньої української літератури. Але в наслідок стосованих комуністичним режимом репресій супроти українських науковців та упосліджування української науки висліди його наукових досліджень не могли появлятися в друку. Перекладені Миколою Оглоблином за ініціативою проф. О. Ветухова в 1930 р. твори Григорія Сковороди і складений ним тоді ж словник філософічної термінології цього українського мислителя не були опубліковані: після заслання проф. А. Ковалівського, редактора підготовлюваного видання творів Сковороди, названі праці Миколи Миколовича були сконфісковані разом з іншими матеріялами. Наприкінці 30-их років М. Оглоблин почав — під керівництвом проф. О. І. Білецького — працювати над підготовкою матеріялів до хрестоматії з старої української літератури і разом з цим започаткував збирання матеріялів для запланованих ним праць з історії середньої доби української літератури. Але прийшла війна, далі еміграція в 1943 році — і «Хрестоматія давньої української літератури» появилася щойно 1949 р. за редакцією акад. О. І. Білецького, вже, ясна річ, без зазначення прізвищ тих, що брали участь у її підготові, між ними й прізвища Миколи Миколовича. Пропала без сліду і вся пророблена ним праця для готованої Інститутом літератури ім. Шевченка «Історії української літератури», рукопис першого тому якої був готовий уже 1941 р. Матеріал, що його зібрав М. Глобенко для студії про українську літературу 17 віку, з якої йому не вдалося нічого в УРСР опублікувати, він вивіз з собою на еміграцію, і тільки тут пощастило йому опублікувати деякі частини з цієї великої праці.

Переїхавши на еміграцію і поселившись у Західній Німеччині, Микола Миколович Оглоблин, уже як Микола Глобенко, продовжує працювати над урятованими матеріялами; але, як і колись, він мусить для заробітку чи з konieczности працювати одночасно в інших ділянках, як педагог і літературний, а то й політичний редактор. І знов, як колись, тільки по кількох роках він здобуває змогу працювати професором в Українському Вільному Університеті, а з 1949 р. — видаваній Науковим товариством ім. Шевченка «Енциклопедія Українознавства», як заступник головного редактора проф. В. Кубійовича, літературний редактор та автор газет з різних ділянок літератури.

Працюючи видатно в усіх цих ділянках, Микола Миколович, не зважаючи на не надто добрий стан свого здоров'я, знаходить час і на писання наукових праць та науково-популярних статей, для яких характеристичне глибоке знання минулих та сучасних літературних процесів, особливо тих, що відбувалися і відбуваються на рідних землях. Друковані були ці, завжди ґрунтовні і цікаві праці і статті по різних збірниках і періодичних журналах та часописах; але окремими книжками вони появилися щойно після смерті Миколи Глобенка — в 1958 і 1961 році. Усієї літературознавчої і літературно-критичної спадщини Миколи Глобенка обидві ці книжки не вичер-

пують, бо поза ними залишається ще кілька більших праць, друкованих по наукових збірниках, і цілий ряд статей, друкованих по часописах.

Всю літературознавчу спадщину Миколи Глобенка можна поділити на чотири групи. Перша — найближча йому — дослідження з давньої української літератури, друга — проблеми сучасного українського літературознавства, третя — праці і статті про українських письменників XIX і початку XX сторіч (дореволюційних) і четверта — про сучасних українських письменників, радянських та еміграційних.

Всі ці праці і статті, не зважаючи не раз на обмеженість і спеціальність теми, написані живо, з глибоким знанням справи, а головню з огнем і з любов'ю до письменників та до їх творчости. З усіх них пробивається глибока турбота автора, історика і дослідника про майбутній розвиток української літератури і віра в її силу і живучість.

Залишаючи огляд праць М. Глобенка про давню українську літературу на кінець цієї статті, з його праць про українське літературознавство треба згадати основну в цій ділянці статтю «Історія і стан дослідження української літератури» з дальшими розділами про добу реалізму, модернізму і найновішу, надруковану в II томі «Енциклопедії Українознавства» (статтею) на стор. 525-732, «Українська література» — курс Інституту заочного навчання при УВУ (Мюнхен, 1947) та «Історія української советської літератури в офіційній інтерпретації» (в «Українському збірнику», ч. 7, Мюнхен, 1956).

В третій групі праць і статей про письменників XIX і XX сторіч перше місце займають статті з ділянки шевченкознавства. Започаткував М. Глобенко цей цикл статей про Шевченка своєю ґрунтовною статтею «Шевченко в советському літературознавстві» (ЗНТШ, т. 161, 1953, стор. 170-204; одна стаття п. н. «1845 рік у творчості Шевченка» надрукована у збірці «Історико-літературні статті», (стор. 32-44). В найновішій книжці «З літературознавчої спадщини» цій темі присвячені аж чотири статті: «Заборонена правда», «На позах з імперією», «Новітній етап боротьби за Шевченка» і «Живий Шевченко» (незакінчена). Сюди належить теж і вступна стаття до книги П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка» (1955). Друга й шоста з цих статей можуть бути прикладом справжньої наукової інтерпретації творчости і біографії Шевченка: в чотирьох інших розкриті і ґрунтовно з'ясовані методи, шляхи і цілі фальшування творчости, а особливо біографії Шевченка офіційним радянським «шевченкознавством». Висновок Глобенка, що в умовах комуністичного режиму «неможливе наукове шевченкознавство», не заперечений ще й досі, а тільки підтверджений, з одного боку, виступами його вчителя акад. О. І. Білецького, а, з другого боку, дальшими безупинними спробами радянських «шевченкознавців» спотворювати спадщину Шевченка. В подібному напрямку ідуть і надруковані у виданні «З літературознавчої спадщини»

статті М. Глобенка про І. Франка: «Франкознавство у безвиході» та «Ув'язнений Франко» і про Леся Українку — надрукована у збірнику «Історико-літературні статті» стаття «Леся Українка» і в «З літературознавчої спадщини» стаття «На шляхах фальсифікації». Завершеними з погляду змісту і форми є статті Миколи Глобенка про інших клясиків української літератури, надруковані головню в останньому виданні: «Заповіт Котляревського», «В дисгармонії» (про Пантелеймона Куліша), «Забутий» (про Івана Нечуя-Левицького) і надрукована в «Історико-літературних статтях» розвідка «Олександр Олесь».

Якщо йдеться про сучасну українську літературу, радянську та еміграційну, то на першому місці треба поставити тут Глобенкові загальні літературні огляди: «Українська проза 1920 — початку 1930 років», «Література підсоветської України», обидва надруковані в збірнику «Історико-літературні статті», «Оповідання в українській прозі 20-го століття» (Передмова до «Збірки українських новель», Н. Й., 1955), «Нарис української поезії» та «Література і терор» в книжці «З літературознавчої спадщини». Останній огляд особливо цінний як спроба підсумків того знищення — не тільки людей-письменників, але і їх творів, — що його здійснив комуністичний режим на Україні, почавши з 1929 року. Зв'язані з цими оглядами широким тлом і подіями теж й обидві статті Миколи Глобенка про Хвильового: «Микола Хвильовий» та «Дорогою ціною», що в них автор дає справедливую і спокійну оцінку цієї трагічної постаті українського підсоветського лихоліття. Особливо актуальні ствердження Глобенка, що Москва безупину бореться з духом Хвильового і що це вже зобов'язує нас до сумлінної уваги до нього, зокрема тому, що своєю смертю він нагадує нам, що «за помилки ми платимо надто дорогою ціною». Близька основним спрямуванням до попередніх теж і вміщена в останній збірці стаття п. н. «Майстер, що не сказав останнього слова», присвячена Юрієві Яновському, в якій Микола Глобенко висвітлює «трагедію життя цього найталановитішого майстра... засудженого на те, щоб не сказати широго слова батьківщині, глибокий зв'язок із якою він умів так глибоко відчувати». Такими ж влучними характеристиками обговорюваних поетів є й останні дві статті з цієї групи про «Олега Ольжича, як скупого на слова поета», в творчості якого надзвичайно міцно синтезувалися «ясний спокій споглядання, творче проникнення в далекі світи і глибоке відчуття нашої боротьби і катастроф», і стаття про поезію Оксани Лятуринської під вимовною назвою «Стріла окрилена». Творчості Лятуринської стосується і післямова М. Глобенка п. н. «Про любий спогад» до книжки Роксани Вишневецької (псевдонім Лятуринської) «Материнки» (1946).

До літературознавчих праць М. Глобенка треба зарахувати і надруковані в «Історико-літературних статтях» огляди «Адам Міцкевіч в українській літературі» та «Харківському університетові 150 років». Остання стаття важлива не тільки тим, що з харківським

університетом зв'язаний був тісно Микола Оглоблин-Глобенко своїми студіями і працею, але й висвітленням того знищення, що його зазнало від режиму українське літературознавство на цьому найстаршому українському університеті в 30-их роках нашого сторіччя.

Але найосновнішою і найбільш зв'язаною з науковими зацікавленнями Миколи Миколовича була ділянка давньої чи, точніше, середньої української літератури. Захопившись нею ще під час своїх студій у Харківському ІНО і вглибившись в цю добу за спонукою і під керівництвом професорів Миколи Плевака і Олександра Білецького, М. Оглоблин-Глобенко до кінця життя, хоч уже без потрібних наукових джерел на еміграції, не залишав праці над досліджуванням української літератури цієї доби. Вислідом цієї праці, що її Микола Глобенко, за свідченням ред. Івана Кошелівця, ставив на перше місце своїх зацікавлень, був ряд окремих студій, які у своїй цілості мали стати окремою монографією про зв'язок української літератури середньої доби з літературною традицією Київської Русі. З цих праць були надруковані ще за життя Миколи Глобенка «„Патерикон” Сильвестра Косова» (в «Записках» НТШ, т. 165, 1956 і резюме англійською мовою у Proceedings Наукового Товариства ім. Шевченка, філ. Секція, том II, 1955, стор. 46-47) та «„Тератургіма” А. Кальнофойського в її зв'язках із старокиївською літературою» (друкована у збірнику «Української літературної газети», Мюнхен, 1956). Залишилися із цього циклу в рукописі чорнові нариси основної для нього студії про «Патерик Печерський». Свого роду вступами до проблеми вивчення цієї доби були статті Глобенка «До питань вивчення барокової доби на Україні» (в паризькому журналі «Україна», збірник 8, 1952, стор. 619-627), «Спадщина Київської Русі в літературі доби барокко» (у збірці «Історико-літературні статті», ЗНТШ, т. 167, 1958, стор. 21-31) і популярно-наукова загальна стаття «Коло джерел нашого письменства» (друковано вперше в «Культурно-мистецькому альманаху», Регенсбург, 1947, і передрукована тепер у виданні «З літературознавчої спадщини», стор. 37-46).

В усій цій праці над вивченням давньої української літератури Микола Оглоблин-Глобенко був «одержимий» однією ідеєю, одним бажанням: довести, всупереч усім шовіністичним офіційним настановам і білої, і червоної російської науки, що українська літературна традиція не була перервана на Україні після татарського наїзду 1240 року, що українська література 17 століття була живо зв'язана з старокиївською літературною традицією. В цьому відношенні М. Глобенко вирішив продовжувати пророблену широко і ґрунтовно заслуженим істориком української літератури Михайлом Грушевським працю в його IV і V томах «Історії української літератури», в яких він на основі багатого матеріалу доводив безпідставність тверджень російських істориків літератури, зокрема визнаного потім комуністичним режимом Істріна, що київська традиція лягла в основу великоруської літератури і що для «Южної Русі», тобто для України, ця традиція з 13 ві-

ком категорично закінчилася. Історико-літературні дослідження Михайла Грушевського, що після появи IV і V томів його історії літератури були з захопленням прийняті українськими науковцями і викликали гострі наклепи і цькування з боку партійних комісарів від науки, стали згодом однією з причин не тільки фізичного знищення самого їх автора, але і його писань, зокрема готових уже до друку, а то й друкованих VI і VII томів «Історії української літератури», в яких зв'язок з старокиївською літературною традицією був підтверджений і для XVII сторіччя. З цього погляду рішення молодого українського науковця, Миколи Глобенка, відсуваного партійними чинниками від наукової роботи, прийняте ним ще в 1936 році, ґрунтовно вивчити літературні пам'ятки XVII віку і показати речевими і переконливими доказами їх зв'язок з літературною традицією Києва IX–XIII сторіч, заслуговує не тільки уваги, але й визнання. Тим більше, що свій задум продовжувати діло знищеного і виклятого російсько-більшовицьким режимом Михайла Грушевського М. Глобенко почав здійснювати ще в умовах підсоветської дійсності і продовжував та реалізував його вже на еміграції, у глибокій свідомості важливості цього завдання не тільки в академічному спорі між прихильниками та опонентами тієї чи іншої тези, але і «в гарячому злободневному спорі, в боротьбі за доведення самостійності нашої культури», як він сказав наприкінці своєї статті «Спадщина Київської Русі в літературі доби барокко».

Невблаганна і передчасна смерть не дозволила М. Глобенкові завершити його працю і досліді бажаною, виношеною довгими роками монографією. Але продовження його праці, реалізування поставлених ним цілей мало б бути поставлене сьогодні, згідно з волею покійного, як першочергове завдання українського літературознавства у вільному світі.

Покійний Микола Глобенко в ряді названих вище праць і автор цієї статті у своєму друкованому минулому року на сторінках «Сучасности» огляді «Удар в основу» про ліквідацію наукових дослідів над давньою українською літературою в УРСР довели, здається, переконливо, яке глибоке знищення провела Москва в цій ділянці, відрубуючи українську культуру і літературу від їх джерел, коріння, від їх основи. Ситуація в цій ділянці сьогодні загрозлива не тільки для науки, але і для наших національних і політичних аспірацій. Проте ні в наших наукових, ні в політичних колах ця ситуація не викликає не тільки тривоги, але й найменшої уваги — і то в той час, коли Москва проводить свої нищівні тенденції в цій ділянці консеквентно, безупинно і безоглядно.

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО: ФРАНКО ЯК БІБЛІОГРАФ

(Сторінка з історії української бібліографії)*

Франко все своє життя був великим книголюбом. Від п'ятої класи гімназії він почав складати собі бібліотеку і, кінчаючи гімназію, мав уже 500 книжок. Цю збірку не переставав він збільшувати і тоді, коли став студентом університету, не зважаючи на свої злидні. З його бібліотеки користало чимало української молоді того часу, студентської та гімназіальної. А вийшовши на літературний і науковий шлях, Франко з тим більшою енергією доповняв свою юнацьку бібліотеку, раз-у-раз здобуваючи потрібні для своєї праці видання. В своїх листах до М. Драгоманова, А. Кримського та інших своїх адресатів він часто-густо звертається до них з проханням роздобути те чи інше видання. Не минає він і жадної нагоди, щоб роздобути рідкий друк або рукопис. Буваючи на провінції, він знаходив не один раритет чи то в домі священика, чи то в селянській хаті, як про це проречисто свідчить хоча б його «Карпато-руське письменство XVII-XVIII віків». А львівські антиквари — Гельцер, Ігель та інші — добре знали зацікавлення Франка, що бував у них частим гостем. Роздобувши щось, що могло його цікавити, вони відразу це йому пропонували — очевидно, не задурно.

Навіть уже розбитий своєю тяжкою хворобою, не покидав Франко своїх розшуків. Дуже цікаво оповідає про це Євген Чикаленко у своєму «Щоденнику», згадуючи про перебування Франка в Києві в 1909 році (Франко мешкав тоді в його хаті).

Розуміється, це не була пустопорожня збирацька пристрасть. Франко керувався науковими інтересами та потребами. Він не збирав книжок заради самих книжок, заради їх рідкості: всі його раритети (а посідав він їх чимало) мали якусь вагу в історії українського письменства, давнього чи новітнього, характеризуючи дану добу чи особу. Франко не обмежувався включенням цих рідкостей до своєї бібліотеки, яка наприкінці його життя нараховувала понад 6 тисяч книжок, в тому числі чимало стародруків і багато різних рукописів, але вважав за свій обов'язок знайомити громадян із знайденими ним рідкими друками чи рукописами. Досить переглянути хоча б самі «Записки» НТШ — там, у цілій низці томів можна знайти його нотатки про бібліографічні рідкості. Наприклад, у 6 томі (1895) нотує він «Життя преподобної Марії Єгипетської, списане Софронієм, патрі-

*) Доповідь, читана на засіданні бібліологічної комісії НТШ в Нью-Йорку 31 травня 1957 року.

ярхом Єрусалимським»; в 20 томі (1897) знаходимо його нотатки про дві маловідомі речі: книжечку про Антихриста і словничок Лаврентія Зизанія; в 22 томі (1898) під заголовком «Причинок до галицько-руської бібліографії» він описує десять рідких друків з збірки Остермана, невідомих запопадливому галицькому бібліографові І. Є. Левицькому. До речі, Франко уважно стежив за появою зшитків «Галицько-руської бібліографії» цього невтомного бібліографа і раз-по-раз нотував їх появу як в українській пресі, так і в польській (в «Kurjer-i Lwowsk-ому дуже багато таких його нотаток»). В 1903 р. Франко навіть реферував на засіданні історично-філософської секції НТШ працю Левицького «Галицько-руська бібліографія за 1772-1800 рр. (див. «Хроніка» НТШ, 1903, ч. 14). Про праці І. Є. Левицького озивався Франко також на сторінках журналу «Киевская старина» 1888 р.

В замітці «До руської бібліографії XVIII в.» Франко говорить про два почаївські друки 1754 і 1762 рр. («Записки» НТШ, том 53, 1903 р., місцеллянеа). В 1907 р., в 77 томі «Записок» він нотує в «місцеллянеа» цікаві «Записки про книгокрадів у старих книгах і рукописах». В 1913 р., в нотатці «Бібліографічна рідкість» («Записки», т. 116, стор. 166-167) він подає польське запрошення одного польського священика, друковане кирилицею (пам'ятка XVIII віку). Подібного роду бібліографічні нотатки містив Франко і в своєму журналі «Жите і слово» (1894-1897).

Ало, крім цих, сказати б, принагідних нотаток, Франкові належить і кілька бібліографічних праць. Це є передусім «Бібліографічний список творів Ст. Руданського», що його він подав у «Зорі» (1886, ч. 6, стор. 95-96), і додаток до цього списку: «До бібліографії творів Ст. Руданського» (там же, ч. 7, стор. 120). Цей Франків показник передрукував А. Кримський у своїй, спільно з М. Левченком написаній праці «Знадоби до життєпису Ст. Руданського», що вийшла в серії видань ВУАН у Києві в 1926 р. (стор. 102-104).

Велику вартість мають Франкові рецензії: на показник Б. Грінченка, «Литература украинского фольклора, 1777-1900», Чернівці, 1901 (див. «Записки» НТШ, 1901) і показник М. Комарова, «Тарас Шевченко в литературе и искусстве», Одеса, 1903 («Записки», 1904, том 57, стор. 31-42). Особливо цінна його рецензія на Комарова.

Праця Комарова й досі зберігає своє значення, але вона не позбавлена значних хиб — пропусків та перекручень. Франко, відмічаючи її вагу, подає разом свої дуже цінні і численні доповнення та поправки.

Цю Франкову рецензію передрукував Василь Доманицький у журналі «Киевская старина», 1904, кн. 5, стор. 79-90.

Уже тільки згадані вище Франкові праці запевняють йому тривале місце в історії української бібліографії. Але його значення, як

бібліографа, цим не вичерпується, навіть тоді, коли пригадаємо, що і його «Нарис історії української літератури», виданий у Львові 1910 року «Українсько-руською видавничою спілкою», є в значній мірі бібліографічним показником у частині, присвяченій найновішій добі української літератури.

Вага Франка, як бібліографа, полягає в тому, що він значно розширив зміст і рамки історії української бібліографії. Наші дослідники, не знаючи Франкових праць, часто й досі починають українську бібліографію з безіменного «Оглавлення книг, хто их сложил», складеного в Москві при кінці XVII століття (коло 1696 року). До речі, в нашій «Енциклопедії українознавства» читаємо, що, мовляв, російський філолог А. Соболевський довів приналежність «Оглавлення» Єпифанієві Славинецькому, який до 1649 року був професором Києво-Могилянської колеґії, а опісля був покликаний до Москви, де виправляв і друкував церковні книги. Тим часом авторство цього «Оглавлення» устійнив саме Франко в довшій рецензії в «Записках» НТШ на розвідку Соболевського, який приписував цю працю росіянинові Медведеву, учневі Славинецького.

Але за Франком українська бібліографія починається не від XVII віку, а значно раніше, ще з XI віку! У передмові до першого тому свого корпусу «Апокрифів і легенд з українських рукописів» (вид. НТШ, Львів, 1896) він зазначає, що першими українськими бібліографічними показниками були слов'яно-руські (себто староукраїнські) індекси заборонених церквою книжок, вміщені в різних творах нашого давнього письменства (див. передмова, стор. XXIII-XXX). Найстаршим таким показником «отреченних», себто заборонених, книг був їх список, уміщений у «Збірнику Святослава» 1073 року, що був українською копією «Збірника» болгарського царя Бориса X віку.*) А болгарський первовзір нашого показника був перекладом грецької статті X віку (див. стор. XXV Франкової передмови). Дальшим показником був список 15 старозавітних апокрифів, уміщений у «Тактиконі» Никона Чорногорця, відомий у нас у XII або XIII віці. У так званому Погодінському «Номоканоні», відомому в нас уперше в XIV віці, вміщене там 60-те «Правило» нібито Лаодикійського собору (не автентичне!) перераховує 12 апокрифів (див. стор. XXVI). Між ними є твори, не відомі давнім індексам. З XVII стол. маємо індекс, уміщений у так званій «Кириловій книзі», що вийшла в Москві в 1644 році (друге видання — 1786 року). Цей індекс надрукував Каллайдович за рукописом XVII стол. в додатку до своєї праці про «Іоанна, екзарха болгарського» (Москва, 1824, стор. 208-212). Франко звертає увагу, що згаданий індекс міг бути надру-

*) Це стаття «Богословьца отъ Словесъ»; на думку Пипіна, вона є «правдоподібно найстарший з усіх індексів, які були в староруському письменстві».

кований і у видаваних у Києві «Номоканонах» 1620, 1624 і 1629 рр., і в московському 1639 р. (див. стор. XXVI-XXVII). Врешті Франко подає (на стор. XXVII-XXX) з своїми заувагами спис апокрифів, зладжений Тихонравовим і вміщений у I томі його «Памятників» (стор. I-III), де названо 26 апокрифів за згаданими вище індексами. Франко передрукував індекс Тихонравова у своїй передмові на стор. XXVII-XXX. В цій передмові знаходимо також спис апокрифічних оповідань, що їх використав С. Руданський у своєму циклі «Байки світові в співах» (стор. XXXVIII). В розділі IX Франко обговорює «Збірки і видання текстів старозавітних апокрифічних оповідань» і подає опис 34 старозавітних апокрифів, уміщених у відомому «Dictionnaire des Aposyphes» аббата Міня (т. I-II, 1856, 1858), і 25 апокрифів, що їх видав А. Пипін у 3-му томі «Пам'яток старого письменства» 1862 р. (див. стор. XLII-XLIII), а на стор. XLIII-XLIV подає спис апокрифів, опублікованих Тихонравовим у першому томі «Памятников отреченной русской литературы» (1863). На стор. XLVI-XLVII Франко подає спис 10 старозавітних апокрифів, опублікованих С. Новаковичем та Ягічем. В розділі X Франко перераховує та обговорює рукописи, використані в першому томі його корпусу. За двома галицько-українськими рукописами XVII і XVIII вв. він подає український спис апокрифів під заголовком «Індекс книг правдивих і заказаних» (див. стор. 1-6).

Франко зазначає, що «староруський індекс не був ані систематичним, ані повним списком усіх звісних на Русі апокрифів. Не мав він і ніякої обов'язуючої сили» (стор. XXX).

Як бачимо, Франкові праці значно розширюють рамки української бібліографії і щодо хронології, і щодо змісту.

Отже, оцінюючи його заслуги на полі української науки, ми повинні до їх числа додати також його бібліографічні праці. На жаль, ні однієї з них не згадано в уміщеній в «ЕУ» історії української бібліографії. Згадується там (див. стор. 968) тільки про його бібліографію перекладів творів Шекспіра на українську мову, яку він зладив, редагуючи видання Кулішевих перекладів із Шекспіра, що їх видавала «Українсько-руська видавнича спілка».

Вирівняти цю кривду і дати Франкові належне йому місце в історії української бібліографії і є завданням цієї моєї короткої інформації.

Р. С. По написанні цієї замітки мені вдалося познайомитися з подібною до моєї статтейкою теперішнього галицького бібліографа М. Гуменюка під заголовком: «Иван Франко и библиография», вміщеною в московському журналі «Советская библиография» (1956, кн. 43, стор. 37-42). Але вона надто убога і нічого не додає до поданих мною відомостей: автор поза рецензіями Франка на праці І. Є. Левицького, Б. Грінченка та М. Комарова нічого більше про бібліографічну роботу Франка не знає.

В. КИВЕЛЮК: ПРО ТВОРЧІСТЬ С. БОРАЧКА І Г. КРУКА

Якщо говорити про творчу путь Северина Борачка і Григорія Крука, то починати годиться з того, що їм часто доводилося плисти проти течії. Власне їхнє середовище не мало мистецьких традицій і, бажаючи поповнити недостачі мистецького знання, їм доводилося здебільшого жити за кордоном, де вряди-годи з мистецтва, а нерідко і з фізичної праці можна було існувати і сяк-так зводити кінці до купи. Труднощі були не в тому, що нам бракувало відчуття мистецтва, а в тому, що наша публіка, як консумент мистецтва, на впливи новіших течій з Заходу дивилася з підозрою, не сприймаючи нічого поза полинялим і оклепаним реалізмом. Щоби бути зрозумілими, довелося обом мистцям шукати іншого глядача і консумента-покупця, шукати там, де ставлено вищі вимоги до мистецтва. Через недостачу в нас критики, яка займалася б теоретичною проблематикою, ми постійно пасли задніх. Федорович-Малицька, Антонич, частинно В. Ласовський, М. Драган, В. Залозецький пройшли для нашої публіки непомітно. Силою факту авторитетними стали відгуки чужої критики: це переважно вона відкривала нам очі на світ муз, відкривала також серед нас загорільців, що робили ручки до парасольок чи йшли на деякий час на мулярську роботу, щоб, не здаючися, зберігати свою незалежність і мати змогу виявити себе у творчості. З цим пашпортом чужинецького визнання прийшли до нас і О. Архипенко, і О. Грищенко, і С. Борачок, і Г. Крук. Берлін, Мюнхен, Лондон, Париж, Рим, Нью-Йорк — це вже була марка і ціна. Сьогодні вже не оспорюють їхньої вартости як мистців, а визначають їх якісну клясу і вклад у рідну культуру. Наличка «Made in England» або відповідно «in France, Italy, Germany» протоптала стежки рідному мистецтву також і серед нас.

СЕВЕРИН БОРАЧОК

У своїй книжці «Око» Ю. Чапський згадує, що по приїзді до Краківської академії Ю. Панкевича всі учні, які досі відвідували майстерню І. Пенковського, покинули її і перейшли до майстерні Панкевича. В їх гурті, де було багато здібних одиниць, які корисно впливали

один на одного, верховодив Ю. Ярема, син тарнівського адвоката. Уже в Краківській академії Борачок вибився як непоганий рисівник, що добре схоплював вуглем кольорові відношення, передані вальором-світлотінню. Прикметною його рисою була манера широко рисувати плоско покладеним вуглем, наче мазком пензля. Оформившись, комітет «капістів» уже в академії підготовлявся зустріти новий мистецький клімат Парижу. Щоби відійти від предметности, вони занедабували студії; на вечірніх рисункових курсах, ніби глядячи на модель, вичиняли різні «футурески», чим бентежили правовірних реалістів. У Парижі на чолі групи став Ю. Чапський. За групою «капістів» потягнув туди і Ю. Панкевич, де на доручення польського міністерства освіти відкрив мистецьку станицю. Тому, що Краківська академія йшла за французькою традицією імпресіоністів, вона була наставлена на кольоритні досягнення Парижу. Ясно, що «капісти» не могли піти іншою дорогою, ніж заглиблення в кольористику, і тут не без духового проводу Панкевича вони зіткнулися з постімпресіоністичною течією, яку репрезентували Бонар, Віляр та декоратор Моріс Дені.

Найсильніше на індивідуальність Борачка діяв Бонар чи, радше, бонаризм — не як окрема течія, а як індивідуальний стиль. Перші картини Борачка на виставці АНУМ-у у Львові своїми бронзами і фіолетами стоять під впливом раннього Бонара.

Борачок, як і імпресіоністи, не відкривав природи предметности. Він тільки інтерпретував її, відходячи трохи дальше від реального, ніж імпресіоністи. Перші інтерпретували її як явища, розчеплені в атмосфері за теорією спектральної аналізи доповнюючо-контрастуючих барв. Бонар у природі бачить тільки можливість-декорацію, яку, наче килим, виповняє власними думами, перетопленими в симфонії барв. Те, до чого Гоген доходив синтезою плями, Бонар перетворює в арабеску. Синтетичній замкненості Гогенівського рисунка він протиставить безпосередність власного відчуття і простоту. Тому на них не слідно ніякої шабляновости, ерудиції. Він бачить світ як райдужно оформлену казку. Тому його рисунки нагадують дечим рисунки дітей. Але цю безпосередність (айдетизм) заперечує його кольорит, незвичайно витончений вишуканими гармонійними зіставленнями барв як під поглядом інтенсивности, так і стонування їх. Ця виїнятова вражливність на барву поставила його в ряди найбільших кольористів першої половини ХХ стол. Якщо б його кольоритові відповідав точний рисунок в академічному сенсі, хто знає, чи не став би Бонар солодкавим. Будучи свідомим цього, він поєднував дитячу несправність із віртуозністю кольористичних зіставлень і техніки.

Ці зовнішні риси бонаризму, індивідуально перетравлені, му зустрічаємо і в Борачка — як у рисунку, так і в кольорі. З цієї нес-

кладности рисунка наша невибаглива критика деколи робила висновки, що мистець рисунка не знає. Правда, він не наслідує, але свідомо уникає рухів, скінчених у їх початковій або в останній фазі; вони наче підхоплені в середині. Прикладом є його «Зустріч». Ця недосконалість руху — не випадкове явище у Борачка, а свідоме. Такими ми бачили і його «Сполоханих коней» — у рухах без кінцевих фаз.

Тематика, соціальне тло Борачкової творчості, прикметна тим, що у фігуральних композиціях мистець свідомо обходить літературний наративізм, де фігури в'яже якась акція. У Борачка, як і в декораторів такої міри, як Піві де Шаван і Моріс Дені, вони живуть окремишим життям, зайняті самі собою, в цілість їх в'яже відношення ритмічного розпологу, поз і жеста. Ця обставина — не випадкова, а послідовно продумана — може видаватися декому легкою; а проте вона вимагає певної напруги уваги і знання, щоб добитися задуманих осягів. Фігурально композиційний світ Борачка — це світ утопії, світ, де панують ідеальні відносини, де час зупинився, де праця є тільки розвагою, а буття проходить вільне від турбот, у безнастанному задоволенні; це світ статичного блаженного тривання, світ глибоких мрій, світ потойбічний, де зло не існує, в якому ніхто не спить; навіть розгукані коні там тільки граються. Такою погідністю насичені і його картини «Літо» і «Весна». На першому пляні безжурно відпочиває дівчина, сп'яніла від весняного аромату лугів та гаїв. Вона сповнена еляном, що чарує і манить до життя. Тематично Борачок має щось спільного з Гогеном, який жив серед маорійців на Таїті, де життя — це неуриваний стан щастя поза часом, серед вічної зелені, в земному раю.

Як сприймає Борачок зовнішній світ? Він бачить або розглядає крізь призму власної уваги. Усвідомлене уявлення він зогріває теплом власної психіки, і його фігуральний світ — це тіні, позбавлені матеріальності. Вся їхня екзистенція перетоплена в барви, вони невимірні. Їх сприйматимемо як щось плоске, хоч сповидно вони нібито модельовані. Це світ задушевно бажаного, світ чистої естетики, ідеальне буття.

Щодо формальних досягнень старшої генерації мистців, ми поставимо Борачка побіч Грищенка. Тільки що Грищенко темпераментний і динамічний, а Борачок зрівноважений і спокійний. Борачок будує картину в площині, якої не порушує його принцип шукання глибини з застосуванням перспективи в композиції фігур. Мається враження, що, будуючи образ, він виходить з першого пляну і ступнево підіймається вгору. Конструкція його полотнищ нагадує перські мініатюри, де терен пнеться вгору, і закінчення знаменує тільки краєчок неба. У більшості його картин бачимо довільний розклад елементів, уся увага мистця зосереджена на розпологові кольорових

плям. Борачок любить виходити з холодного переднього пляну і підійматися, загріваючи верхи. Терен у нього в'ється арабескою, модельований ледве помітними різницями тонів, я сказав би, півтонів холодних і теплих плям. Загальна кольористична гама Борачка — це рожево-помаранчові і цитриново-ясні тонації, а також голубо-фіолетні і яснозелені контрасти. Майже кожна пляма тепла має своє зимне оточення. Принцип кольористичний Бонара — провадження в картину якнайбільше сірих тонів. Цей самий принцип бачимо в Сезана та голляндців XVII століття. У висліді такої тепло-сірої мозаїки і виміщування фарб, де в кожному теплому тоні є доза сірини, картини Борачка мають патину старих гобленів, від срібно-сірих тонів по цитриново-золоті і рожеві. Відкидаючи всякі тіні, мистець сугерує настрої самою гаряче насиченою гамою фарб — цитринових у «Весні» або рожево-зеленовою тонацією в «Літі».

До таких рафіновано-мистецьких утворів з погляду гармонії фарб на голубому підкладі належить і картина «Дівчата і корови».

Про формальні досягнення палітри Борачка можна сказати те саме, що і про досягнення Матіса: коли дивитися на них поверхово, забуваючи, що за цією поверховістю стоять роки наполегливої праці і змагань з самим собою. Кольорит Борачка надто витончений, щоб його можна було легко сприйняти, глядач мусить мати певну малярську культуру. Тому творчість Борачка може промовляти до тих, що смакують у самому мистецтві, у його формі, незалежно від поданої тематики.

Окрему збірку творять його енкавстики, подані восковими олівцями. Їх інтенсивна насиченість фарбою при одночасній зіграності контрастів свідчила, що Борачок не звужує своїх творчих можливостей, заклепившись в одному напрямі, а постійно шукає нових шляхів вислову.

Новістю в його творчості є його мозаїки. Тут Борачок оперує якимсь склом, наче широкими мазками пензля. До речі, треба відмітити, що сам матеріял фарбованого скла дуже дбайливо спрепарований з узглядненням усіх мистецьких можливостей. Воно не фарбоване зверху; кольоровий пігмент просякає всю мішанину, у висліді чого скло стає глибоким з деякою прозорістю, і ви бачите, як мерехтять піскові зерна, умисне впущені в середину скляної маси для приглушення однотонності. При більших площах, закладених склом, ці мозаїки діють по-гогенівськи. Рисунок Борачка під мозаїку більш перестилізований — синтетичний в усіх деталях. Кольористично добір зіграних плям дає приємні для ока ефекти, які на малу скалку нагадують настінне декоративне панно. В цій техніці мистець має за собою праці більших розмірів у Німеччині. Серед помітніших з-поміж мозаїк можна згадати «Мадонну», варіанти «Дівчат», «Акварій», «Парубка».

Окрему ділянку творять праці Борачка, викладені добірними камінцями: спортові цикли, «Прогулянки в парку» та інші. Основна їх гама вагається поміж бронзами і фіолетами різних відтінків, спомогана охрою і біло-чорним відтінком. Ця камінчикова техніка, а також його мозаїки, можуть мати ширше застосування в настінній техніці: перша в сграфітовій, другі — в декорації і пано взагалі.

С. Борачок в українському мистецтві, поруч Гриценка та Архипенка, займає, як новатор, передове місце. Його мистецтво належить до високоякісної кляси, являючи собою перехідний стан поміж сенсуалізмом (предметним явищем) і абстрактивізмом (уявленим).

ГРИГОР КРУК

Г. Крук приїхав до Краківської академії з рекомендаційним листом від польського мистця Фелікса Вигживальського. Проф. Ляцка відмовився прийняти його до своєї майстерні, але по прочитанні листа пробурмотів: «Треба було відразу так говорити». Він зчаста питав Крука: «Ти обідав сьогодні?» — і на потакуючу відповідь, вручаючи йому 10-20 золотих, докидав: «Я там матиму якусь роботу для вас».

В такій атмосфері пройшли студійні роки мистця. А потім він опинився в Берліні. Нове середовище, нові течії, нові горизонти. І творчість Крука в академічні та поакадемічні роки прикметна змаганням з собою, боротьбою за знайдення власного виразу, власного стилю. Міцніє і загострюється його орієнтація у перехресних впливах європейської скульптурної мозаїки неотрадиціоналізму, африканських примітивів, азійської екзотики.

На його різьбах слідні впливи клясичної Греції та Єгипту, серед новіших робіт — особливо Майоля, а також дають себе відчуті і найновіші течії. Рухливий своєю вдачею, Крук ніколи не засклеплювався в якомусь «ізмі», постійна жадоба пізнання наказувала йому держати руку на пульсі сучасності.

Чи є підстава приписувати йому селянський комплекс? І так, і ні. Якщо виходитимемо з соціологічних залогень, зважатимемо на середовище і його вплив, тоді так. Адже Крук разом із своєю нацією ділив усі перипетії її гіркої долі, а зокрема зазнав селянських злиднів своїх незаможних батьків. Звідти у нього розвинене зрозуміння до праці, пошана до неї і пієтизм до світу працівників. Менше шукав понадіндивідуального в робітниках, бо автоматизація праці приводить до понадіндивідуального. Герої Крука — це герої Стефаника, вони теж безіменні, але їх горе, їх болі, їх страждання стають не тільки їх уділом, а уділом усього людства. Тому в Стефаника вони виростають на титанів, які змагаються з природою та соціальним правопорядком і в цьому змаганні здебільшого падають на шляху,

не дійшовши до мети. Цей фатум, ця приреченість тяжить і на Крукових персонажах. Свої радощі, свій сум і своє горе вони несуть у собі, пасивні до доквілля. Звідси в Крука стільки ніжності до «Матері-селянки» з заснулим на колінах синком, до «Дівчини», що в задумі обперлася на коромисло, навіть до покритки, що символічно держить свій вінок у руці, або молодой дебелой прачки, що втомлено випростує наболілі крижі. В інших типах скульптур помітний і інший підхід. Круків «Паламар» повний готовости виконувати функції старшого брата при престолі; він увесь перетворився в слух. В його «Баби з торбою» з її відкопленою долішньою губою стільки презирства, цинізму і негачії, а також неприхованої погорди до «цього» світу, що вам стає моторошно. А з яким стоїчним спокоєм глядить Круків єврей у небо! Він знає, що його національний Ягве простер свої долоні і над ним.

Говорячи про селянський комплекс Крука, спробуймо пошукати споріднених явищ в європейській різьбі. Тут ми наштовхнемося на двох німецьких мистців, Барляха і Нольде. Їхній внесок у мистецтво не є органічного походження: він принесений з чужого ґрунту, з Росії. Винижене інтелектуалістичне європейське мистецтво шукало нових струсів, шукало відсвіження, і це відмолодження мали принести народи інших культур або народи примітивні. Тоді як французи кинулися до екзотики азійського Сходу та примітивізму Африки, німці виладовувалися в експресіонізмі («Der blaue Reiter», «Die Brücke»). Дехто серед них шукав оновлення в російському Сході. Бажаний примітивізм знайшли обидва мистці серед московського села.

Ніхто у нас не зобразив сильніше селянських типів, ніж Стефанік. Це не індивідуальні портрети селян; вони здаються нам радше сильветами. Їх мова лаконічна і тверда. Його обриси селян тесані згруба, як колишні наші поганські ідоли. Важкі в руках, повільні в мові, вони навіують думку, що від трипільської доби нічого в нас на селі не змінилося. Весь їх побут — це безнастанний круговорот поколінь біля власної хижі, маржини, ботею. Земля — їхня мораль, в ній вони черпають віру і міць; без землі наш селянин — ніщо. Земля його породила, а він у неї вріс.

Чи те саме привезли з собою Барлях і Нольде? Як людям Заходу, їм кинулися в вічі насамперед культурний примітивізм, буття на вегетативному рівні: коли я живу, треба якось пробиватись. Місце психіки зайняли там інстинктові відрухи. І тому Барлях зображує не те, що людина вивищена понад тварину, а те, що їх ріднить: страх, холод, самооборона, отупіння і т. д.

А де є Крук? Безсумнівне одне, що селянський комплекс Стефаніка є в соціальному значенні комплексом і Крука. Психологічно служили йому моделем і Стефанік, і Барлях.

Поведінку людини можемо обсервувати з двох аспектів — фізіологічної реакції її нижчої нервової системи і реакції вищих регістрів, яка впливає із свідомости. Частина Крукових різьб на виставці в Нью-Йорку та Філядельфії репрезентувала перший тип реакції. Могло б здаватися, що тут Крук не мав ніяких труднощів, — але так воно не є. Тяжко культурній людині перебороти в собі всі навички, зв'язані з цією культурою, і вжитись у примітивний стан відтворюваного. Побороти в собі інтелект і дати місце для діяння самому темпераментові та інстинктові — на це треба мати велику дозу культури. Щоб не випасти з поставленого собі завдання і свою концепцію логічно довести до кінця, — на це треба майстра. Тут згадаємо знову «Паламаря», «Бабу з торбою», «Покритку».

А тепер перейдемо до формальних здобутків Крука. Як сказано вище, у творчості Крука слідні нашарування пильних студійних впливів від неоклясицизму (Майоля) по найновіші здобутки західноєвропейської скульптури. Джерелом його мистецької екзальтації та заінтересувань завжди була людська фігура, її архітектоніка, цебто побудова окремих її членів, охоплена формально певним ритмом цілості. Модель ставав йому вихідним пунктом для реалізації власних концепцій у матеріалі.

Постає питання, чи селянський комплекс у творчості Крука не стосується в однаковій мірі як його тем, так і форми в естетичному значенні, чи не глушать формалістичні дані тематичних? Маю на увазі скульптури з стовщеними формами, де структура маси продиктована ідеєю, задумом. Якщо погодимось на естетичну концепцію, тоді поставимо під сумнів тематику, тобто комплекс селянськості. Шукуючи, з одного боку, архітектоніки через спрощення форми, яка діяла б своєю вагою, своєю масою монументально, Крук свідомо вжив цих форм; а, з другого боку, Крук, як і німецькі експресіоністи, сильними пігментами і стовщеними масами хоче виразити не тільки ритміку площин і граней, але ще намагається сугерувати силу і здоров'я, отже, попри суто естетичні елементи, хоче діяти елементом стихійним. А до цих заложень ніяк не підходила постать струнка, тендітна, з виниженими лініями і витонченими жестами. Пасували тільки дебелі, сильні форми селянок, в яких приріст маси ніяк не обтяжував би їхнього естетичного конта. Що він мав на увазі саме це, свідчить та обставина, що, поклавши всю вагу на цілість виразу фігури, Крук свідомо нехтує обличчям. Воно в нього ані типове, ані індивідуальне; навіть доволі трудно визначити в ньому расу, не говорячи вже про якусь красу: здебільшого ці обличчя розпливчасті.

Одначе було б не до речі спрощувати справу, обмеживши спрможності Крука висловлюватись тільки у пересадних формах. Своєю психічною організацією він лірик, і, скільки він не намагався б ті-

кати від чуттєвості, вона підсвідомо всюди в нього проявляється: в «Бабусі з свічкою», в «Дівчині, що сперлася на коромисло», в «Дівчині, що стоїть». Про цей ліризм говорить якщо не жест, то поворот. Ми бачимо тут витончені і видовжені члени, не позбавлені грації (хоч Крук від усякого декоратизму та догодження моді тікає).

Потім Крук від форм повних, у деякій мірі з відгуком у бік кубізуючих, перейшов до якнайдалі доведеної спрощеності форми, згладження всіх граней і зведення їх до однієї спільної великої форми: «Магалія», «Хлопчина», «Єврей з півнем», «Сидяча дівчина». Якщо приймемо, що фігурами з ідеальною формою є куля і циліндер (в першій всі точки від центру до поверхні є рівновіддалені, а в циліндрі вони біжать по його осі), — то можна і при вище згаданих різьбах говорити про певного типу конформізм, зведення всіх форм до однієї всеохопної. В природі її немає, бо всім зовнішнім явищам притаманна одиничність. Немає її і в моделі. Вона існує у світі мислі скульптора, сконкретизована у творі. Всяку форму, притаманну речам, можна виділити шляхом абстракції; розглядана самостійно, вона стає фікцією розсудку. Такими саме фікціями, відтвореними в матеріалі, зведеними до широких узагальнень, є різьби, щойно згадані.

На нашому мистецькому горизонті Крук, як різьбар-новатор, займає одно з чільних місць, стоїть побіч Архипенка і Черешньовського. Він не задовольняється osiąгненими здобутками, він перебуває в постійних шуканнях, і можна сподіватися від нього нових творчих успіхів не тільки в малих формах, а і в великих, бо всі дані монументаліста він має.

ГРИГОР КРУК

Угорі: Фрагмент скульптури «Хлопець голубом». Ліворуч згорі вниз: «Портрет Жінки з торбою».

СЕВЕРИН БОРАЧОК

Угорі: «Прачки» (темпера).
Праворуч: «Зустріч» (мозаїка).
Внизу: «Влітку» (туш).

ГРИГОРІЯ КОСТЮК: ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО — МАЛЯР

З нагоди першої посмертної виставки малярської спадщини В. Винниченка в залі Української Вільної Академії Наук, у квітні-травні 1962 р.

Володимир Винниченко — маляр. Звучить це незвично. Володимир Винниченко — це повістяр, романіст, драматург, мемуарист, а далі публіцист, оратор і політичний діяч. Але Винниченко-маляр?

А тим часом малярська спадщина письменника являє собою майже сотню більших і менших полотен та ескізів. Добрий і компактний вибір їх можна було недавно оглянути в залі УВАН у Нью-Йорку.

Це була перша виставка малярської спадщини В. Винниченка, яка показала її так повно. Правда, ще перед останньою світовою війною українська детройтська громада, що мала тісний контакт з В. Винниченком, дістала була від нього близько сорока картин і виставляла їх. Брав участь В. Винниченко і в IV виставці Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ) у Львові 1934 року, де було виставлено три його малюнки. Кілька його праць виставлялись і у паризьких галеріях.

*

Коли В. Винниченко-письменник почав малювати?

Це питання ставить кожний, хто вперше бачить його малярську спадщину або вперше чує про неї. Це питання порушували і сучасники, і пізніші критики Винниченкових малярських творів.

Святослав Гординський у своєму цікавому нарисі «Про малярські твори В. Винниченка» писав: «Малювати почав Винниченко десь у половині 20-их років, найраніші відомі мені його речі походять з 1926 року» («Володимир Винниченко». Збірник. Видання УВАН у США, Нью-Йорк, 1953, стор. 57-60).

Микола Глущенко, довголітній близький друг В. Винниченка, що залишив нам портрети письменника і його дружини Розалії Яківни, в статті «В. Винниченко як маляр», написаній, правдоподібно, 1932 року, свідчить: «Здається, якщо я не помиляюся, Винниченко почав малювати п'ять років тому, літом. Вперше ми разом малювали в Сен-Рафаелі, 1927 року» (згаданий вище збірник, стор. 62).

На основі тих вражень, які я виніс після ознайомлення з малярською спадщиною В. Винниченка під час моїх перших відвідин «Закутка» в червні 1951 року, я теж був переконаний, що В. Винниченко почав малювати десь у другій половині 20-их років. І настільки це було мені тоді самозрозуміле, що навіть в особистих розмовах з дружиною покійного письменника, тепер теж уже покійною Розалією Яківною, я ніколи не ставив питання, чи справді В. Винниченко вперше взявся за пензель тільки в другій половині 20-их років, у мистецькій атмосфері Парижу і в наслідок дружби з відомим тоді мистцем, одним з виразників мистецької течії «Еколь де Парі», Миколою Глущенком.

І лише недавно, переглядаючи в архіві Винниченка матеріали, що стосуються його зацікавлень малярством, і перечитуючи щоденник письменника, я натрапив на дані, які недвозначно свідчать, що пристрасть до малярства була у Винниченка ще з молодих літ і що він почав малювати ще задовго перед революцією 1917 року.

Щоб показати це, дозволю собі звернутися до біографії В. Винниченка. Повернувшись нелегально з еміграції на Україну вліті 1914 року, Винниченко розгортає велику революційну, політично-організаційну діяльність.¹⁾ Постійна небезпека змушує В. Винниченка часто змінювати місце мешкання і переїздити з міста до міста. Згодом В. Винниченко змушений був зовсім покинути Україну і переїхати спочатку до Варшави, а пізніше — до Москви, де Розалія Яківна зуміла була легалізуватись і влаштуватись лікарем у військовому шпиталі. Влітку 1916 року В. Винниченко живе нелегально під Москвою під фальшивим прізвищем Шеремецинський. Тримаючи тісний контакт з українським національно-визвольним рухом, він одночасно чимало пише. Саме тоді закінчував він один з найкращих своїх романів: «Записки кирпатого Мефістофеля». В Александринському театрі в Петербурзі — з надзвичайним успіхом у глядачів і з злобними заувагами російської критики — ішла тоді його п'єса «Брехня» в перекладі російською мовою. Вистежуваний і переслідуваний агентами жандармської розвідки («А після того приїхали

¹⁾ Про неї читач може знайти дуже цікаві відомості в таємному документі Головного жандармського управління, що його було розіслано 1916 року до всіх відділів таємної поліції імперії. Документ в оригіналі має назву: «Записка об украинском движении за 1914-1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии». «Записку» цю опублікував проф. О. Ю. Гермайзе в «Українському археологічному збірнику», т. I, Київ, УВАН, під назвою: «Матеріали до історії українського руху за світової війни».

Про це розповідає також Юрій Тищенко-Сірий у своїх спогадах «Участь В. К. Винниченка в революційному русі 1914-1916 роках», друкованих в уже згаданому збірнику: «Володимир Винниченко» (статті й матеріали), видання УВАН у США, 1953, Нью-Йорк, стор. 42-56.

до мене „Золоті зуби”, і почалося тиняння. Ночування по готельчиках, знайомих, пансіонах, кімнатках... І нарешті тікання... в степ, Кошарбад²⁾], В. Винниченко не міг побувати на виставці цієї п'єси. Отож в обставинах небезпеки і великого нервового напруження, стомлений від довгої зосередженої праці над романом, В. Винниченко для відпочинку вдається до пензля. У щоденнику під датою 14. VII. 1916 року записано:

«Сиджу втомлений. Знайшов собі нову біду: малювання. Простою з квачиком і палітрою перед якоюсь своєю нікчемною мазаниною годин по п'ять-шість і не можу одірватися. І тут страсть, захоплення до цілковитого безрозсудства. Кілька разів уже рішав викинути фарби й квачика, але ставало шкода».

Під датою 22. VII. 1916 року маємо такий запис:

«П'ята година ночі, а Кожи (так Винниченко інтимно називав свою дружину) ще нема. Доц січе з самого ранку, дрібний, густий, осінній. Холодно, вогко і темно так, що в їдальні не видно читати. На дачі тихо. Навкруги ніяких звуків, крім шелестіння дощу по листу та булькотіння води в ринвах. Одна якась капля пада на терасу так, наче кишеньковий годинник йде. Часом затихає, часом раптово сипне по даху, неначе струсить вітер з дерев. З нудьги мажу Левків (Левка Юркевича — Г. К.) портрет. І, мажучи, думаю: так само ж, мабуть, і в літературі: досить мазнути десь коло губ одну майже непомітну рисочку, і вже міняється весь вираз лица, само лице і вся душа людини».

Ці записи (а їх є більше) свідчать, що Володимир Винниченко почав малювати не в другій половині 20-их років, як думали його сучасники, а набагато раніше. Пристрасть до пензля і фарби була властива йому з юнацьких років. Вона спонукувала його письменницький талант малювати пейзажі та портрети словом. Ця сторона Винниченкової творчості ще зовсім мало досліджена. Але кожний уважний читач Винниченкових творів напевно пригадує собі його клясичний «словесний малюнок» українського степу в оповіданні «Зіна».

«Ви уявіть собі: я родився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить „в степах”? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на Бога і їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, плянети творять свою путь, а чоловік лежить на возі й їде. Трохи засне, підкусить трохи, проїдеться з батіжком наперед, підожде волів, крикне задумливо: „Гей!” і знову собі поважно піде вперед.

²⁾ Щоденник, запис від 20. IV. 1916. Кошарбад — це жартівлива і одночасно конспіративна назва маєтку Євгена Чикаленка в Шерешорах, де Винниченко деякий час переховувався.

«А навкруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шуліки; часами, як по дроту, в ярк спуститься чорногуз, м'яко, поважно, не хапаючись. Там нема хапливості. Там кожний знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили».

Або пригадаймо образ дівчини в оповіданні «Краса і сила», що відіграв просто реформаторську роль в історії нашої новітньої прози. Свідомо відштовхнувшись від старої етнографічно-побутової методи в нашому письменстві, де в описуванні дівочої краси вживались обов'язкові штампи: «губи, як пуп'янки, червоні, як добре намисто», «підборіддя, як горішок», «щоки, як повная рожка», — В. Винниченко дав свій, по-новому трактований образ дівочої краси:

«Чорна, без блиску товста коса; невисокий, трохи випнутий лоб; ніс тонкий, рівний, з живими ніздрями; свіжі, наче дитячі, губи, що якось мило загинались на кінцях; легка смага на матових, наче мармурових, щоках і великі, надзвичайно великі, з довгими віями, темносірі очі, з яких, коли дивились, здавалось, наче лилося якесь тихе, м'яке, ласкаве світло, — то була й уся краса цієї дівчини».

Або ще такий образ:

«Дівчина з волоссям, як положена бурею золотиста пшениця» («Зіна»).

Або візьмімо пейзажі і пейзажні деталі, щедро розписані в усіх сорока книжках його щоденника. Ось, наприклад, опис берега італійської річки Арно:

«По крутому боці, густими чорнозеленими шматками, як поодрізовані гоголівські чуби, стоять нерухомі кипариси. Стоять, одкидаючи від себе тінь на землю і в воду. Під ними стоять постаті рибалок з довгими, блискучими... вудлицями. Рибалки теж темні і здаються рідними з кипарисами. На горі далеко біля чотирикутної башти з зубцями-сторожами гостро напружились у небо ті ж таки кипариси. Вони наче походили з картин Бекліна й порозбігались по узгір'ях, в долинах, навіть на вершечках гір» (щоденник, запис від 4. 11. 1911).

Уже з цих кількох прикладів видно, яка в описах Винниченка складна гра кольорів і відтінків, як багато в них ритму фарб, перспективи і сонця. Все це аж проситься на полотно мистця-маляра. Тож нічого дивного нема в тому, що письменник з таким відчуттям кольорів, перспективи і сонця брався час від часу за пензель.

Але до революції 1917 року, в роки молодого літературного буяння, в роки підпілля, небезпек і революційної боротьби поважно освоювати мистецтво пензля не було ані часу, ані можливості. Винни-

ченко лише «бавився» в малярство, робив це лише іноді, але, як він сам сказав, «з пристрасстю до безрозсудства».

З вибухом революції 1917 року, коли на плечі Винниченка, як і інших наших провідних діячів, ліг тягар великої відповідальності за долю відродженої української нації і держави, вже не було йому часу не тільки на те, щоб «бавитися» в малярство, а навіть і на літературну творчість. Роки 1917-1920 позначені в житті В. Винниченка бурхливою політичною і державною діяльністю. Але щодо літературної творчості, тобто щодо його основного життєвого покликання, — це були втрачені роки. Крім двох-трьох речей, до того не першорядного мистецького звучання, В. Винниченко не написав нічого. Він тяжко це переживав. В щоденнику під датою 16 жовтня 1917 року, після дуже цікавих роздумів про тяжкі обов'язки та завдання провідника української національно-визвольної революції, читаємо таке признание:

«Алеж як я скучив за писанням! Ніколи ні за одною коханою жінкою я не тужив так, як за тишею, пером і папером».

Але вгамувати свою тугу Винниченко зміг лише через чотири роки, починаючи з жовтня-листопада 1921 року — тобто тоді, коли Винниченко — практичний політик поступово почав відходити до історії, а натомість владно вступав у новий пореволюційно-еміграційний етап творчості Винниченко-письменник.

Здається, в жовтні 1921 року виходить останнє число «Нової доби», де була вміщена заява від Закордонної групи УКП про розв'язання і самоліквідацію групи. Цим актом і треба датувати кінець практичної політичної діяльності В. Винниченка. В жовтні й листопаді 1921 року Винниченко пише нову п'єсу «Пісня Ізраїля». 28 жовтня вперше занотовано в щоденнику ідеї «Соняшної машини». Це і був початок нового пореволюційно-еміграційного етапу літературної творчості Винниченка, що дав нам «Соняшну машину», «Намисто», «Пророка», «Нову заповідь» та багато інших, ще недрукованих романів, повістей і філософічних трактатів. В цю добу виявляє себе і Винниченко-маляр.

*

1922 року В. Винниченко вперше зустрів у Берліні молодого чоловіка, майже юнака, Миколу Глуценка, що приїхав студіювати в берлінській Академії мистецтв. В. Винниченко зацікавлюється цим обдарованим молодим мистцем і, як свідчить Павло Ковжун («Глуценко», видання «Асоціації незалежних українських мистців», Львів, 1934, стор. 17), систематично допомагає йому поглиблювати мистецькі знання. Влаштує йому подорож до Швеції, допомагає організувати першу його більшу виставку в берлінській галерії Каспера, що принесла молодому мистцеві ширшу славу і матеріальний успіх.

Дружба між В. Винниченком і Миколою Глущенком тривала довгі роки і позитивно позначилася на малярських смаках і працях В. Винниченка.

Але ця дружба з М. Глущенком мала лише часткове значення в розвитку мистецької умілости В. Винниченка. Його архів і бібліотека зберігають дуже багато матеріалів і документів, які свідчать, що письменник, починаючи з 1922 року, заходився уважно вивчати історію, теорію і практику європейського і зокрема українського образотворчого мистецтва. Крім визначних праць з історії і теорії образотворчого мистецтва німецькою, французькою і російською мовами, Винниченко студіював серію «Українське малярство», що виходила в 20-ті роки у видавництві «Рух». Тут ми подибуємо монографії про малярську спадщину Т. Шевченка, про С. Васильківського, М. Жука, М. Самокиша, М. Бойчука, Мартиновича (спогади О. Слассіона), М. Бутовича, М. Глущенка, про «Празьку студію» (Сергій Мако та інші). Збереглася сила програмок німецького і французькою мовами з мистецьких виставок у найвизначніших галеріях Берліну, Відня, Парижу. Це свідчить, що Винниченко уважно і систематично стежив за мистецьким життям тодішньої Європи. Вивчаючи його, В. Винниченко творив ґрунт для власної малярської творчості. За початок серйозної і систематичної праці В. Винниченка в галузі малярства треба вважати травень 1922 року. З цього часу збереглося кілька його малюнків: автопортрет, портрет дружини та деякі ескізи. Це були перші спроби в нових умовах. Після цього він уже не покидав палітри і пензля до самої смерті 6 березня 1951 року.

*

Як пояснити те, що Винниченко-письменник починає на еміграції систематично працювати також у галузі образотворчого мистецтва?

Найобґрунтованішу відповідь на це спробував дати Святослав Гординський у цитованій уже вище статті. Він вважає, що дві причини зумовили систематичну працю В. Винниченка в галузі малярства. Перша причина та, що Винниченко «опинився нагло без читача». Галицькі та еміграційні видавництва з певних політичних причин його не друкували. До французьких видавництв він також не міг добитися, «бо там референтами від слов'янських літератур були росіяни, а ці характеризували його відповідно до потреби як комуніста або націоналіста». «Тож, маючи вроджений нахил до кипучої творчої діяльності, — говорить Гординський, — Винниченко почав шукати поля для вияву цього нахилу в іншій царині і частково знайшов його в малярстві» (стор. 58).

Другою причиною, на думку Гординського, «було саме французьке мистецьке середовище, той мистецький клімат Парижу, що при

кінці 20-их років згуртував у тому місті, як кажуть, щось коло 40 тисяч мистців».

Я думаю, що ці цікаві пояснення С. Гординського тепер уже потребують деяких корективів. Насамперед — твердження, що В. Винниченко «опинився без читача» і це його, людину з нахилом до «кипучої діяльності», штовхнуло до малярської праці, не цілком відповідає реальному станові речей. Є правдою, що галицькі та еміграційні видавництва його тоді не друкували, і читачів у цьому українському національному секторі він не мав. Але це в його читачівському «бюджеті» не мало істотного значення. Відомо, що, починаючи з 1921 року, його п'єси («Чорна Пантера та Білий Ведмідь», «Брехня», «Гріх» та інші) завойовують сцени театрів Берліну, Ляйпцігу, Дрездену, Праги, Загребу, Риму, Мадриду. Кінорежисер Ганс Яновіц і д-р Йоганнес Гутер переводять на екран «Чорну Пантеру». Протягом довгого часу «Брехня» йшла в берлінському державному театрі, загальнознаному як «Фольксбюне театр», і була виставлена 60 разів. Ставив її відомий тоді німецький режисер Фрідріх Каслер. Уславлена італійська артистка Емма Грамматіка, що в 20-ті роки робила своє голосне турне по Європі з кількома найвидатнішими п'єсами європейських авторів, серед цього вибраного репертуару мала «Брехню» В. Винниченка. Російський театр у Берліні, з участю артистки Єлени Полевійської і режисера Шмітта, протягом кількох років ставив з неослабним успіхом «Чорну Пантеру».

Поруч з цими успіхами В. Винниченка на європейській сцені, на Україні виходить за 20-их років повна збірка його творів. Великим накладом з'являється роман «Соняшна машина». Стільки читачів Винниченко не мав ні перед тим, ні після 1930 року.

Одночасно В. Винниченко саме як письменник проявляє в 20-ті роки подивугідну творчу енергію. В ці роки він написав тритомовий роман «Соняшна машина», в'язанку прекрасних оповідань на теми українських народніх пісень, що вийшли окремою збіркою під назвою «Намісто», роман «Поклади золота», сценарій на сюжет «Соняшної машини», повість «Злочинство», два оповідання: «Білесенька» і «Стелися, барвінку, низенько», драми «Пророк», «Пісня Ізраїля» та «Ательє щастя», «Щастя» (листи до юнака) і морально-філософський трактат, що пізніше, за 30-их років ліг в основу його більшої праці «Конкордизм».

Всі ці факти з творчої біографії В. Винниченка за 20-их років свідчать, що він тоді не тільки тішився успіхом у багатомільйонового читача на Україні і в відвідувача театрів великих європейських міст, але й багато, навіть дуже багато і систематично писав. Як письменник, він перебував у розквіті творчих сил. І все ж таки він починає в той час систематично працювати і в галузі образотворчого

мистецтва. Обкладається книжками з теорії та історії мистецтва, освоює техніку пензля і фарби, стає постійним відвідувачем мистецьких виставкових салонів Відня, Берліну та Парижу і систематично малює. І для нього вже не розвага, не відпруження після тяжкої праці над тим чи тим літературним твором, а вияв внутрішньої потреби.

*

Як же оцінюють Винниченкове малярство компетентні критики?

Микола Глуценко, мистець, на очах якого, можна сказати, Винниченко-маляр народжувався, переглядаючи малярську творчість В. Винниченка десь року 1932, писав:

«З кожним роком помітні малярські успіхи: палітра його спокійніша, сполучення фарб набирає виразнішої індивідуальності й ясності. Велике досягнення в Винниченка — його натюрморт. Чудово скомпонований, з тонкою чутливістю фарб, цей натюрморт вражає своєю малярською щирістю».

І трохи вище:

«Винниченко ще з перших своїх малярських кроків дивував своїми досягненнями. Малював він тоді пейзажі, вишукуючи сполучення фарб, спрощуючи складний, детальний південно-французький краєвид.

«Цей своєрідний підхід до натури давав виразну індивідуальність його малюнкам. Найкращі пейзажі того часу, цікаво скомпоновані, з різними обробленими малярськими плямами не поступаються кращим малярам школи „Еколь де Парі“» («Володимир Винниченко». Збірник. УВАН у США, 1953, стор. 62-63).

Святослав Гординський у цитованій тут не раз статті «Малярські твори В. Винниченка» стверджує:

«Щодо його малярського напрямку, то треба сказати, що він завжди тримався реалізму, і то того реалізму, що, збагачений імпресіоністичним досвідом, уже вільніше ставився до природи і не копіював її сліпо. Те, що вносить Винниченкові картини понад будь-яке аматорство, це було постійне намагання творити чисто малярськими засобами, безпосереднім і свіжим мазком, а це така притаманна ознака саме нового малярства, особливо французького...»

«Про Винниченка можна сказати, що, не без впливу Глуценка, він орієнтувався саме на це молоде крило „Еколь де Парі“ з її культом фарби...»

«Серед досить великої групи українських мистців паризької школи Винниченко, хоч нічим оригінальним не виявився, — маляр далеко не аматорської міри. Майбутній історик мистецтва при розгляді

цієї групи не зможе поминути малярських творів В. Винниченка» (стор. 59-60).

А мистецький критик М. Келлер, що на початку 40-их років переглянула була основне з Винниченкового малярського доробку, зробила такий висновок:

«Перше, що вражає в творчості В. Винниченка — це надзвичайне багатство фарб. Його пейзажі, квіти, „інтер'єри” просякнені світлом і неначе прозорі. Його червоні та жовті тони мають безліч відтінків і заглиблюються та збагачуються контрастовими плямами рідких, темних тонів.

«Винниченко закоханий у фарби. Він бавиться ними, як дорогоцінним камінням, і знаходить з надзвичайною легкістю дедалі нові кольорові багатства... Закоханість у природу, повага і „чесність” до всякої малярської теми, свіжість та щирість сприймання моделю — все це надає творчості В. Винниченка неповторної краси» (там же, стор. 65).

*

Резюмуємо сказане.

Винниченко — не професійний маляр. Він не дістав систематичної малярської освіти. Але він мав вроджене велике відчуття кольору та лінії, яке позначилося на його літературних творах і тягнуло його ще за молодих років до фарби і пензля. У сприятливих умовах європейського мистецького життя 20-их років він, не кидаючи письменницької праці, одночасно береться за пензель, щоб виявити своє сприймання світу також засобами малярства. При цьому він вчиться у найкращих майстрів того часу. В наслідок цієї науки і праці В. Винниченко в другий період свого життя в Європі дав справжні мистецькі твори. Історик української літератури зобов'язаний буде говорити не тільки про Винниченка як мистця слова, а й про Винниченка, як мистця-маляра.

С. КИНДЗЕРЯВИЙ-ПАСТУХІВ: З ПРИЗАБУТИХ СКАРБІВ ДРЕВНЬОГО ПИСЬМЕНСТВА

Один з найбільших поетів світу був пророком «з менших» і писав по-гебрейському. Його одинока візійна поема, включена в Біблію, чомусь ніби втрачена для широких кіл. Бо навіть читачі Біблії ім'я Наума (або Нагума) майже не завважають. А проте згадана поема, відома як «книга пророка Наума», є одним з найвизначніших зразків літературної творчості в минулому людства.

Про автора відомо дуже мало. У заголовку він називає себе Наумом з Елкосу (або Алькошу) — місцевости, нам ближче невідомої. З одного вислову (1:15) виходить тільки те, що був він юдеєм, себто походив з півдня Палестини.

Поема написана до Різдва Христового, між 663 р. (після знищення Но) і 612 р. (перед упадком Ніневії). Найпевніше — десь коло 650 р., за чотири десятки років до падіння Ніневії, найбільшого та наймогутнішого міста старовинної історії, долі якого і присвячена поема.

Значення і сила Ніневії виростали на протязі майже тисячі років. Згадки про це місто знаходимо ще коло 2 700 р. до Христа, у зв'язку з засновником його, великим Німродом («Буття», X:11). Однак на вершок слави і величі Ніневія піднеслася під кінець великої асирійської імперії, в час апогею її зросту, ставши столицею держави (за Сеннахеріба, від 705 до 681 р. перед Христом).

Населення міста досягало за часів пророка Йони 600 тисяч. Оборонні мури мали 100 км довжини і тридцять метрів височини, і були такі широкі, що зверху могли їхати поряд три колісниці. Лінію мурів зміцнювали півтори тисячі оборонних башт, кожна 60 м. височини. Місто лежало на лівому березі горішньої частини ріки Тігра, навпроти сьогоденішнього міста Мосул.

Асирійська імперія майже без поразок, поволі і певно, звичайно, дуже жорстокими засобами, ставала панівною потугою тодішнього світу. В 662 р. до Хр. армії імперії загрожували Єгиптові. Тоді ж упало велике єгипетське місто Но (Діюсполіс або Теби). В 650 р. Ашурбаніпал закладає свою славнозвісну бібліотеку. Але в 626 р. з'являються скити. Тоді ж умирає Ашурбаніпал, і велика імперія за кілька років перестає існувати. На тисячоліття вона зникає безслідно.

Впала Ніневія десь у серпні 612 р. до Христа. Катастрофа була такою абсолютною, що коли Ксенофонт на початку IV століття до Христа проходив з своїми десятима тисячами греків попри рештки руїн,

він не міг збагнути, що вони означали. І аж до середини минулого століття ці руїни були загадкою для кожного подорожнього.

Упадок Ніневії — одна з визначних і драматичних подій світової історії. Безпаралельне явище: наймогутніша імперія свого часу, многолюдна, жорстока, з досконалою мілітарною і організаційною машиною, що тримала в неволі безліч народів, зростала при допомозі цілеспрямованої та ніби «мудрої» політики продовж століть, досягнувши вершини розквіту, раптом, блискавично розпалась і зникла.

Ця дивна драма описана в дивній, бо візійній, поемі Наума.

Його твір складається з трьох частин. Починається вона з т. зв. альфаветичного псалма, який досить раптово уривається описом штурму та упадку міста, після чого автор переходить до роздумів епілогу. Найбільша сила поеми в її правді. Ні одного слова про долю Ніневії не сказано намарно. Щойно теперішні археологічні розкопи показують, з якою точністю, в найдрібніших деталях здійснилося все, провіщене Наумом про долю цього могутнього міста.

Цілком можливо, що впродовж століть, при переписуваннях та редагуваннях тонкість і гострота вислову трохи затерлися (так думають деякі дослідники поеми); однак і в теперішньому вигляді поеми збереглася досконалість її стилю. На жаль, існуючі офіційні переклади Біблії не дають повного уявлення про справжнє звучання та графічний вигляд оригіналу.

Гебрейська поезія не римуеться, зате дотримується точного розміру в строфах, а розмір має устійнене емоційне значення: два короткі, гострі удари в рядку віддають неспокій, тривогу; три удари вживаються для звичайної розповіді; чотири — для маршового ритму або для підкреслення достойности, маєстатичности; п'ять — при вислові почувань радості або смутку.

Для ілюстрації спробую тут упорядкувати переклад деяких фрагментів так, щоб бодай приблизно передати характер звучання оригіналу. Він дуже лаконічний, проте такий яскравий, що Наумова візія враз оживає перед очима читача.

Починається поема, як ми сказали, з псалма в дусі і стилі крапчих зразків того часу, перетканого висловами прозріння долі асирійської імперії. Доволі раптово малюється візійна картина провіщеного в псалмі. Різкість зміни могла статися в наслідок «друкарських і редакторських помилок», як думають деякі дослідники, але може бути і свідомою, зваженою. Читач вмить переноситься в самий центр дії. Несподіванка підсилює ілюзію реальности. Ми на мурах Ніневії. Зауважено ворога. Тривога. Характерна двоударна строфа (читати з значеним ударом):

Постав варту,
пильнуй шляху,
озброй мужів,
збирай полки.

Але ворог уже підступив (2,3-4):

Шоломи героїв виграють на сонці,
пурпурна одежа вкриває війська,
метал колісниць мерехтить, як вогонь,
в день бою ліс списів бурхливо хвилює,
вулицями гуркочуть бойові колісници,
зударюються на площах широких вони.

Енергійна двоударна строфа оповідає про битву (2, 4-6):

Горять вогнем,
мигтять блискавками,
атакують найкращі,
виступають, спішать
і біжать аж під мури,
ріка відкривається.

Наступає упадок міста (2, 6-8):

Палата розпадається, гине,
царицю забрали в полон,
служниці-голубки воркують
і плачуть, б'ючи себе в груди;
Ніневія була мов став повноводий, —
ці води втікають тепер.

Знаменитим чотириударним розміром, що нагадує кінський чвал, змальовує Наум розграбування міста (2, 9; 3, 2-3):

Розхапуйте срібло, розхапуйте золото,
запаси без ліку всякого добра...

Ляскання пуг, гуркотіння коліс,
іржання коней, торох возів,
влітають вершники, блискає меч,
мигають ратища і косить смерть;
купи побитих, без краю трупи,
тіла... об трупи все спотикається.

На закінчення наведемо ще візирець п'ятиударної строфи, характерної для роздумів епілогу (3, 18-19):

Асиріє, послули пастирі твої з вельможами в смерті,
немає ліку на рану твою смертельну,
Лиш хто перечує про тебе, заплече в долоні.

Після ознайомлення з досконалим стилем цього твору і пориваючою силою викладу не доводиться дивуватися, що сучасники Наума повірили його неймовірній візії і визнали його поему автентичним надхненням Господнім. Т а к висловлені речі, хай і найнеймовірніші, не можуть не бути правдою.

НОВА ПОЕЗІЯ НА УКРАЇНІ

ЧУМАЦЬКИЙ ВІЗ

ВИБІР ІЗ ВІРШІВ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Микола Вінграновський — народжений в містечку Первомайську, Миколаївської області, в 1958 році був студентом Інституту кінематографії в Москві і, закінчивши його, мабуть, 1960 р., працює тепер кіноартистом в одній з українських кіностудій. На талановитого юнака звернув був увагу ще Олександр Довженко, опікуючися ним щиро і допомагаючи йому в розвитку його поетичної і мистецької обдарованости. З першими віршами виступив Микола Вінграновський у львівському «Жовтні» (кн. 8 за серпень 1958), і черговий вибір із його поезій надрукував у харківському «Прапорі» (кн. 8 за серпень 1960) російськомовний поет Іван Рядченко з дуже прихильною оцінкою творчих починів молодого поета. Подавані Вінграновським до друку у видавництво «Молодь» вірші були відкидані, як ствердив, Ол. Підсуха, через їх «образну стихію». Цілосторінковий вибір віршів Вінграновського п. н. «З книги першої, ще не виданої» надрукувала київська «Літературна газета» в числі за 7 квітня 1961. Перша збірка поезій Вінграновського п. н. «Чуєш, Дніпре мій» запланована для видання у в-ві «Рад. Письменник» в 1962 р. Подані нижче вірші Вінграновського були друквані: «Прадід», «Скажи мені, Дніпре» — у журналі «Жовтень» (ч. 8 за серпень 1958), «Червоні рожі» і «Канни» — в журналі «Прапор» (ч. 8 за серпень 1960), « Ми підійшли до скирти», «Прелюд кохання» в «Літературній газеті» за 7 квітня 1961, «Стояла в травах ніч», «Український прелюд» і «Дерева» — в журналі «Вітчизна» (ч. 10 за жовтень 1961). В «Сучасності» був уже надрукований вибір поезій Вінграновського в кн. 4 за квітень 1961.

Богдан КРАВЦІВ

ПРАДІД

Заспокоює вітер ліс,
Його душу тривожить снами,
А над нами Чумацький віз,
Без волів і коліс над нами.

У тім возі мій прадід спить...
Коли місяць обійде небо,
Йде до прадіда відпочить,
І цілує в плече, як треба.

І запитує прадід в сні,
Тихо-тихо, мабуть, шепоче:
Чуєш, місяцю, чуєш хлопче,
На землі ти світив чи ні?

Посвітив у моїм Замості?
Як весна там? В полях шумить?
Не поїду, мабуть, у гості,
Пан на шибеницю звелить...

Завтра вербна у нас неділя,
Тож ховайся і не світи —
Кармалюк вируша на діло...
Цю хмарину під бік мости...

Дай-но, місяцю, ту зірницю,
Що вже десять ночей не спить,
Хай укину її в криницю —
Мотрі воду позолотить...

Завтра їдемо на Стожари,
А сьогодні стомився я...
Запрягайся, вези за хмари —
Кличе сонце земля моя...

Заспокоює вітер ліс,
Його душу тривожить снами...
Котить місяць Чумацький віз
З моїм прадідом над віками.

СКАЖИ МЕНІ, ДНІПРЕ...

Скажи мені, Дніпре, в якому стражданні,
Із серця якого народжений ти?
Скажи мені, Дніпре, в яким сподіванні,
В якому стремлінні ти впав на степи?

Чи, може, скорившись клеочучій силі,
На землю упав лютувати і стогнати?
І чорним вітрам дарувати хвилі,
Щоб клопоту з ними й зажури не мати?

Чи, може, упав ти на груди століттям
У водах своїх освятити час?
Та сонце твоє узялось верховіттям
І стогону твого напився Тарас...

Чим далі у вічність, тим в юність далі,
Тим вище Тарас над Тобою встає.
І, повен минулих надій і печалі,
Сьогодні він серце тобі віддає.

Клекочучий Дніпре! В якому народі,
В якому народі народжений ти?
Немеркнучий Дніпре! В яким переброді
Народ переходить в майбутні світи?

В мого народу течеш біля мрії,
Течеш біля серця безсмертям своїм!
Скажи ж мені, Дніпре, які вітрові
Все кличуть тебе крізь степи і гаї?

ЧЕРВОНІ РОЖІ...

Червоні рожі білою водою
Я поливав в учителя саду,
Чорненькі мушки вились наді мною,
Повітря співували в пору голубу.

Над вікна вився виноград зелений,
Немов землі несказані думки.
Дуби гойдались і тремтіли клени,
Вгорнувши небо в стомлені гілки.

А поза тином, вибитим вітрами,
Жили шляхи, і села, і міста.
Жили народи, вгорнуті віками,
І кожен вік до ста літ доростав...

Стелилась тінь спокійна, як мислитель...
З діброви чувся шурхіт хворостин...
Стояв, задумливо зіпершись на тин,
З чолом Вітчизни білий мій учитель...

Червоні рожі синьою водою
Я поливав крізь промені руді.
Вигойдувавсь повільною ходою
Верблюду хмарини з сонцем на горбі.

КАННИ

Канни цвітуть над морем...
Канни — червоні чайки...
Зором своїм червоним
Палахкотять над морем,

Наче вони не канни, —
Квіти червоноброві, —
Наче з моєї крові
Мною загублені рани.

Наче до мене в жили
Прагнуть улитися кров'ю,
Наче вони не дожили
Зненавистю і любов'ю!..

Ні! Не мої ви рани!
Вперше я стрівся з вами!
Ви мені лише канни!
Чайки червоні — канни!

Може ви з сонця впали —
Сонячні чайки в клени.
Може з землі постали —
Чайки земні до мене.

Може крило суворе
Вам відмовля злетіти...
І зацвіли над морем
Чайки, і рани, і квіти...

МИ ПІДІЙШЛИ ДО СКИРТИ...

Ми підійшли до скирти, і впізнала
Мене відразу скирта молода.
І вже на груди кинулася скирта,
Солом'яними стиглими руками
Мене всього зненацька обпекла.
Та зупинилась скирта: біля мене
Стояла жінка, світла і чужа,
З великими, як зненависть, очима,
В яких любов гойдалася моя...

За руки взявшись, пружно і святково,
Ми вилізли на скирту золоту,
І головою впершися у небо,
Мені сказала жінка на вітри,
Щоб скочив я із скирти золотої
На обережну листопадну ніч.

І я на край вже зсунувся поволі,
Як раптом скирта почала рости,
Здіймаючи мене понад степами,
Над селами, гаями уночі,
Вже хмари омивають мої плечі,
Вже з головою в небі я стою,

Уже по груди в небі, вже по пояс,
Вже Україну видно мені всю,
І світ і Всесвіт, повний таємниці,
І все благословенне у житті
З відкритими обіймами чекає,
Щоб скочив я до нього унизу!..
І скочив я... і жінка засміялась
Прозорою образою мені,
Що я для неї так-таки й не скочив
Із скирти золотої на стерню...

ПРЕЛЮД КОХАННЯ

Ви чуєте? Ви чуєте, він спить!
Я жду вас, товариство, як епоху!
Не дай вам Бог його в мені збудить...
Не кваптеся, беріть мене потроху.

Спочатку губи, руки і чоло.
А потім очі, ноги і легені.
Здається, зайвого у мене не було.
Оце і все, що в мене... будьте певні!

Несіть мене! Пора прийшла якраз!
На досвітку її літак прикрилить...
Скажіть їй, що мене не буде довгий час,
І що мене надійні руки вкрили.

Скажіть їй так: вночі знайшли мене.
Лежав на серці всі останні ночі.
Іще одне! малесеньке одне:
Сховайте для поетів мої очі.

А руки мої дайте літакам...
 Легені — небу... а чоло — розбити...
 Віддайте губи коням і волам,
 А ноги квітам. Щоб ходили квіти.

Оце і все... Услід мені візьміть
 Багряню орхідею у відерці...
 Ви чуєте? Ви чуєте, він спить!
 Він спить — мій звір! Прекрасний звір у серці...

СТОЯЛА В ТРАВАХ НІЧ...

Стояла в травах ніч, а трави пахли літом...
 За кленами сіріло джерело,
 І небо йшло задумливо над світом,
 І довгі зорі сяяло крізь віти,
 Втираючи хмариною чоло...
 За травами у срібнім верховітті
 Замерехтіла в тінях темна хата...
 Цвірчав цвіркун за хатою у житі...
 Я тихо голову поклав на руку брата...
 Сіяла ковдра в росах... з небозводу
 На літаках пливла моя тривога...
 Брат спав, як і належить хліборобу,
 Грудьми до неба і чолом до нього...
 Яке чоло!.. Яка рука!.. немає
 Гарніших рук ні в якому краю!...
 Я чув тоді — колосся проростає
 З його руки крізь голову мою...
 Стояла ніч...

УКРАЇНСЬКИЙ ПРЕЛЮД

Пропає останній міст удалині,
 Колеса змащено рососою голубою,
 І Київ на Богдановім коні
 Пливе навстріч дніпрового водою...
 І думка над колесами петля,
 Історія намотує години...
 Вже чуть, як обертається Земля,
 І обертається з Землею Україна...

Красо моя! Україночко моя!
 Ну що мені робити — я не знаю!
 То прилечу, то знову відлітаю,
 А день за днем і гасне і сія...

Твоє обличчя чисте, як надія,
Пахкими пальцями я тронув уночі,
І кров свою змішав я із твоєю,
Як зерно із землею повесні,
Тоді ти стала мною, Батьківщино,
А я тобою на світанні став,
І свої очі я відкрив крізь тебе...

Ти поселила в серці мій народ,
Ти освітила думку мою часом
І в мову українки сповила,
Тебе дивлюсь я серцем і думками,
Тебе люблю я всесвітом і людством,
І соняхом у золотому сні,
І сивиною вченого-мислителя,
І польовим горошком на стерні...

Ми стрінулись з тобою на Дніпрі,
Там губи твої тронув я, Вітчизно,
Там вивірив по тобі пульс любови,
Годинник людства, — із стрілками
Життя на цифрах смерти, — звірив із твоїм...

Ні, Батьківщино! Не лише стражданням
Чи радістю я звернений до тебе!..

ДЕРЕВА

Коли ви, як зелені волейболісти,
Перекидаєте місяць в ночі один одному над собою,
Над містами і над країнами, —
Я думаю, що ви збожеволіли,
І мені стає радісно, що ви не люди.

Коли ви снідаєте землею і хмарами
Ось уже скоро двадцять століть,
Я думаю, що ви будете їсти,
Якщо раптом почнеться воднева війна?
І мені стає легше, тому що ви про це не думаєте.

Коли свою Вітчизну
Я називаю невисоким деревом —
Вона не ображається, тому, що вона знає,
Що найгарніше у світі —
Дерева.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

МИРОСЛАВ ПРОКОП: ПИТАННЯ КОЛОНІЯЛІЗМУ ПЕРЕД ОБ'ЄДНАНИМИ НАЦІЯМИ І УКРАЇНА

I

Метою цієї статті є з'ясувати та проаналізувати дискусію, що велася довкола питання західного колоніалізму під час XVI сесії генеральної асамблеї ООН, і відзначити те місце, яке займала в ній Українська РСР. Крім того, в цій статті будуть представлені спроби, що їх робили деякі, передусім західні делегації в ООН, поширити дискусію також на російсько-більшовицький колоніалізм, а зокрема на становище, в якому тепер знаходиться український народ. Якщо йдеться про час, то в цій статті розглядається період від 19 вересня 1961 року, отже від дня, коли почалася XVI сесія, і приблизно до середини квітня 1962 р.

Офіційно на форумі ООН під «колоніальними територіями» розуміють ті посілості, які досі перебувають у власності чи під управою колоніальних держав Заходу. Не зважаючи на прискорений процес деколонізації, такі території ще знаходяться в Африці, в Азії і на Тихоокеанському просторі. За підрахунком міністра закордонних справ СРСР Громика, що його він зробив в окремому листі до голови XVI сесії з 27 вересня 1961 р., на 1 січня 1962 року в колоніальній залежності від західних держав перебувало 88 територій з 71 мільйоном населення. Більшість із них (50 млн) творять африканські мурини. До колоніальних держав Громика зарахував не тільки Англію, Францію, Голландію, Португалію, Бельгію та Іспанію, але також США. Він писав: «Коло семи мільйонів людей стогнуть під важким тягаром колоніального ярма на американському континенті та на прибережних островах, тоді як більше, ніж три мільйони, живуть в умовах невольництва в Океанії».

Легальну підставу для розгляду долі згаданих колоніальних народів на XVI сесії створила резолюція XV сесії генеральної асамблеї від 14 грудня 1960 року, в якій, м. ін., колоніальні держави зобов'язано «вжити негайних заходів для того, щоб на підопічних та несаможиттєвих територіях і на всіх інших територіях, які ще не здобули

самостійности, передати всю владу народам тих територій, без будь-яких застережень чи умов, згідно з їх свобідно виявленою волею і бажанням, незалежно від раси, віри, кольору шкіри, і дати їм змогу користуватися повною самостійністю та свободою». Відповідно до цього XVI сесія включила у програму своїх нарад питання про те, як виконується постанова з 1960 року.

Дебати над цим питанням тривали три тижні, від 7 до 28 листопада 1961 р., і участь у них взяло коло 50 делегацій, тобто майже половина присутніх. В дискусії відмічено, що за останній рік здобули самостійність і стали новими членами ОН такі колишні колонії, як Сієрра-Леоне, Мавританія, Танганайка, що скінчився британський мандат над Камеруном, що скоро стануть самостійними Західне Самоа та Уганда. Тим не менше асамблея прийняла на пропозицію 38 держав афро-азійського блоку постанову, в якій висловила своє невдоволення з приводу повільного процесу деколонізації. Водночас, на пропозицію СРСР, асамблея доручила своєму голові призначити 17-членну комісію, яка має наглядати над прискоренням усамостійнення колоніальних народів і скласти звіт наступній, XVII сесії у вересні ц. р.

Інтересно відмітити, що афро-азійці не погодилися включити у свою резолюцію додаток делегації СРСР, щоб як остаточний реченець усамостійнення колоніальних народів визначити кінець 1962 року. Вони вважали таку умову нездійсненною. З другого боку, вони також не прийняли іншого речення, а саме 1970 року, що його пропонувала делегація Нігерії.

Комісія сімнадцяти була утворена з делегацій таких держав: Австралія, Камбоджа, Етіопія, Індія, Італія, Мадагаскар, Малі, Польща, Сирія, Танганайка, Туніс, СРСР, Англія, США, Уругвай, Венесуеля і Югославія. На своїх нарадах, що почалися 20 лютого ц. р., вона вирішила розглядати насамперед становище колоніальних територій в Африці, і саме в такій черзі: Родезія, Найселенд, Мозамбік, Занзібар, Кенія, Батусоленд, Бечуансленд і Свазіленд. Всі вони — найближчі кандидати на самостійні держави. Комісія сімнадцяти має скінчити свою працю до червня ц. р., коли збереться третя частина XVI сесії, що розглядатиме становище в Анголі, чим, до речі, займалася вже друга частина XVI сесії в січні і лютому ц. р. Для того, щоб розглядати становище тільки в португальських колоніях, діє від грудня м. р. окрема комісія ОН, складена з представників Болгарії, Цейлону, Колумбії, Кіпру, Гватемалі, Гвінеї і Нігерії.

Значення обох комісій для колоніальних народів у тому, що вони викликають як свідків не тільки представників колоніальної адміністрації, але також представників визвольних організацій колоніальних народів. Це, очевидно, дає цим народам великі шанси боронити перед громадською думкою світу право на державну незалежність, розкривати систему колоніального поневолення тощо. Комісії також висилають своїх представників у ті чи інші колонії для обслідування на місці.

II

Так виглядає формальна сторона колоніальної дебати на XVI сесії Об'єднаних Націй. Багато інтереснішим є те, що криється за таким переліком сесій, постанов і дат.

Це є насамперед прагнення поневолених афро-азійських народів стати вільним і намагання донедавна колоніальних, а тепер вільних народів Азії та Африки зробити на форумі ООН якнайбільше для того, щоб прискорити процес деколонізації. Цей гін до самостійності навіть у найбільш відсталих народів, що його зокрема видно на форумі ООН, де раз-у-раз появляються офіційні дипломатичні представники нових держав або петенти і представники визвольних організацій народів ще поневолених, — цей гін є однією з найбільш характеристичних рис нашої доби.

Але це не є одинокий чинник у деколонізаційному процесі. Побіч тих, хто цей процес прискорює, на форумі ООН діють також сили, які його гальмують. Це є заінтересовані колоніальні держави Заходу. Правда, у виступах деяких їхніх делегатів, зокрема англійців і французів, маємо чимало доказів на те, що і вони вважають усамостійнення колоніальних народів історично закономірним розвитком. Ці виступи вони часто підтверджують ділом. Але цього не можна сказати, наприклад, про поставу Португалії. На форумі ООН можна не раз почути нудні фрази про «цивілізаційну місію», що її виконували більше розвинені народи в колоніях, або про незрілість колоній до самостійного життя. Певно, деякі з народів і племен Африки знаходяться на застрашливо низькому рівні розвитку. Але справа в тому, що левина частина відповідальності за це падає на самих колонізаторів. Крім того, якраз усамостійнення дає змогу колоніям підняти себе до рівня цивілізованих націй. Нарешті, життя вчить, що, здобувши самостійність, недорозвинені народи часто звертаються до співпраці з своїми колишніми метрополіями, але, звичайно, на інших, ніж колись, принципах.

Окрему позицію в колоніальній дебаті займають народи, які колоній не мають, або такі, як США, які мають нечисленні колоніальні чи підопічні посілості, але водночас зв'язані союзами і спільними інтересами з старими колоніальними імперіями. Ці держави в принципі сприяють усамостійненню колоніальних народів, але хотіли б досягти цього без антагонізування своїх союзників і без того, щоб визволени території перетворювались у поле для інфільтрації Москви. Але ці аргументи не завжди переконують усіх афро-азійців.

Останній чинник у колоніальній дебаті в ООН творить делегація СРСР і всі її сателіти. Як відомо, ніде так ентузіастично не розглядали перспектив антиколоніальної революції афро-азійських народів, як саме в Москві. Звичайно, не тому, що така революція мала принести свободу тим народам, але тому, що там, на широких про-

сторях західних колоній мала вирішитися доля «світової соціалістичної революції». Так учив Ленін та інші вожді комунізму.

Але не так склалось, як бажалось. Від закінчення другої світової війни понад 900 мільйонів людей в Африці та Азії скинули з себе ярмо колоніалізму, але дослівно ні одна з новонароджених націй не стала комуністичною. Навіть малі держави типу Малі, Гвінеї чи Гани, які в зовнішній політиці найбільше йдуть за Радянським Союзом, ніяк не хочуть перетворитися в його сателітів. Значить, комуністичні пророцтва про «соціалістичну революцію» серед кольорових народів виправдали себе в такій самій мірі, як і надії на «пролетарську революцію» в найбільш індустріялізованих західних країнах. Ні з першого, ні з другого геніяльного «передбачення» вождів марксизму нічого не вийшло. Гора не породила навіть миші.

Тим не менше, як і в багатьох інших справах, московські комуністи осталися невільниками своєї доктрини чи уявлень також у колоніальному питанні. Тому вони досі не припинили намагань осідлати хвилю деколонізаційного процесу в Азії та Африці. Тільки так можна пояснити гомінкий виступ Хрущова на XV сесії ОН восени 1960 року. Хрущов нещадно критикував західних колонізаторів, говорив компліменти визвольним рухам колоніальних народів, складав візити їх вождям, обіймався з ними. За це кольорова аудиторія в ОН щедро його оплескувала. Але перетворити афро-азійців в інструмент своєї політики йому не вдалося. Поперше, величезна більшість колишніх колоній уже самостійна, отже визволяти їх уже пізно, подруге, їхні народи порівняно дуже скоро почали шукати власних шляхів і не виявили охоти включатись у будь-які бльоки.

Важко подумати, щоб усього цього в Москві не брали на увагу. Але там, мабуть, вирішили, що, хоч і не можна рахувати на те, щоб колоніальні народи включилися в советський блок, проте їх можна принаймні агітувати проти їхніх колишніх поневолювачів. А це в аспекті холодної війни також має серйозне значення.

Але була ще одна причина, яка чи не в більшій мірі примусила Хрущова виступити в ОН у ролі чемпіона свободи для народів Африки та Азії. Ця причина — неросійські народи Радянського Союзу та його сателіти. Постійно замовчувати перед стороннім світом це питання не можна, особливо тоді, коли виступаєш захисником свободи для західноєвропейських колоній. Тому Хрущов у тій самій своїй промові перед ОН у серпні 1960 року, в якій він запропонував резолюцію про ліквідацію західного колоніалізму, розмалював картину нібито справедливої розв'язки національного питання в Радянському Союзі. Що Москві йшлося про те, щоб запобігти можливим обвинуваченням на адресу російського імперіялізму, ясно з того, що, коли канадський прем'єр Діфенбекер та інші зробили стосовні натяки, радянська преса, зокрема на Україні, зняла великий крик, який триває й досі.

III

Такий був уклад сил та інтересів на форумі Об'єднаних Націй, коли восени 1961 року перед ними стало знову питання західного колоніалізму, точніше, перевірки того, наскільки деколонізаційний процес поступив вперед від часу XV сесії. При цьому кожному учасникові цієї драми було, мабуть, ясно, що це питання буде розглядане на тлі тодішнього, дуже напруженого міжнародного становища — зокрема справи Берліну, відновлення радянських атомових експериментів, намагання СРСР змінити структуру ООН по смерті Гаммершельда тощо. Справді, ці питання першочергової ваги зосередили на собі головну увагу всіх делегацій. Тим не менше серйозне місце в дебатах відразу здобула собі і справа колоніалізму.

Перший заговорив про нього президент США Кеннеді у своєму виступі перед ООН 25 вересня 1961 р. Він вказав на те, що від другої світової війни утворилося з колишніх колоній 42 нові держави, що тепер менше, ніж два проценти людства живе на підопічних чи інших несамостійних територіях, що США будуть далі підтримувати процес самовизначення народів. Але, сказав він, «хвиля самовизначення народів не досягла ще комуністичної імперії, де народи — значно численніші, ніж ті, що офіційно називаються підопічними — живуть під режимом, що його насильно наставили чужі війська, в системі, яка здушує свободу слова, вільні вибори, вільну пресу, літературу і професійні спілки». Кеннеді заявив: «Говорім про колоніалізм, але в цілому, і допустім принцип вільних виборів і вільного плебісциту в кожній частині світу».

Вже наступного дня, себто 26 вересня, промовляв Громико. Але головними темами своєї промови він зробив питання Берліну і Німеччини взагалі, справу роззброєння Китаю, мирного співіснування. Окремий уступ Громико присвятив і колоніальному питанню, але на закиди Кеннеді щодо більшовицького колоніалізму він відповів коротко і посередньо: «Ми нікому не накидаємо свого устрою, але ми рішуче заявляємо, що ми не дозволимо нікому повчати нас, який лад має існувати в соціалістичних країнах. Ми також не любимо внутрішнього ладу в деяких країнах, де все: праця, почування і аспірації мільйонів підпорядковані інтересам маленької меншости, яка держить усю владу і все майно у своїх руках. Ми багато могли б сказати про цей лад, але ми цього не робимо, бо ми прийшли сюди з зовсім іншими цілями».

Це звучало як погроза — і як обіцянка, якої зрештою Громико не дотримав.

Ще того самого дня, себто 26 вересня, Громико вислав до голови генеральної асамблеї лист про становище уряду СРСР у колоніальному питанні. Цей лист являє собою акт обвинувачення на 17 сторінках насамперед проти Америки, а відтак проти всіх західних колоніальних держав за їхній здогадний саботаж постанови попередньої

асамблеї про остаточну ліквідацію колоніалізму. В листі раз-у-раз повторяються такі окреслення, як «політика терору і репресій проти тих, що борються за національне самовизначення», «огидні злочини проти людства», «середньовічні тортури, обрубання рук і ніг, биття палицями», «убивання родичів тільки за те, що вони намагаються хоронити розстріляних» і т. д. Головним винуватцем у цих жорстокостях Громико назвав США, які є «головною опорою сьогоднішнього колоніалізму» і «спільником в усіх кривавих злочинах, що їх роблять колоніальні держави у своїх колоніях». Громико вимагав, щоб Об'єднані Нації закликали колоніальні держави «негайно дати народам кожної колонії широкі демократичні права і свободи, включаючи загальне виборче право, свободу слова, преси, зборів, право засновувати власні політичні партії, публічні організації».

Інтересно відмітити, що у своєму листі Громико зовсім зігнував обвинувачення Кеннеді стосовно становища народів за залізною заслоною. Міністер закордонних справ СРСР, мабуть, подумав, що раз він виступає в шляхетній ролі борця за свободу народів, йому просто не личить займатися такою неприємною справою. Адже вона могла зіпсувати враження, яке його лист мав зробити на кольорових читачів. А може, просто не прийшли до нього на час інструкції з Москви.

Виступи Кеннеді і Громика визначили приблизні рамки, в яких говорили про колоніалізм інші делегати. Як і на попередній сесії, різниця поглядів зарисувалась не в питанні того, треба чи не треба давати свободу решті колоній, а в питанні, протягом якого часу це має бути зроблене. Деякі західні делегати висловилися проти занадто швидких темпів, що загостило дискусію. За негайну ліквідацію всіх західних колоній виступили радянські делегати. З-поміж афро-азійців їх підтримали Гана і Гвінея. Група колишніх французьких колоній була за ступеневе надавання самостійності. Посередне становище зайняла Індія, на яку орієнтується найбільше кольорових.

Але ні ці тактичні розбіжності між самими афро-азійцями, ні значні розбіжності між західними державами і Радянським Союзом не змінюють основного факту, що остаточна ліквідація західного колоніалізму — це питання, вирішене самим життям. Західний колоніалізм, який народився понад п'ятсот років тому, в умовах європейського ренесансу, тогочасних винаходів і перших сміливих спроб завоювати океани і незнані країни, — цей колоніалізм на наших очах гине. Свого zenіту він досягнув на переломі 19 і 20 сторіч. Від закінчення першої світової війни почався поворотний процес — колоніальні народи почали зголошувати свої претенсії на незалежність. По другій світовій війні цей процес розгорнувся ще ширше.

Вирішальних ударів західному колоніалізму завдала насамперед визвольна боротьба колоніальних народів. Але їй сприяла також міжнародна обстановка. В результаті двох світових воєн колоніальні імперії Заходу послабли. Крім того, їх змушував поступатися натиск з боку СРСР і міжнародного комуністичного руху. Відо-

мим є також тиск Америки на Англію дати свободу народам Індії. Ця міжнародня кон'юнктура сильно прискорила процес деколонізації і зменшила жертви колоніальних народів у їх боротьбі за незалежність. В останні роки вийняток творить хібащо Альжир, де французькі шовіністичні елементи пробують гальмувати закономірний історичний процес.

Але не тільки серед французів існують такі елементи. Вони не перевелися і серед інших західних народів і є вони в т. зв. соціалістичному бльоці. Різниця тільки та, що тоді як західні колонізатори вже нікому не страшні, керований з московського центру колоніалізм є в наступі. Він проповідує теорію злиття націй, їхніх мов та культур і колонізує їхні території.

Недаром про цей модерний колоніалізм заговорили і на XVI сесії генеральної асамблеї Об'єднаних Націй.

IV

Офіційно питання колоніалізму за залізною заслоною опинилося на агенді XVI асамблеї у вигляді двох справ — справи Тибету та Угорщини. Проти включення їх у порядок нарад протестувала радянська делегація та її союзники. Тим не менше висунення їх було підтримане більшістю. Правда, значення цього факту для тибетського та угорського народів тільки моральне. Досвід попередніх років повчає, що в існуючих міжнародніх умовах серйозно зайнятися долею обох народів асамблея і не може і не хоче.

Ще складніше виглядає справа народів російсько-більшовицької імперії. На форум Об'єднаних Націй вона продістається тільки «бічним входом», з'являється лише на периферії дискусії про західний колоніалізм. Це впливає з специфічного наставлення до цього питання різних делегацій в ООН.

Якщо йдеться про західні держави, то вони звичайно порушують справу колоніалізму за залізною заслоною тоді, коли їх самих атакують або коли вони передбачають атаку, мовляв, нападаєте ви на нас, то ми розкриваємо, що діється дома у вас. Афро-азійські народи та інші нейтральні більше або менше знають про становище народів СРСР і сателітів, але про це говорити не хочуть або не можуть. Якщо ж йдеться про делегації радянського бльоку, то вони, очевидно, говорять про те, що діється в них дома, не хочуть, втікають від такої дискусії, а коли вже мовчати не можна, тоді роблять вигляд, що вони ображені і починають лягати.

Таку настанову і тактику різних делегацій можна було спостерігати під час обох останніх сесій. Як уже згадано, на XVI сесії про становище поневолених народів радянської імперії почав говорити Кеннеді 25 вересня. Два дні пізніше, але вже по відомому листі Громіка,

виступав делегат Англії Юм. Але він обмежився закидом Москві, що вона вживає двох мірил: один «для британського Коммонвелту, другий — для російської імперії».

На ці закиди делегації радянського блоку довгий час більшої уваги не звертали. Впродовж кількох тижнів вступних декларацій на XVI сесії вони додержувалися напрямних, визначених промовою Громика: якнайсильніше атакувати західній колоніалізм і не дати себе спровокувати до дискусії про поневолені народи радянської імперії, а коли цього оминати не можна, не надавати цьому розголосу. Отже польський делегат Рапацький збув зауваги про поневолення неросіян реплікою, що, мовляв, ідеться про «фантастичні вигадки, що є відгуками т. зв. політики визволення». Паламарчук взагалі зігнував це питання, а делегат СРСР Лапін обмежився нагадкою, що, мовляв, Радянський Союз не хоче втручатися у внутрішні справи інших держав.

Але така тактика радянських делегацій не виправдала себе, коли, відповідаючи на їх обвинувачення, західні делегати почали енергійніше порушувати питання російського колоніалізму. 16 листопада англійський делегат Годбер, м. ін., сказав: «Я хочу нагадати, що з усіх великих імперій, які існували в 19 сторіччі, тільки одна поширилася в результаті останніх територіяльних агресій... Ідеться про радянську імперію. Я хочу зазначити, що жодній країні, жодній союзній республіці не дозволено вступати в переговори про питання її незалежності — так, як це діється з нашими колишніми колоніальними територіями. Радянська делегація напевно скаже, що ні одна з цих республік не хоче самостійності. Але хіба в це можна повірити?»

Делегат СРСР Лапін відповів Годберові відразу, але обмежився загальними заявами, що «Радянський Союз складається з вільних республік», що «їхні уряди свobodно вибираються на базі демократичних принципів» і т. д. В наступні дні це саме сказав білоруський делегат Кісельов, заявивши, що «Годбер вдався до клевети, коли зробив закид колоніалізму на адресу Радянського Союзу», бо в усіх неросійських республіках «процвітає національна культура», ростуть «національні кадри» тощо. Чехо-словацький делегат також переконував, що його режим «є справді вільний і демократичний», а Лапін, виступивши знову, сказав, що «Радянський Союз складається з вільних республік, об'єднаних дружбою і солідарністю інтересів їхніх народів».

На це делегат США Бінгем зареагував питанням: «Я хотів би знати, чи 900 тисяч казахів, які таємниче зникли з своєї національної республіки між 1920 і 1939 роком, були б згідні з твердженням пана Лапіна? Або чи з ним погодилися би 400 тисяч надволзьких німців, 259 тисяч кримських татар, 130 тисяч калмиків, яких вивезли на схід?» Далі він спитав: «Яка доля 200 мільйонів людей, які Радянський Союз поневолив від 1945 року? Хіба до них не стосується постановна історичної декларації з 1960 року про право „свobodно визначати своє політичне становище” і „користати з повної незалежності і

свободи»? Хіба поневолення цих народів не є також убивчою формою колоніалізму чи, радше, якщо хочете, імперіалізму?»

А французький делегат Костюшко-Морізе так схарактеризував становище неросіян в СРСР: «Я думаю, що десталінізація не зайшла ще так далеко, щоб дозволити на деколонізацію неросійських народів».

Наприкінці колоніальної дебати на XVI сесії виступив делегат США Едлі Стівенсон з дванадцятисторінковим листом, заадресованим до голови асамблеї, про що частинно вже відомо читачам «Сучасности». Стівенсон нагадав, що США утворилися в результаті «першої успішної революції проти колоніалізму в модерній історії». Шкоди колоніальних і підопічних територій, то, сказав він, «США кожноразово готові вжити потрібних заходів, щоб порозумітися приблизно з 100 тисячами людей, доля яких пов'язана з нами. Народ Порто-Ріко користується повною самоуправою, що мала змогу перевірити Генеральна асамблея ООН. Порторіканці користуються правами американського громадянства, але, на їхнє бажання, вони можуть це змінити. Інші території, над якими США виконують суверенні права, є в процесі до самоуправи».

Про тактику СРСР у колоніальному питанні Стівенсон сказав: «Чому два рази впродовж двох останніх сесій Радянський Союз намагався вихопити ініціативу в колоніальному питанні з рук нових африканських держав?.. Радянський Союз боїться, що розв'язка важливого колоніального питання, що заторкує Захід, змусить Об'єднані Нації зосередити свою увагу на становищі у великій советській імперії... Але оскільки світ не може довго існувати як напівневільничий і напіввільний, Сполучені Штати сподіваються, що Об'єднані Нації так само дбайливо зупинять свою увагу на „колоніалізмі“ Радянського Союзу як це вони роблять у стосунку до Португалії чи іншої держави».

Про поневолення неросійських народів Стівенсон написав так: «Нам кажуть, що народи Радянського Союзу користуються правом на самовизначення. Справді, радянський режим видав був декларацію прав народів, яка проголосила „право народів Росії на вільне самовизначення аж до відокремлення і створення незалежних держав“. Як виглядало це право на практиці? Більшовики визнали в 1917 році незалежну Українську Республіку і в тому ж році заклали свою конкурентційну республіку в Харкові. В липні 1923 року була встановлена при допомозі червоної армії Українська Радянська Соціалістична Республіка, яку інкорпоровано в СРСР. В 1920 році незалежна республіка Азербайджану впала жертвою інвазії червоної армії і була проголошена радянська соціалістична республіка. Того самого року червона армія окупувала ханат Хіву».

Про принципи національної політики КПРС Стівенсон пише: «Радянський уряд ніколи не приймав права на самовизначення у сто-

сунку до територій, що йому підпорядковані. Сталін у 1923 році пояснював, що „є випадки, коли право на самовизначення попадає в конфлікт із вищим правом робітничої кляси закріпити свою владу. У цих випадках право на самовизначення не може стояти на перешкоді здійсненню права робітничої кляси на диктатуру”». Стівенсон коментує: «Отже, замість сприяти розвитку більшої незалежності і самовизначення націй, що знаходяться під її пануванням, радянська влада намагається знищити всі національні, включно з мовними, різниці, що існують між різними національностями і великоросами». Як доказ, Стівенсон цитує два місця з нової програми КПРС: «Знищення меж між клясами і розвиток комуністичних, соціалістичних взаємин зміцнює соціалістичну однорідність націй»; «Навіть найменші залишки націоналізму треба винищувати з безкомпромісовою комуністичною рішучістю». Стівенсон кінчає лист ствердженням, що «советська колоніяльна імперія є одинокою модерною імперією, в якій поневолелим народам не дають змоги вибору щодо їхнього майбутнього і їхньої долі».

Два дні після листа Стівенсона польський делегат Віневіч вислав півторасторінковий лист до голови асамблеї, в якому протестував проти «безсовісних атак проти соціалістичних держав» і висловив «найгостріші застереження» щодо цього. Як на особливе становище, яке займають польські комуністи між Москвою і Заходом, це не було ані багато, ані мало. Дещо більше зробила чехо-словацька делегація, а советський делегат Лапін, покликавшись на обидва виступи цих своїх союзників, заявив того ж дня на сесії, що «ми будемо мати нагоду в майбутньому також дати належну відповідь на цю нову спробу обмовити делегатів».

Чи треба пояснити цю заяву тим, що інструкції з Кремля виявилися недостатніми? А, може, і там розважили, що треба з відповіддю почекати.

Такий здогад підтверджує факт, що щойно по трьох тижнях, 20 грудня в ОН появився шестисторінковий лист делегата СРСР Зоріна до голови асамблеї. Зорін у нім писав: «Вигадки в листі делегації Сполучених Штатів є такі абсурдні і грубі, що їхній клеветницький характер є очевидним для кожного, хто ознайомлений з історією та політикою радянської держави. Наприклад, у листі говориться, що Українська Радянська Соціалістична Республіка була створена в СРСР, хоч добре відомо, що УРСР була одним з основників СРСР, який створився в 1922 році, в результаті добровільного союзу соціалістичних республік. Очевидно, не можна серйозно трактувати авторів листа, коли вони, наприклад, кажуть, що радянська система намагається „стерти” національні риси, „які відрізняють тюрка від українця, казаха від вірменина, неросіянина від росіянина”. Абсурдність цих тверджень явна. Але, якщо говорити серйозно, ні один об’єктивний спостерігач не заперечив величезних успіхів радянської національної

політики. Згідно з конституцією, кожна з п'ятнадцяти республік Радянського Союзу має право вийти з союзу, якщо тільки цього забажає».

Далі Зорін пише, що всі народи СРСР розбудовують свої національні кадри, плекають свою культуру, мову тощо. В той же час, говорить він, у США репресують «прогресивних діячів» методами, «які нагадують середньовічні переслідування еретиків або фашистські переслідування під гітлерівським режимом». На закінчення Зорін три рази повторив, що справа неросійських народів СРСР — це внутрішнє питання Радянського Союзу і що Москва нікому не дозволить у нього втручатися.

Після листа Зоріна вже не було ніяких серйозніших виступів делегатів «соціалістичного блоку» проти обвинувачень Москви в колоніалізмі. Мали місце ще короткі згадки про цю справу у виступі делегата Болгарії Луканова 18 січня ц. р., отже вже в час другої половини XVI сесії, що була перервана на різдвяні свята.

Треба відмітити дуже характеристичний деталь. Попередньо було сказано, що Москва дуже нерадо встрянула в дискусію на тему власного колоніалізму і старалася це питання якнайшвидше затушкувати. Ще виразніше ця тенденція проявилася в самому СРСР. Як це не дивно, але радянська преса, зокрема «Правда» та «Известия», зовсім затаїли від свого читача не тільки лист Стівенсона, але й відповідь Зоріна. В міжнародньому огляді з приводу закінчення першої частини XVI сесії «Правда» за 25 грудня 1961 р. згадала тільки справу Угорщини і Тибету. «Известия» надрукували 23 грудня 1961 р. інтерв'ю власного кореспондента з Зоріним, і хоч це було три дні після листа Зоріна, в інтерв'ю немає ніякої згадки про це питання. Радянська преса замовчала також той уступ з промови Кеннеді 25 вересня 1961 р., в якому говорилося про колоніальне поневолення народів більшовицької імперії.

Тут треба згадати ще одну справу, яка кидає багато світла на тактику Москви, а частинно і тактику Заходу в колоніальній дебаті в ОН.

Вже було сказано, що на Заході розглядають нагадки про советський колоніалізм насамперед в аспекті оборони, отже як засіб політичної гри. Про це в Москві знають добре. Але, з другого боку, росіяни свідомі також того, що завтра питання західного колоніалізму перестане бути актуальним, бо всі африканці та азійці стануть самостійними. Тоді перед Заходом будуть дві можливі дороги до вибору: або використати це нове становище і ще міцніше вдарити по російській імперіальній політиці супроти неросійських народів, або це питання замовчувати або принаймні не говорити про нього дуже голосно, щоб забезпечити собі добрі взаємини з Москвою в обличчі Китаю та інших міжнародніх справ.

Що в Москві серйозно беруть цю другу можливість на увагу і її бажають, це ясно, бо це забезпечувало б Москві спокійне переживу-

вання і так дуже роздутої і не зовсім стравної імперії. За таку ціну в Кремлі готові визнати за західними великодержавами їхню сферу впливів. Думка ця пробилася дуже виразно в час останньої колоніальної дебати. Сталося це якраз тоді, коли західні делегати гостро заатакували Москву, закидаючи їй не тільки колоніалізм, але і намагання довести до того, щоб афро-азійські народи, які визволилися з-під західного колоніалізму, зірвали всі зв'язки з колишніми метрополіями. На такий закид американського делегата Бінггема Ларпін відповів, що це звичайна вигадка. Він сказав: «Радянський Союз ніколи не змагав до того, щоб недорозвинені країни зірвали зв'язки з західними потугами». Мовляв, лишіть нам «наше», а ми лишимо вам «ваше».

Для повноти картини дискусії про советський колоніалізм треба ще згадати становище афро-азійського блоку. Серед народів, поневолених Москвою, є часто багато оправданих жалів з приводу того, що афро-азійці не добачають іншого колоніалізму, крім західного. В цьому закиді є багато правди. Але все таки варто, заки дати повну оцінку явища, розібратися в причинах. Цих причин є декілька.

Насамперед, деякі з афро-азійців, точніше — найбільш відсталі з-посеред них, справді небагато знають про поневолення народів за залізною заслоною. Справа в тому, що всяке поневолення вони сприймають перш за все крізь призму власного досвіду. Бо їх гнобили люди іншого кольору шкіри, отже поневолення випливало насамперед з расових причин. Воно виявлялося в понижуванні людини, в експлуатації її як робочої сили нижчої категорії. Натомість поневолення мови чи культури, та й взагалі національного поневолення в розумінні європейських націй багато негрів таки не знало, бо, живучи в неволі, вони мали не національну, а радше расову свідомість.

Але так є з більше відсталими колоніальними народами, яких зрештою тепер щораз менше. Однак основна їхня маса, отже і більшість їхніх делегацій в ООН, ставиться холодно до питання поневолених народів СРСР тому, що самі вони цілковито зайняті власними проблемами: як, ставши самостійними, піднятися до рівня розвинених націй. Для цього всі вони потребують допомоги ззовні, отже економічної допомоги і Радянського Союзу. А раз так, то вони зовсім не хочуть антагонізувати СРСР, який в їхньому розумінні — і зрештою фактично — своєю антизахідною політикою спричинився до ліквідації західного колоніалізму. В час останньої дебати в ООН представник Горішньої Вольти сказав так: «Африканські країни повинні бути вдячні Радянському Союзові, який завжди виступав в обороні колоніальних народів Африки. Він завжди засуджував колоніалізм в Африці». І це правда. А що в тому самому СРСР придушуються десятки народів — це молодого дипломата з західної Африки в даний момент інтересує менше. А якщо б інтересувало, то і тоді небагато він міг би тим народам допомогти.

Так мислять не тільки афро-азійці, але також деякі європейські менші країни, зокрема сусіди СРСР, які не хочуть псувати взаємин з цією великодержавою.

V

Нарешті постає питання: яке місце в колоніальній дебаті в Об'єднаних Націях займає Україна? Що говорили в ООН про Україну чи, радше, про всі народи СРСР при нагоді виступів проти російсько-більшовицького колоніалізму, тут уже було сказано. Тепер треба ще сказати дещо про ролі в колоніальній дебаті делегації УРСР.

Насамперед декілька слів про саму делегацію.

Як відомо, Україна належить до числа 49 членів-засновників ООН. На кожну сесію ООН уряд УРСР висилає свою делегацію. На XVI сесії делегацію УРСР очолював міністер закордонних справ УРСР Лука Паламарчук; членами делегації були: А. Г. Бондар, О. Т. Романов, Л. С. Кизя, А. О. Бойко, а заступниками: М. Д. Полянничко, О. Н. Якименко, Ю. С. Мельничук і К. С. Забігайло. Члени делегації УРСР на XVI сесії є також членами деяких комісій, напр., комісії прав людини, яка складається з 19 делегатів різних держав; заступником її голови є Петро Недбайло. Крім того, УРСР має при ООН своє постійне представництво, яке тепер очолює Лука Кизя (до липня 1961 р. його очолював П. П. Удовиченко), а членами його є Пилип Гонтар, Юрій Мацейко і Валентин Цуркан.

Постійне представництво УРСР при ООН є по суті одинокою дипломатичною станицею УРСР за кордоном. Ще 3 травня 1945 року появилась у видаваному англійською мовою офіційному журналі СРСР п. н. «Советські воєнні вісті» декларація уряду УРСР за підписом М. Хрущова і Д. Мануїльського, в якій, м. ін., говорилося, що «на підставі зміни конституції і поправок верховної ради УРСР з 4 березня 1944 року, УРСР здобула знову право, яке вона раніше мала і добровільно відступила СРСР у 1922 році, установляти прямі дипломатичні взаємини з чужими державами». Але це право осталося на папері. Звичайно, так є не тому, що інші держави не хотіли б обмінятися дипломатичними представництвами з Києвом. В серпні 1947 року британський шарже д'афер у Москві просив уряд СРСР передати урядові УРСР пропозицію Англії нав'язати з Україною дипломатичні взаємини. Англії так і не одержали відповіді з Кремля. Не помогла також їхня інтервенція в міністерстві закордонних справ УРСР.

Оскільки УРСР не має ніяких дипломатичних взаємин з якоюнебудь державою, важко говорити про будь-яку її власну закордонну політику чи діяльність міністерства закордонних справ УРСР, навіть

інформативного характеру. В УРСР не видається ніякого чужомовного журналу, що інформував би чужинців про Україну; цього не робить і постійне представництво УРСР при ООН. Немає в Україні навіть українського журналу, що був би присвячений питанням закордонної політики. По війні появлявся був такий журнал п. н. «Сучасне і майбутнє», але скоро його закрили. Правда, деколи представництво УРСР при ООН влаштовує прийняття для чужинецьких дипломатів — мабуть, щоб внести трохи світла у власні сирітські будні. Інформації про ці прийняття урочисто друкує «Радянська Україна». Але вистачить прочитати в цій газеті списки гостей, щоб побачити провінційний характер тих українських дипломатичних імпрез у Нью-Йорку, навіть якщо їх господарі в цьому не винні. Тільки на одному такому сніданку в Паламарчука під час останньої сесії можна було помітити деяких західних дипломатів, і то нижчого ступеня.

Провінційний і невірничо-сателітський характер діяльності представництва УРСР в ООН видний і з публічних виступів українських делегатів, що змістово є звичайно здрібнілою копією виступів делегації СРСР. Це можна було помітити і під час останньої колоніальної дебати в ООН. Природно, що міжнародна преса і світова громадська думка приділяють цим виступам мало уваги. Це зрештою робить і радянська преса, головню центральною, московською. Напр., «Правда» за 11 жовтня тільки 20 рядками поінформувала своїх читачів про велику промову Паламарчука в ООН, а промові індонезійського делегата присвятила 27 рядків. Деколи вона виступів українських делегатів взагалі не відмічає.

В дискусії над питанням колоніалізму на XVI сесії виступав з делегації УРСР 9 жовтня 1961 Паламарчук, а 16 листопада і 17 січня ц. р. — Кизя. В міжчасі або пізніше обидва вони виступали ще з приводу дискусії про Кубу та про Китай. Хоча три перші промови делегатів УРСР мали місце після виступів Кеннеді і Юма, а Кизя говорив 17 січня вже по листі Стівенсона, вони додержувалися згаданої вище тактики делегації СРСР: сильно атакувати західний колоніалізм, а про становище народів радянської імперії мовчати.

У своєму виступі з приводу відкриття асамблеї Паламарчук з'ясував, як це роблять кожночасно всі делегати, центральні питання, які, на думку його уряду, вимагають особливого розгляду. Повторивши Громикову схему (Німеччина, роззброєння, мирне співіснування, Китай, західний колоніалізм), Паламарчук особливе місце приділив першій справі. Ця частина промови заслуговує на спеціальну увагу, бо, з одного боку, Паламарчук вказав на те, чому український народ мусить боятися евентуального відродження німецького мілітаризму, а, з другого, він навів відомі докази на те, що напередодні другої війни Англія і Франція робили багато для того, щоб спрямувати гітлерівську експансію власне на Схід. При цьому Паламарчук сказав, що проти цієї небезпеки піднялися солідарно всі народи СРСР. Все це

правда. Але постає таке питання: якщо уряд СРСР був справді заінтегрований у політиці дружби з Україною і в спільній обороні проти гітлеризму, то чому, знаючи про воєнні плани Гітлера та інтенції Заходу, він не тільки потоптав природні права українського народу на фактичну незалежність, але ще й винищив голодом і масовим терором у 30-их роках мільйони українців, тим самим послаблюючи силу українського народу протиставлятися Німеччині?

Якщо йдеться про питання залишків західних колоній в Африці і в Азії, то Паламарчук, зрештою як і Кизя у двох згаданих промовах, максимально декларував українські симпатії до визвольної боротьби стосовних народів. При цьому в першій промові Кизя говорив про західній колоніалізм взагалі, а в другій, січневій, виступав за ліквідацію португальського колоніального режиму в Анголі і за її самостійність. Абстрагуючи від парадоксу, що такі декларації лунають з уст представників держави, якій страшно далеко до справжньої самостійності, вони мають своє позитивне значення: українське ім'я пов'язується на форумі ООН з прогресивним процесом ліквідації західної колоніальної системи. Зокрема так це сприймають заінтересовані колоніальні народи.

Тим не менше парадоксальність виступів делегатів УРСР не раз кричуще різюча для кожного західного обсерватора, хоч трохи ознаюмленого з справжнім становищем українського народу. Бо кожному делегатові в ООН і дипломатові відомо, що з Україною дипломатичних взаємин його країна нав'язати не може. В той же час такі взаємини розбудовують навіть найменші новонароджені афро-азійські держави, включно з тими, які осталися в складі британської і французької спільноти народів. Вони не кажуть, що їх може репрезентувати Лондон чи Париж або що вони не хочуть витратити коштів на дипломатичні представництва.

Коли Лука Кизя заявляє, що в результаті колоніальної політики Португалії населення Анголі впало за останні два сторіччя з 6 до 4,8 мільйонів, то це є слухне викривання злочинів колоніалізму. Але як тоді назвати фізичне винищення мільйонів українських селян, робітників та інтелігенції?

Коли цей же Кизя каже, що «ми хотіли б спитати, коли скінчиться колоніальне поневолення 50 мільйонів африканців і багатьох мільйонів тих, які живуть у колоніальних посіlostях», то стороння людина може спитати: а як же у вас самих?

Коли делегати УРСР підтримують в ООН претенсії Індонезії на Західній Іріан і за це одержують навіть офіційні подяки індонезійського уряду, тоді чужинецький дипломат може спитати, чому ж ці делегати не клопочуться перед союзним урядом у Москві долею українців в РРФСР, зокрема в сумежних з Україною областях, не до-

биваються прилучення їх до України чи хоч би задоволення їхніх прав, як національної меншости в Росії?

Коли Юрій Мельничук протестує в одній з комісій ООН проти расової дискримінації в Африці, то це правильно. Але хіба проповідування в СРСР вищости однієї нації, її культури та мови є щось інше?

16 листопада Лука Кизя сказав перед Об'єднаними Націями таке: «Український народ співчуває всім народам, які борються проти колоніялізму за свою свободу і незалежність. Наші серця по боці цих народів. Ми простягаємо нашу руку до них і кажемо: хай пропаде диявольська система колоніялізму! Ми сподіваємося, що всі поневолені народи побачать ясне сонце правди і свободи».

Немає українця, який не підписався б під цими шляхетними словами постійного делегата УРСР при ООН. Шкода тільки, що українська радянська преса не надрукувала їх для своїх читачів. Не надрукувала тому, що в них є глибокий зміст сучасного деколонізаційного процесу в світі, і тому вони українському народові не байдужі, дарма, що Кизя показує пальцем тільки на західних колонізаторів.

**ВСЕВОЛОД ГОЛУБНИЧИЙ: КИТАЙСЬКА КРИТИКА СРСР
І МАЙБУТНЄ КОМУНІЗМУ**

РІЗНИЦІ В ДЕРЖАВНИХ ІНТЕРЕСАХ КИТАЮ І РОСІЇ

До глибших причин радянсько-китайських ідеологічних розходжень, — глибших, ніж відмінні зовнішньо-політичні концепції поширення комунізму на весь світ, — належать фактичні і уявні різниці в інтересах російської і китайської націй, а ці різниці проявляються зокрема у площинах державній та економічній. Питання взаємин між націями завжди було складною амальгамою раціональних та ірраціональних елементів. Комунізм теж не спромігся ні розв'язати, ні навіть спростити це питання. Як змушений був визнати радянський уряд у своїй декларації 30 жовтня 1956 року, під час польської та угорської революцій, у взаєминах з сусідами у нього «було багато труднощів, нерозв'язаних проблем і просто помилок», зокрема «помилки і порушень, що принижували принцип рівності у стосунках між соціалістичними державами».¹⁾

Але, щоб докопатися до справжньої суті розходжень державних та економічних інтересів СРСР і Китаю, необхідно почати з критики деяких фантастичних уявлень про ці розходження. Скрізь поширеною є вульгарна «геополітична» концепція, що виводить конфлікт китайсько-російських інтересів з того, що, мовляв, у Китаї вже забагато населення і воно швидко зростає далі, а території, землі та харчів не вистачає, і тому китайці мусять посунути в Сибір і взагалі на територію СРСР. Таке часто пишеться в західній пресі, а з численних розмов з радянськими бюрократами відомо, що й вони мають таке в голові. Що гірше, навіть де Голль, президент такої освіченої і культурної країни, як Франція, говорить публічно про «жовту небезпеку» для Європи та Росії і пророкує, що Росія рано чи пізно піде на об'єднання з Європою, щоб протиставитися «китайській навалі».

В дійсності ж теорія «жовтої навали» є лише сумішшю неучтва та психологічної фобії, упередження до людей іншої раси та культури (те саме, що й антисемітизм, напр.). Серед китаєзнавців для цього роду «теорій» уже виробився і відповідний термін — «chinoiserie»,

¹⁾ «Правда», 31. X. 1956.

що означає обивательське, дрібноміщанське поняття про все, що азійське. Безглуздя теорії «жовтої небезпеки» для Росії та Європи очевидне з того, що, поперше, неправдою є, що в Китаї населення забагато, а території замало; подруге, Китай був, є і завжди буде заслабим, щоб напасти на Росію, Європу, а тим більше, — щоб завоювати цілий світ; потрете, китайці традиційно є одним з наймирніших народів на земній кулі (напр., між Китаєм та Індією за всю їхню чотири тисячолітню писану історію не відомо жодної війни!).

Як некомуністичні, так і комуністичні, як китайські, так і закордонні експерти не раз уже констатували факт, що в Китаї проблема не в нестачі землі та зайвині населення, а в нестачі капіталу, щоб наявну землю обробити і населення затруднити. Останньо, наприклад, сам прем'єр Чу Ень-Лай заявив, що ніякого перенаселення в Китаї в дійсності немає, бо площі під засівами можуть бути збільшені вдвоє, порівняно з теперішніми, а, крім того, врожайність ще може бути піднесена за допомогою добрив, механізації тощо.²⁾ Чого Китай потребує, то це капіталу, індустріалізації, — але не землі.

Коли сьогодні китайські комуністи встрили у сварку з Індією за кордон у Гімалаях, то це не тому, що вони хочуть захопити нову територію, а тому, що вони — запеклі націоналісти. Територія, до якої китайці висловили свої претенсії, і невелика, і непридатна ні для якого поважного вжитку. Китайцям ідеться лише про принцип: лінію кордону провели англійці в 1910 році, вона не була об'єктом договору між Індією та Китаєм, а історично Китай має якісь там права до кількох шматків території. Історія «лінії Мек Мегона» у Гімалаях цілком подібна, наприклад, до нашої «лінії Керзона». Характерно, що претенсії комуністів до Індії підтримують і некомуністичні китайці на Формозі³⁾ і в США.⁴⁾

Питання кордонів між Китаєм і Росією теж може бути відкритим, але з причин політичних, націоналістичних, якщо конфлікт між ними загостриться, а не тому, що на Росію плянувалася б «китайська навала». Очевидно, китайці могли б оспорювати, якби бачили в цьому сенс, легальність накиненої царатом розв'язки так званого «Амурського питання», і росіяни про це знають.⁵⁾ Адже ще до 1860 року територія на північ і схід від Амуру належала Китаєві, а Росія анексувала її шантажем і насильством. Є цілий ряд легально спірних питань про кордони між Китаєм та СРСР і в Середній Азії.⁶⁾ Не так

²⁾ «Hsinhua Bulletin», 4. XI. 1960.

³⁾ Chang Yin-t'ang, «A Historical-Geographical Study of the Undemarkated Borderland between China and Indo-Burma», «Tsing Hua Journal of Chinese Studies» (Taipei), No. 1, May 1960.

⁴⁾ Див. лист проф. Тье-Цен-Лі до редакції «Нью Йорк Таймсу», число від 14. I. 1962 р.

⁵⁾ Див. Кабанов, П. И.: «Амурский вопрос», Благовещенск на Амуре, 1959.

⁶⁾ Lattimore, O., «Frontières Russo-Chinoises», «Politique étrangère» (Paris), Vol. 23, 1958, pp. 365-375. (Закінчення примітки на наст. стор.).

давно, в 1944-1949 рр., Сталін робив махінації, щоб відчепити від Китаю провінцію Сінцзян: створив був там сателітну «Ілійську республіку», яка мала приєднатися до Казахстану, але яку китайські комуністи зліквідували.⁷⁾ Китайці, ясна річ, все це знають і пам'ятають, як пам'ятають вони і Сталінів проєкт з 1947-1948 рр. розподілити Китай на дві частини (як Корею), створивши на півночі комуністичну державу, а південь залишивши Чан-Кай-Шекові. Мао-Тсе-Тунг цього проєкту не прийняв, і це був один з перших його конфліктів з Москвою.

Однак питання території та кордонів, наскільки відомо, зовсім не фігурують у теперішніх суперечках між СРСР і КНР. Розбіжність державних і економічних інтересів між ними торкається головним чином напрямку та темпів індустріалізації Китаю, зросту сили й потужності китайської держави, її економічної незалежності від СРСР.

Будучи найбільшою і найстарішою нацією на світі, Китай вимагає від світу свого природного права — трактування його як рівного. Китайці тепер бояться найбільше, щоб якось не сталося так, що дві найбільші світові потуги, США та СРСР, помиряться, домовляться між собою і стануть панувати вдвох над світом. Останньо протест проти такої можливості висловив недвозначно китайський делегат Ляо-Чен-Чі на засіданні Світової ради миру у Стокгольмі. Він заявив, що «ті часи, коли кілька великодержав могли контролювати долю цілого світу, проминули назавжди». Проблеми світу повинні вирішувати спільно й рівноправно всі нації, «великі і малі, сильні і слабкі».⁸⁾ Ця заява йде цілком у розріз з відомими кількакратними пропозиціями Хрущова Айзенгауєрові та Кеннеді зустрічатись і розв'язувати світові проблеми удвох.

Китайці знають, що поважної ролі у світовій політиці вони не відіграватимуть доти, доки економіка та індустрія у них не будуть розвинутими настільки, щоб творити собою базу для поважної мілітарної сили. Швидка індустріалізація потрібна китайцям не тільки для того, щоб розв'язати проблему аграрного перенаселення, прохарчування та затруднення мільйонів безробітних, але й для того, щоб стати модерною нацією. При затвердженні першої п'ятирічки в 1953 році голова держплану КНР Лі-Фу-Чун говорив, наприклад, прямо, що метою плану є «зосередження всіх зусиль і ресурсів,

Boorman, H. L., «The Borderlands and the Sino-Soviet Alliance», in H. L. Boorman (ed.): «Moscow-Peking Axis», Council on Foreign Relations, New York, 1957.

⁷⁾ Holubnychy, Lydia, «Chinese Treatment of the Nationality Problem in Sinkiang», «The East Turkic Review» (Munich), No. 4, 1960.

Fedyshyn, Oleh, «Soviet Retreat in Sinkiang?» «American Slavic and East European Review» (New York), No. 2, April 1957.

⁸⁾ «Hsinhua Bulletin», 21-22. XII. 1961.

щоб закласти фундамент індустріалізованої держави і модернізованої оборонної сили».⁹⁾

Американці, що брали участь у женецьких нарадах у справі заборони експериментів з атомовими бомбами, твердять відкрито, що делегати СРСР багато разів казали їм там, що СРСР боїться і не хоче, щоб Китай мав атомову бомбу.¹⁰⁾ Китайці, безперечно, про це знають, як знають вони і про одверті пропозиції таких впливових американських коментаторів, як С. Л. Солцбергер та О. Моргенстерн, щоб СРСР і США безпосередньо домовилися між собою в жодному разі не допустити Китай до статусу світової великодержави.¹¹⁾ Все це, безперечно, китайцям не до вподоби. Хоч офіційно вони ніде й ніколи ще не сказали, що вони хочуть і намагаються мати свою власну атомову зброю,¹²⁾ проте з їхніх власних джерел відомо, що вони інтенсивно працюють у ділянці атомових дослідів. Перший атомовий реактор і прискорювач були збудовані в Китаї ще в 1955 році, а в 1959 р. Китай уже мав щонайменше 5 великих реакторів, при чому один з них, пущений у червні 1958 р., є найбільшим в Азії.¹³⁾ Поінформовані спостерігачі в Японії, Америці та Європі твердять одногласно, що Китай матиме атомову бомбу вже в цьому, 1962 році.¹⁴⁾ Може бути, що китайці саме тому й намагаються останнім часом так тиснути на Хрущова, щоб не допустити до передчасного його договору з Америкою. Подібну політику провадить і де Голль, щоб виграти час, мати певну кількість власних бомб і тоді вже сідати з США, СРСР та Англією за спільний стіл, як рівний з рівними. Якщо Китай матиме власну бомбу, тоді великодержави муситимуть

⁹⁾ «Takungpao», 16. IX. 1953.

¹⁰⁾ Див., наприклад, «Нью Йорк Таймс», чч. від 10. XII. 1960 і 16. III. 1961. Але слід мати на увазі й те, що, може, такі речі більшовики навмишне говорили американцям, щоб приспати їхню чуйність. Сьогодні у Вашингтоні визнано, що більшовицькі експерименти з атомовими бомбами, переведені у вересні 1961 року, були настільки великими, що вимагали для підготовки місяців десять часу. Отже рішення розпочати атомові експерименти було прийняте в СРСР якраз у той час, коли радянські делегати «заговорювали зуби» американцям.

¹¹⁾ «Нью Йорк Таймс», 15. VI. 1960. Ясно, що треба припускати й таку можливість, що американці пишуть такі речі з свідомою метою викликати у китайців підозру й ворожнечу до СРСР. Поважна роль світової преси та інших міжнародних форумів у впливанні на політичну опінію й настрої в середині радянського блоку є доволі помітною.

¹²⁾ Ще 10 березня 1958 р. уряд КНР заявив, що він «стоїть за створення з усієї Азії мирної зони, вільної від атомової зброї», і «за підписання колективного договору про мир».

¹³⁾ «Renminribo», 11. X. 1959.

¹⁴⁾ Pergent, J., «Les forces armées de la Chine communiste», «Est & Ouest» (Paris), No. 246, 16-30. XI. 1960.

Kalb, Marvin L.: «Dragon in the Kremlin: A Report on the Russian-Chinese Alliance», New York, 1961.

просити його пристати до спільної угоди. А без неї на Китай ніхто не оглядатиметься.

Звичайно, є несерйозним думати, що, як тільки китайці випрошують атомову бомбу, то відразу шпурнуть її на когось, хоч дехто на Заході і в СРСР думає саме так. Китай буде ще дуже довго заслабим, щоб розпочинати будь-яку агресію, навіть з атомовою бомбою. Але що він, маючи бомбу, стане нею погрожувати і підпірати погрозами свої вимоги, то це сумнівів не викликає. Але тоді рівновага та структура сил у світі можуть змінитися так, що якраз всевітня атомова війна перестане бути можливою. Наявність атомової бомби у Китаї може покінчити з двоподілом світу, а створиться триподіл, або бльоки взагалі стануть поволі розпадатися, бо втратять сенс свого існування.

Що СРСР не хоче, щоб китайські комуністи мали атомову зброю, це очевидне і без того, щоб радянські делегати говорили про це американцям у Женеві. Якби СРСР хотів цього, то дав би їм атомову зброю вже давно. А то таки не дає і напевне ніколи не дасть, — тут дружба кінчається. «Дружба дружбой, а бомби врозь», — так можна б перефразувати одну з приповідок Хрущова.

РОЗВІЖНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ СРСР І КИТАЮ

Не тільки китайські комуністи, а й незалежні дослідники за кордоном уже віддавна прийшли до висновку, що економічна допомога СРСР Китаєві є подивугідно малою. Якщо під допомогою розуміти тільки довготермінові грошові позички, то за весь час СРСР дав Китаєві лише 1 720 000 старих карбованців, що становить лише 3% всіх китайських капіталовкладів у першій п'ятирічці (1953-1957 рр.).¹⁵⁾ Розуміючи допомогу ширше, як суму всіх достав знаряддя і засобів виробництва для китайської промисловости, які СРСР мусів був відривати від своєї промисловости (хоч і за оплату китайськими сільсько-господарськими продуктами), а Китай не міг їх дістати деінде, я обчислював радянську допомогу Китаєві на 16% усіх капіталовкладів у китайську промисловість протягом 1953-1957 рр. Але це становило менше 1% капіталовкладів в індустрію СРСР у той самий час!¹⁶⁾ Отже не дивно, що китайці ремствують на те, що СРСР дає допомогу Індії, Єгиптові та багатьом іншим «націоналістичним демократіям», які за радянські гроші або розбудовують «буржуазну» демократію та «капіталізм», як Індія, або тримають комуністів у в'язницях, як Єгипет.

¹⁵⁾ Choh-Ming Li, «The First Decade: Economic Development», «The China Quarterly», No. 1, 1960, p. 38.

¹⁶⁾ V. Holubnychy, «Soviet Economic Aid to China», «Bulletin of the Institute for the Study of the USSR» (Munich), No. 1, 1956, p. 17.

Але Хрущов, мабуть, каже китайцям, що він не дає їм більше допомоги не тому, що йому шкода, а тому, що невигода. І невигода є не тільки в тому, що занадто швидка індустріялізація Китаю прискорює перетворення його на нову великодержаву з атомовою бомбою, а переважно в тому, що китайці одверто кажуть, що мета їхньої індустріялізації — це стати незалежними від СРСР і від усього світу. Навіть приймаючи в 1954 році радянську позику на будівництво 156 великих підприємств, китайці відкрито писали: «Радянська допомога буде скерована на те, щоб зробити нашу економіку незалежною, не колоніальною... Після закінчення будівництва згаданих підприємств Китай стане незалежним у продукції власних машин».¹⁷⁾ Подібних заяв було в китайській пресі чимало, і годі припустити, щоб Хрущову вони припали до смаку.

Впадає в очі і той факт, що до останнього часу — до подвійного неврожаю в 1960 й 1961 рр. — Китай завжди робив усе можливе, щоб не залишитися в боргу перед Радянським Союзом. Вся торгівля між КНР і СРСР була збалансованою, за весь імпорт засобів виробництва Китай негайно платив експортом рижу, свиней, шовку, руд кольорових металів. При цьому китайці вимагали, щоб усі ціни обчислювалися в доларах, а не в рублях, і були такими самими, як на світовому ринку. Сателітні «народні демократії» в Східній Європі на такі вимоги не дуже відважуються.

Але, на думку сторонніх спостерігачів,¹⁸⁾ найбільше не подобається Радянському Союзові в його економічних взаєминах з Китаєм небажання Китаю поєднати свої економічні плани з планами СРСР і стати інтегральною частиною «світового соціалістичного ринку», підпорядкованого СРСР. До східноєвропейського «Комекону» Китай, як відомо, не хоче належати. Чому — ясно. «Рада економічної взаємодопомоги» або, як її звать на Заході, «Комекон» систематично працює в напрямку спеціалізації виробництва в окремих східноєвропейських «народних демократіях» і міцного прив'язання їх до економіки СРСР. За останніми даними, плани СРСР і всіх «народних демократій» Східної Європи, за винятком Албанії, будуть скоординованими та інтегрованими аж до 1980 року. Нафтопроводи з Росії відріжуть Східну Європу від нафти Близького Сходу і прив'яжуть її до СРСР. Будуть створені об'єднані електросистеми. Уже зараз зчеплено електросистеми Чехо-Словаччини, Східної Німеччини, Польщі та Угорщини, а в Мукачеві закінчується будівництво підстанції, яка пов'яже ці системи з електросистемою України, а далі й Росії. Чорна та кольорова металургія Східної Європи скоро буде

¹⁷⁾ «China Reconstructs» (Peking), January-February 1954, p. 8, 16.

¹⁸⁾ Напр., твердження японського впливового тижневика «Асія Kenkyu», 13. XII. 1960, а також зауваги D. S. Zagoria в «The China Quarterly» (London), No. 8, 1961, p. 11.

працювати виключно на українській і російській сировині. Переводиться уніфікація технічних стандартів, спеціалізація окремих видів машинобудування.¹⁹⁾ Коротше кажучи, східноєвропейських сателітів чекає незабаром те, що Україна вже має: наприклад, автобуси виробляються у Львові та Одесі, а мотори до них привозяться з РРФСР.

Такої залежності Хрущов намагається досягнути не тільки тому, що вона (хоч, може, й не завжди) для СРСР вигідна економічно, а головню тому, щоб тримати всі ці країни в політичній покорі. Друга революція в Угорщині чи Польщі не буде такою легкою справою, якщо Москва закриє нафтопроводи та виключить електрику в усій країні. А за якийсь час перед поляками та угорцями, як і перед рештою Східної Європи, постане чергове завдання з Москви: «злиття націй», русифікація. Щодо такого майбутнього Східної Європи Хрущов уже тепер одвертий до цинічності. Ось що, наприклад, сказав він у промові в Ляйпцігу 7 березня 1959 року: «Якщо говорити про майбутнє, то мені уявляється, що дальший розвиток соціалістичних країн піде, очевидно, в напрямку зміцнення єдиної світової системи соціалістичного господарства. Один за одним будуть усуватися економічні бар'єри, що розмежовували наші країни за капіталізму. Буде міцніти спільна економічна база світового соціалізму, яка кінець-кінцем зробить питання про кордони безпредметним.»²⁰⁾

Для китайських комуністів, національна свідомість яких, як побачимо далі, не потребує бути вищою, такі уявлення Хрущова не прийнятні не лише на практиці, а і в теорії. Китай хоче бути незалежним від СРСР за всяку ціну, навіть і в тім випадку, коли деяка господарська спеціалізація та інтеграція, може, була б для нього вигідною. Тому він і не належить до «Комекону». Ще в 1957 році член ЦК КПК Лун Юнь відкрито говорив у Пекіні, що саме «економічний колоніалізм» СРСР у Східній Європі призвів до революцій у Польщі та Угорщині. Інші ж китайські комуністи якщо таке не говорять, то напевне не раз собі думають.

Найгіркіші з почуття викликають у китайців економічні зв'язки з СРСР протягом останнього часу, коли вони ось уже понад два роки вряд голодують, а СРСР явно навмисне, караючи їх за ідеологічні «ухили», жодної допомоги їм не подає. Взимку 1961-1962 рр. у містах Китаю, після повторного неврожаю, приділи харчів на картки виглядали моторошно: 250 грамів рижу на особу в день, 50 грамів олії в місяць і 280 грамів м'яса на рік! Відомо, правда, що і в СРСР та в інших «соціалістичних» країнах у цей час не було весело з хар-

¹⁹⁾ Див. О. Богомолов, «Международное социалистическое разделение труда на новом этапе», «Вопросы экономики», ноябрь 1961.

²⁰⁾ Ця промова цитується з явного насолодою в статті І. Злобіна, одного з керівників «Комекону»: «Мировой социалистический рынок, его цены, валюта и система расчетов», «Вопросы экономики», февраль 1962 г.

чами; а все ж таки там не було й приблизно так погано, як у Китаї. Але, як кажуть у Китаї, хоч живіт вух і не має, проте він все чує, хоч він і без очей, а все бачить, його не переконаєш. СРСР не допоміг китайцям навіть грошима, щоб вони могли купити собі їсти за кордоном.

Це й стало причиною того, чому останнім часом Китай став поводити зривати економічні зв'язки з радянським бльоком. Досі 70-80% торгівлі КНР припадало на «соціалістичний ринок», але в 1961 році Китай раптом став купувати літаки та бензину в Англії, паротяги у Франції, сталь у Японії. З суми 367,4 млн доларів, витрачених у 1961 році на імпорт харчів, Китай витратив у радянському бльоці лише 50 мільйонів, себто 13%. Зерно й борошно Китай купував головню в Австралії, Канаді, Франції та Західній Німеччині. А недавно з'явилися поголоски,²¹⁾ що посередніми шляхами Китай уже двічі звертався до уряду США з запитом, чи той згодиться продати йому пшениці на суму 400 мільйонів доларів. В Америці, як відомо, заборонена всяка торгівля з комуністичним Китаєм. Недавно засуджено до в'язниці навіть двох китайських емігрантів, власників ресторану, за те, що вони через Канаду ввезли з Китаю півтонни мороженої риби. Але в своїх редакційних статтях ряд органів, включно з «Нью Йорк Таймс-ом», ставить уже під сумнів ефективність та доцільність політики тотального ембарго супроти Китаю. Не виключено, що Америка, як тільки китайські комуністи хоч трохи вгамують свою ворожість до неї, може швидко змінити свою політику супроти них і підтримуватиме їх так, як підтримує Тіта чи Гомулку.

КИТАЙСЬКИЙ «НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ»

Переходячи до аналізу ще глибших причин китайсько-радянського ідеологічного конфлікту, причин чисто внутрішніх, доведеться трохи порушити ідеологічну історію китайського комунізму і комуністичну теорію національного питання взагалі. Китайсько-радянський конфлікт є, безперечно, конфліктом національним, якщо не забувати, що «СРСР» репрезентує головним чином інтереси тільки російської нації в ньому. Однак між російськими і китайськими комуністами є дуже суттєва різниця в традиційному ставленні до національного питання. Російським комуністам, як і значній частині свідомої частини російської нації в цілому, завжди була властивою зовнішньо нігілістична настава до об'єктивних національних вартос-

²¹⁾ Див. лист відомої письменниці Перл Бак до редакції «Нью Йорк Гералд Трібюн», опублікований 11. III. 1962 р. Авторка закликає президента Кеннеді продати пшеницю китайцям — під умовою, що вони згодяться сказати своєму народові, що ця пшениця прийшла, як допомога, з Америки.

тей, а китайцям — навпаки. Ця доволі таки дивна і фактично вийнятова серед усіх, навіть і панівних, націй світу настанова росіян яскраво проявляється, наприклад, у відвічному перекопуванні нас, українців, у тому, що їм, росіянам, мовляв, «всьо равно», чи ми українці, чи калмики; вони, мовляв, ніякої дискримінації щодо нас не виявляють, і нам теж має бути «всьо равно», бо, мовляв, морально й справедливо не розрізняти поміж людьми, а всіх вважати однаковими; отже нащо нам звати себе українцями, відділятися від них, росіян, — чому б нам не звати й себе росіянами, не **вживати російської мови**, не перейти на російську культуру? В цей свій «вроджений інтернаціоналізм», в цю свою «щиросердечну і добродушну схильність» вважати всіх людей «однаковими» з ними росіяни часто закохані. Тому вони і заперечують, що вони — націоналісти та шовіністи і, навпаки, з обуренням звать кожного націоналістом лише за те, що той хоче бути сам собою і не бажає або не може перетворитися на росіянина. Але коли ви запропонуєте росіянинові: якщо ти кажеш, що «всьо равно», то чому б тобі не стати українцем, не перейти на українську мову і т. д., то він подивиться на вас щонайменше здивовано або й просто розсердиться: який ви, мовляв, дурень! Щойно після цього він почне показувати свою справжню національну підсвідомість, стане вас перекопано запевняти, що російська мова та культура кращі, розвинутіші за вашу мову та культуру і т. д.

Націю, як об'єктивний феномен, російські комуністи в масі своїй не визнають, недооцінюють, а то й просто заперечують, а того, що суб'єктивно, в своїй власній свідомості вони в той же самий час є російськими націоналістами та шовіністами, вони часто таки не розуміють. Але китайські комуністи — навпаки. Вони цілком і беззастережно сприймають феномен нації, як об'єктивний факт історії людства, ані крихти національного нігілізму у них нема і не було ніколи. Може, причиною цього є те, що росіяни були імперською нацією, і їхня національна свідомість формувалася за масштабами державно-територіальними в ті часи, коли рух спротиву неросійських націй у середині імперії не був ще сильним; а китайці, навпаки, не зважаючи на велич і давність своєї культури і розміри своєї нації, останніми століттями були нацією поневоленою, приниженою та дискримінованою. Адже від 1840 року всі імперіялісти, кому було не лінки, послали свої експедиційні загони для грабування та завоювання китайських прибережних міст, накидали китайцям кабальні концесії, захоплювали великі кусні їх території. Англійці, французи, американці, навіть німці, голляндці та італійці не раз бешкетували в Китаї своїми зовсім маленькими арміями, а вп'ятеро менша за Китай Японія чи такі в суті речі слабші за Китай імперії, як царська Росія, були в стані, через відсталість Китаю і внутріш-

ню розсвареність у нім, відчахувати від нього такі великі території, як Манджурія.

В наш час іще не досліджено, чому в китайських комуністів помітні такі сильні націоналістичні настанови, але факт їх існування визнають усі безсторонні дослідники. Відомий американський китаєзнавець, проф. Бенджамін Шварц, висунув був теорію, що китайський комунізм історично розвивався у великій мірі незалежно від Москви і був ідеологічно «оригінальним». Це, говорить Шварц, сталося після того, як продиктована Сталіном тактика КПК у революції 1927 року провалилася. Сталін настоював, щоб китайська компартія сперлася на міський пролетаріят і на боротьбу в містах, але ця тактика зазнала поразки. Після цього до влади в КПК прийшов Мао-Тсе-Тунг, який спер партію на селянство, запровадив тактику партизанської війни, а під час китайсько-японської війни висунув націоналістичні гасла боротьби за батьківщину і таким чином згуртував за компартією різні класи й маси китайського народу. Інший відомий китаєзнавець, Карл Вітфогель, колишній німецький комуніст, що жив в СРСР, а тепер перебуває в Америці, заперечує теорію «оригінальності» Шварца і твердить, що тактику ставки на селянство Мао прийняв від Леніна і на накази Комінтерну, а націоналістичні гасла він висунув на наказ Сталіна, коли Сталінові йшлося про посилення в Китаї війни проти Японії, щоб не допустити її до війни проти СРСР.²²⁾

З того, що я знаю про історію китайського комунізму (хоч я знаю її ще дуже мало), у мене складається враження, що в обох, і у Шварца, і у Вітфогеля, доказів для їх теорій ще є замало, щоб остаточно вирішити, хто з них у дискусії переміг. Але, чи сталося це на наказ Сталіна, чи з власного рішення, але лишається фактом, що при кінці 30-их років компартія Китаю почала виголошувати націоналістичні гасла. А найважливішим є те, що вона визнає їх і нині.

Я наведу тут кілька документів, яких не цитують ні Шварц, ні Вітфогель. Промовляючи на VI пленумі ЦК КПК у 1938 році, Мао-Тсе-Тунг сказав був таке:

«Китайські комуністи є марксистами-інтернаціоналістами, але для того, щоб бути практично здійсненим, марксизм повинен існувати в національній формі. Такої речі, як абстрактний марксизм, не існує. Є лише конкретний марксизм. Те, що ми звемо конкретним марксизмом, є марксизм у національній формі. Це значить, що марксизм

²²⁾ Для тих, хто бажав би ближче познайомитися з цією матерією, рекомендую: Schwartz, B. J.: «Chinese Communism and the Rise of Mao», Harvard, 1952, 258 pp.; Schwartz, B., «On the „Originality” of Mao Tsetung», «Foreign Affairs» (New York), October 1955; Wittfogel, K. A., «The Influence of Leninism-Stalinism on China», «The Annals of the American Academy of Political & Social Science», Vol. 277, September 1951. Дискусія поміж ними відбулася на сторінках «The China Quarterly» (London), 1-2, 1960.

треба вживати в конкретній боротьбі, що має місце в конкретному китайському оточенні, а не вживати його абстрактно. Комуністи, які хочуть бути частиною великої китайської нації і злитися з плоттю і кров'ю цієї нації, але в той же час балакають про марксизм незалежно від особливостей і характерних рис Китаю, говорять лише про порожній, абстрактний марксизм. Тому це є проблема, яку вся наша країна повинна глибоко зрозуміти і розв'язати. Треба зробити марксизм китайським, досягнути того, щоб у кожному своєму прояві він носив китайський характер, тобто — щоб він відповідав питоменностям Китаю. Чужоземний формалізм повинен у нас зникнути, порожні, абстрактні переспіви повинні припинитися, догматизм треба викинути з ужитку. На їх місце мусить прийти свіжий і живий китайський стиль роботи і дух, що буде до вподоби китайському народові. Відрізняти та відділяти інтернаціоналістичний зміст від національної форми значить виявляти повну нездатність зрозуміти методи тих, хто є інтернаціоналістами. Ми повинні поєднувати інтернаціональний зміст з національною формою. Щодо цього в рядах нашої партії ще є багато помилкових поглядів, які нам треба зрозуміти і з якими належить покінчити».²³⁾

Цей же пленум ЦК КПК виніс 24. VI. 1938 р. резолюцію, в якій було сказано, що «найвище добро та інтереси китайської робітничої класи є тотожними з найвищими інтересами китайської нації». Можна, звичайна річ, пояснити ці заяви, як тактичне чи опортуністичне пристосування комунізму до націоналізму, бо ж КПК конкурувала в цей час із націоналістичною партією Чан-Кай-Шека. Але таке пояснення занадто просте. Можна також пояснити ці заяви і як капітуляцію комунізму перед націоналізмом; але це було б правильне лише тоді, якби комунізм перестав існувати. Може бути ще й третє пояснення, а саме — що всі ці заяви були цілком щирими. Можливо, китайські комуністи просто зрозуміли і переконалися, що знецінювати чи заперечувати фактор нації безглуздо і для комунізму шкідливо? Аджеж поєднався комунізм у росіян цілком природно і нормально з націоналізмом і навіть шовінізмом, — то чому такого не може бути у китайців чи в когонебудь іншого? Таким, на мою думку, був комунізм і в Миколи Скрипника. «Головна ідея українських національних комуністів полягала в тому, що комунізм можна здійснювати лише в національній формі, що для привернення українських мас до справи комунізму потрібно задовольнити їх національні вимоги, принести їм комунізм у формі української комуністичної держави, української мови й культури, школи, книжки тощо, а не накидати їм чужу російську форму, незрозумілу й ворожу масам».²⁴⁾

²³⁾ Mao Tse-tung: «The New Stage», Chungking, 1938.

²⁴⁾ Моя стаття «Комунізм», «Енциклопедія українознавства» (словникова частина), зошит 14, том 3, стор. 1095.

Якщо зайняти таку лінію в національному питанні Мао-Тсе-Тунгові наказав Сталін (фактами це не доведене!), то чому й після перемоги над націоналістами Чан-Кай-Шека китайські комуністи не змінили цієї нібито тактики? Чому, навпаки, націоналізм китайських комуністів з часом весь час поглиблювався? Розпущення Комінтерну в 1943 році Мао сприйняв як несподіванку. В статті з цього приводу він досить сердито заявив, що, мовляв, ліквідація Комінтерну не означає, як того дехто хоче, ліквідації і КПК; навпаки, тепер КПК «має на меті стати ще більше національною» партією, ніж досі.²⁵⁾ В 1945 році, на з'їзді КПК її генеральний секретар Лію-Шао-Чі вперше проголосив, що відтепер китайських комуністів зобов'язує не тільки «марксизм-ленінізм», але й «думка Мао-Тсе-Тунга», яка є «як китайською, так і марксистською» і являє собою «систематичне достосування марксизму до умов Китаю, перетворення його з європейської форми в китайську форму».²⁶⁾ Все це з'їзд КПК записав теж і до статуту партії. Але світ про це нічого не знав доти, доки Лію-Шао-Чі не дав у 1947 році інтерв'ю американській комуністці Анні Льюїзі Стронг, яка потім написала таке: «В Америці люди часто ставлять дитячу антитезу: „Чи китайські комуністи йдуть за Москвою, чи, може, за західньою демократією?» Відповідь така: ні за тим, ні за другим, або, іншими словами, вони мають у собі всього потроху... Лію-Шао-Чі розповів мені таке. Найбільшим осягом Мао-Тсе-Тунга було переставлення марксизму з європейського на азійський тип. Маркс і Ленін були європейцями, а Мао-Тсе-Тунг — китаєць... Мао не тільки достосував марксизм до нових умов, але й розвинув його по-новому. Він створив китайську або азійську форму марксизму».²⁷⁾

Що все це не була проста тактика, видно, наприклад, також і з того, яку позицію зайняла КПК у питанні конфлікту Сталіна з Тітом. В листопаді 1948 року Лію-Шао-Чі був єдиним з усіх співників Сталіна, що розцінив цей конфлікт як прояв національного питання, як міжнаціональний конфлікт. Він засудив Тіта, але тільки з погляду, так би мовити, чисто утилітарного: він заявив, що, відірвавшись від СРСР, Югославія втратить те, за що вона боролася, — свою самостійність. Якби не ця загроза, виходить у Лію, то Тіто поступив правильно. Націоналізму Тіта Лію-Шао-Чі не засудив, а, навпаки, написав таке: «Якщо комуністи, скинувши у своїй країні панування імперіялістів і взявши до своїх рук владу, не знищують негайно імперіялістичного поневолення різних національностей і не проголошують повної рівноправності всіх народів у межах своєї країни, а продовжують національний гніт і провадять агресивну

²⁵⁾ Цит. в Stuart Gelder (ed.): «The Chinese Communists», London, 1946, p. 172.

²⁶⁾ Liu Shao-chi: «On the Party», Peking, 1951, pp. 30-32.

²⁷⁾ A. L. Strong, «The Thought of Mao Tse-tung», «Amerasia» (New York), June 1947, pp. 161-162. Що це було офіційне інтерв'ю, немає сумніву. Авторка і тепер живе у Пекіні і часто пише на подібні теми.

політику щодо інших народів, то це — зрада пролетарського інтернаціоналізму, зрада соціалізму та комунізму, вживання слова „інтернаціоналізм” тільки для гарних, але порожніх балачок, сповзання на позиції буржуазного націоналізму».²⁸⁾ До кого, до яких комуністів стосувалася ця репліка, як не до російських?

Нині в Китаї інтенсивно форсується культ «думки Мао-Тсе-Тунга», яку в газетах уже навіть відкрито звать «маоїзмом».²⁹⁾ Що Мао стоїть інтелектуально вище за Хрущова і навіть за Сталіна, є безсумнівним і загально визнаним також і серед західніх спостерігачів та дослідників. Але, з другого боку, безперечне й те, що Мао не настільки мудрий, щоб про нього в газетах появлялися такі, наприклад, вірші:

«Що це світить? Сонце світить.
Але сонце не порівняти з творами Предсідника Мао!
Сонце бо світить тільки вдень,
А писання Мао світять і вдень, і вночі!»³⁰⁾

Отже годі не добачати, що китайська компартія свідомо провадить кампанію розбудови культу ідеології Мао, ідеології «китайського марксизму», протиставляючи її таким чином «російському марксизмові», чи, як частіше пишуть тепер у Китаї — «західньому марксизмові» (бож і Росія супроти Китаю — це Захід). В обличчі всіх цих фактів і стає зрозумілим, чому нова програма КПРС, прийнята на XXII з'їзді, записала в своєму III-му розділі, що націоналізм (ясна річ, всякий, крім російського!) є сьогодні головною небезпекою для комунізму (ясна річ, тільки для російського!): «Націоналізм приносить шкоду спільним інтересам соціалістичної спільноти і перш за все шкодить народові тієї країни, в якій він проявляється, оскільки самостійність від соціалістичного табору гальмує її розвиток, не дає можливості користуватися перевагами світової соціалістичної системи, заохочує спроби імперіялістичних держав використовувати націоналістичні тенденції в своїх цілях».

КИТАЙСЬКИЙ СПОСІБ ПЕРЕХОДУ ДО КОМУНІЗМУ І КРИТИКА РАДЯНСЬКОГО СОЦІАЛІЗМУ

Коли в 1956 році Москва вперше погодилася, що можуть бути «різні», «власні» шляхи до соціалізму в кожній нації, тобто, що не все повинно робитися так, як в СРСР, китайці апльодували перші, бо вони вже віддавна обстоювали саме цю позицію. Наприклад, ще

²⁸⁾ Лю Шiao-ци: «Об интернационализме и национализме», Москва, Госполитиздат, 1949, стор. 12.

²⁹⁾ «Kuangminjihpao», 5. V. 1960; «Peichingjihpao», 6. V. 1960.

³⁰⁾ «Tsingtaojihpao», 1. VII. 1960.

в 1936 році, критикуючи різні течії в КПК, Мао писав таке про одну з них: «Інша група людей тримається у нас другого помилкового погляду, який ми відкинули вже давним-давно. Вони кажуть, що вистачає вивчати досвід російської революції... Тим самим вони не добачають, що... якби ми копіювали досвід СРСР і застосовували його механічно, без жодних змін, то це було б рівнозначним з тим, що ми обрубали б собі ноги, щоб допасувати до них черевики!»³¹⁾

Шукаючи свого «власного шляху» до соціалізму та комунізму, китаїці вирішили в 1958 році будувати комуні. Хоч це питання ще як слід не досліджене, є проте підстави припускати, що початкову ідею творення комун китаїці перейняли від Югославії, а щойно в процесі полівішання своєї політики перегнули її до крайностей. Якщо б спробувати коротко це викласти, то сенс китайських комун полягає ось у чому. Щороку в Китаї приростає 6-7 мільйонів працездатного населення, а капіталу, щоб затруднити цю робочу силу поза сільським господарством, вистачає лише на 2-3 мільйони чоловік. Отже, більше, ніж половина приросту робочої сили рік-у-рік осідає в сільському господарстві, де залишається безробітним, бо село і так перенаселене. Доти, доки існувало приватне господарство на селі, нікого не обходило, що роблять селяни в себе на подвір'ї. В середньому ж китайський селянин працював лише 170 днів на рік, бо більше не було роботи. З часом кількість ротів, що їх треба було прогодувати, зростала, але землі та інших знарядь селянин докупити не міг, бо не було за що. Коли в 1956 році китайські комуністи завели колгоспи радянського типу, вони скоро переконалися, що це проблеми не розв'язує. Китайські колгоспи були дрібні розміром, і вигнана з приватного господарства робоча сила все одно не мала в них праці. Але, зліквідувавши приватне господарство, держава перебрала на себе відповідальність за те, щоб селяни мали працю й їжу. Голодні тепер ремствували не на свою долю, як раніше, а на державу і партію. Тому китайські комуністи вирішили піти на крайність — перетворити колгоспи в комуні. Кожна комуні об'єднує кілька сел. Комунітам передано під управління місцеву промисловість і наказано розбудувати її спеціально для того, щоб дати безробітним селянам працю в час, вільний від робіт у полі. Робочу силу в комунах зорганізовано у формі бригад з військовою дисципліною. Комуни стали спроможні вживати маси людей на будівництві шляхів, гребель, каналів, при садженні лісів, закладанні садів тощо. Працю комуни оплачують почасти зарплатнею, а почасти харчами у спільних їдальнях. Розрахунок вийшов той, що за ту саму кількість харчів, яку так чи інакше селяни мусіли з'їдати в минулому, щоб не вмерти, але працюючи при тому лише половину свого часу, бо не було чого робити, їх тепер примушено працювати цілий день. Інакше кажучи, завдя-

³¹⁾ Mao Tse-tung, «Selected Works», New York, 1954, Vol. I, p. 177.

ки комунам комуністи здобули половину праці китайських селян безплатно!

Безперечно, це — експлуатація селянства. Ніхто не має сумніву, що комуні були і є страшним насильством. І, може, ще зарано судити, чи дали комуні той продукційний ефект, якого китайські комуністи від них сподівалися. Але факт залишається фактом, що, хоч і насильством, але проблему перенаселення та безробіття на селі вони розв'язували і давали можливість творити хоч якийсь капітал, хоч якусь продукцію буквально з нічого — з голих рук безробітного. Я не хочу цим сказати, що іншого виходу в Китаї і не може бути. Це інша, не моя тут тема. Я говорю про все це тільки для того, щоб показати, який сенс вбачали китайські комуністи в комунах, бо цього сенсу не зрозуміли не тільки західні спостерігачі, але, що є важливим для нашої теми, також інші комуністи.

Найбільше критики серед радянських та інших комуністів стосовно китайського експерименту викликало те, що в постанові ЦК КПК про комуні і в масі пропагандивних статей китайці стали твердити, що їхні комуні — це «перші паростки комунізму». Як на елементи комунізму в комунах, китайці вказують на «всенародню» власність у них на засоби виробництва, на колективні ідальні, майже зовсім рівну оплату праці всіх робітників і бюрократів (за винятком тих, що працюють на дуже важких фізичних роботах), на обов'язок для всіх бюрократів відробити два місяці в році на фізичних роботах і таке інше. Коли в 1959 році систему комун було поширено також на міста в Китаї, до фізичної праці зобов'язано всіх, навіть найвищих бюрократів. І ще сьогодні кожен китайський міністер мусить попрацювати місяць звичайним робітником, а кожен генерал мусить відслужити один місяць у році звичайним солдатом. Фота Чу-Ень-Лая, що возить тачку з землею на будівництві греблі під Пекіном, були передруковані в цілому світі.

В січні 1959 року, подорожуючи по Америці, Мікоян перший відкрито розкритикував комуні, нагадавши, що в СРСР свого часу вони провалилися тому, що в них не існувало матеріальної заохоти до праці.³²⁾ Далі посипалися критичні репліки з уст західноєвропейських комуністів, а в лютому того ж року американський сенатор Гомфрі після зустрічі з Хрущовим у Москві заявив на цілий світ, що Хрущов назвав китайські комуні «реакційними».³³⁾ Хрущов це спростував, але пізніше, промовляючи в Польщі 21. VII. 1959 р., він знову розкритикував комуні (хоч і не назвав при цьому Китаю). У травні розкритикував комуні Кардель, а що серед західних коментаторів була злива критики, то про це і згадувати не доводиться. Передовиця в «Ренмінрібао» від 29. VIII. 1959 р. стверджувала: «Ви-

³²⁾ «The New York Times», 13. I. 1959.

³³⁾ «The New York Times», 6-7. II. 1959.

никнення в Китаї народніх комун відразу зустрілося з отруйною ненавистю і злобою всіх ворожих, антисоціалістичних сил. З самого початку імперіялісти стали вживати найдикішу мову і найбрудніші наклепи у своїх нападах на народні комуні.

Початкове принципове оформлення розходжень між КПРС і КПК в концепції побудови комунізму було довершене Хрущовим у його промові на XXI з'їзді КПРС 27 січня 1959 року. Явно б'ючи по китайських хвастоцах, що вони вже будують комунізм, Хрущов висунув нову доктрину, що всі соціалістичні країни «перейдуть до комуністичного суспільства більш-менш одночасно», наголосив «неможливість перескочити через ступені розвитку» та потребу поступового переходу від капіталізму до соціалізму і від соціалізму до комунізму і заявив, що СРСР починає відтепер будувати в себе комунізм за допомогою нового семирічного плану.

Китайці відповіли на це одночасно і обороною, і контратакою. Промовляючи на XXI з'їзді КПРС, делегат КПК Чу-Ень-Лай став виправдуватися, що комуні в Китаї заведено тому, що колгоспи «більше не відповідали потребам дальшого розвитку продукційних сил»; а далі він заявив, що «перетворення колективної власності у власність всенародню» в комунах «уможливило нам прискорення соціалістичного будівництва; ми маємо намір перетворити Китай на соціалістичну країну з високим розвитком модерної індустрії, сільського господарства, науки та культури через 15-20 років або трохи пізніше».³⁴⁾

Далеко гостріше zareагувала преса в самому Китаї. Вже 8 лютого 1959 р., пишучи про подорож Мікояна до США і нову лінію Хрущова на замирення з американцями, редакційна стаття в «Ренмінрібао» саркастично натякнула, що Радянському Союзові така закордонна політика потрібна лише для того, щоб виконати семирічку. А передовиця в центральному теоретичному органі КПК, присвячена XXI з'їздові КПРС, заявила таке: «Товариш Хрущов вказав, що... не можна перескочити від капіталізму до комунізму». Це, мовляв, правильно, «алеж не можна також і залишатися вдоволенням з досягнутого, не можна ж і зупинитися. Це теж важливий принцип при переході до комунізму». «Далі тов. Хрущов вказав, що дуже важливим є розвивати продукційні сили і підносити продуктивність праці». Ми, мовляв, і з цим згодні, «але одночасно з розвитком продукційних сил треба весь час поліпшувати також продукційні відносини, казав Ленін». «Нема сумніву, що було б помилкою практикувати „зрівняльний комунізм“ на релятивному низькому щаблі розвитку продукційних сил». Алеж тільки «в умовах Радянського Союзу повне задоволення людських потреб... може бути здійсненим», а не в умовах Китаю. «У своїй доповіді тов. Хрущов висунув

³⁴⁾ «Peking Review», ч. 5, 3. II. 1959.

творчу тезу» про одночасний перехід усіх країн до комунізму; «він наголосив, що основним, детермінуючим чинником у розвитку всіх країн у напрямі до комунізму є спільні закони, що є застосовними скрізь, а не специфічні прояви цих законів. Однак слід взяти під увагу й різні історичні умови в кожній країні, що обумовлюють специфічні особливості цих країн. ... Ми є проти обох тенденцій: і проти недооцінки національних особливостей, отже проти відриву від життя і народніх мас, що веде тільки до догматизму та сектантства; і проти перебільшення значення цих особливостей, що... веде до ревізіонізму».³⁵⁾

З бігом часу полеміка, хоч і в стриманій формі і без називання імен, продовжувалась і набирала на гостроті. Не виключено, що ЦК КПРС писав до ЦК КПК якісь критичні теоретичні листи тощо. А офіційно радянська преса тим часом розбудовувала на нову доктрину хрущовську концепцію переходу до комунізму засобами поступового розвитку економіки та техніки, засобами семирічок, індустріалізації Сибіру тощо, а не будь-яких змін продукційних, соціальних відносин, як цього вимагали китайці.³⁶⁾ В Китаї ж у цей час було запроваджено на базі комун нову політику «великого стрибка вперед»: мільйонні армії робочої сили скеровувано штурмом будувати греблі та залізниці, варити сталь кустарними способами і т. д. Політика «великого стрибка» теж підпала критиці радянських та інших комуністів, не кажучи вже про західних коментаторів, і це вже зовсім розгнівало китайських комуністів, які добачали в цьому те, що їхній проблем ніхто не розуміє і всі навіть насміхаються з них. В десять роковини революції Лію-Шяо-Чі виступив з знаменитою статтею п. н. «Перемога марксизму-ленінізму в Китаї», в якій, замість оборони, повів атаку на радянських критиків Китаю. «Деякі люди твердять», — писав Лію, — «що великий стрибок нашої країни вперед у 1958 році є ненормальним явищем, що організація масових рухів у господарському будівництві може привести тільки до порушення та диспропорцій у виробництві... Це правда. Коли масовий рух розгортається, то деякі виробничі режими тріщать і розвалюються. Але масові рухи перекидають тільки ті застарілі режими, які перешкоджають розвиткові виробництва! ... Соціалістична система не є чимось закам'янілим і встановленим раз і назавжди... Треба

³⁵⁾ «Hongqi», 16. II. 1959.

³⁶⁾ Про хрущовську концепцію економічно-технічного, механічного переходу від соціалізму до комунізму написано вже дуже багато, наприклад, у «Коммунисте» та «Комуністі України». Але особливо характерними є такі статті: П. Юдин, «Закономерный характер перехода от социализма к коммунизму», «Коммунист», ч. 12, 1961, а також редакційна «Творческое развитие марксизма-ленинизма и строительство коммунизма», «Коммунист», ч. 18, 1961.

безперечно перебудувувати виробничі відносини та надбудову³⁷⁾ так, щоб вони весь час відповідали потребам зростаючих суспільних сил... Ленін колись сказав: „Важливо зрозуміти, якою забріханою буває мізерна буржуазна концепція соціалізму, що уявляє його позбавленим життя, закам'янілим і незмінним”».

«Той, хто критикує масові рухи», — продовжує Лію, — «стоїть осторонь від них. Він не довіряє їм, сумнівається в ентузіязмі мас... Такі погляди на масові рухи... не гідні комуністів. Вони гідні лише гордовитої буржуазії». «В масовій кампанії варення заліза й сталі минулого року десятки мільйонів людей занехали сон та їжу і не звертали уваги на матеріальну оплату. Але настрій у них був високий, і вони виявляли безмежний ентузіязм і комуністичне дерзання у творенні нового життя». «Вбачати щось погане в нашому великому стрибкові і в народніх комунах значить вбачати погане в генеральній лінії нашої партії, скерованій на будівництво соціалізму... Ясна річ, що революція і будівництво в Китаї мають особливі риси, притаманні лише нашій країні. Але можливим є й те, що деякі з цих важливіших рис перекинуться й до інших країн. У цьому сенсі китайський досвід має до певної міри також і міжнародне значення».³⁸⁾

³⁷⁾ Для читачів, кому ця езотерична термінологія нічого не говорить, перекладаю, що під «виробничими відносинами» у марксизмі розуміється питання власності й контролю над підприємствами, форми оплати праці, відносини між робітниками й дирекцією тощо. «Надбудовою» у Маркса зветься майже все в суспільстві поза економікою, яка є «базою» «надбудови». Зокрема до «надбудови» належить держава, її закони, устрій, політична система. Іншими словами, коли китайці вимагають змін у виробничих відносинах та в надбудові при соціалізмі (себто в СРСР), то фактично вони вимагають політичних реформ, суспільних змін, змін у хрущовському режимі. У Маркса навіть є формула, що революція стає неминучою тоді, коли продукційні відносини перешкоджають дальшому розвитку продукційних сил, коли надбудова суперечить базі. І, навпаки, кожна зміна продукційних відносин є зміною якісної, революційною. З цього можна зробити висновок, що китайці вимагають революції в СРСР, і, як далі буде видно, вони про це кажуть навіть прямо.

³⁸⁾ Цитую за офіційним текстом: Liu Shao-chi, «The Victory of Marxism-Leninism in China», «Peking Review», № 39, 1. X. 1959. Російський варіант цієї статті є в «Проблемы мира и социализма» (Прага), № 10, октябрь 1959 г., але я не мав змоги порівняти його з оригіналом. Пом'якшення або й інші зміни в російському тексті, очевидно, можуть бути зроблені навмисне. В цій же статті, до речі кажучи, Лію-Шао-Чі довго говорить про переваги комун перед колгоспами, а вкінці заявляє, що в комунах «ми на практиці знайшли шлях, в умовах нашої країни, для поступового перетворення соціалістичної колгоспної власності в соціалістичну всенародною власність, шлях майбутнього поступового переходу від соціалізму до комунізму на селі». Заява, що «ми знайшли» вже такий шлях, теж є шпичкою в бік Хрущова, який ніяк такого шляху у себе не може знайти. Хрущовське укрупнення колгоспів та ідея «агромагіст» із сільськими ідальнями, пральнями тощо були, очевидно, подумані в цьому ж напрямку, але Маленков та інші гостро розкритикували ці пропозиції на ХІХ з'їзді КПРС. Сталінів план запровадження «прямого продуктообміну» між селом і містом за допомогою якгось посередницьких бюрократичних установ,

В дальшому китайська критика радянського соціалізму і радянської системи взагалі набрала ще гостріших і влучніших форм. Кандидат у члени політбюра КПК, Лу-Тінг-ї написав, що в комуністичному русі «з'явилася теорія, що... в соціалістичному будівництві вистачає покладатися тільки на техніку, не на маси; що розвивати соціалістичну систему немає жодної потреби, треба лише зміцнювати її; а якщо вона й мусить розвиватися в напрямку до комунізму, то все одно у неї нема потреби переходити через період боротьби, через якісний стрибок... У філософії все це зветься метафізикою, а не діалектичним матеріалізмом».³⁹⁾ Інший провідний китайський партієць, Ву-Чі-Пу, пов'язав тих, хто «не визнає існування протиріч при соціалізмі» і вважає «вистачальним розвивати тільки продукційні сили» для переходу від соціалізму до комунізму, з тими, хто «думає, що в так званий атомовий вік між нами й ворогами можна поладити всі розходження».⁴⁰⁾ Ще інший автор, видатний комуністичний філософ, запропонував узагальнюючу тезу, що, мовляв, «помилки в ідеології завжди відзеркалюють соціальне буття того, хто помиляється»,⁴¹⁾ а загальним підсумком усіх цих теоретичних пояснень і в'їдливих реплік на адресу СРСР стала, мабуть, найдалі сягаюча концепційно стаття відомого китайського марксиста Ву Чяннга п. з. «Перемогу історичній діалектиці!», що з'явилась у філософському органі КПК. Ву Чяннг почав з прямої критики «західніх представників марксизму», які, мовляв, твердять про можливість «кінця історії» і «зникнення діалектики» при соціалізмі та комунізмі. Ці теорії, каже Ву, є «продуктом шкідливої тенденції до абсолютизму в період соціалізму». «Соціалістичне суспільство не є жадною незалежною суспільною формацією. Воно є лише нижчим щаблем комуністичного суспільства. Хоча через нього і не можна перескочити, проте воно є лише перехідним щаблем. Такої речі, як „окремий” чи „чистий” соціалізм (тобто соціалізм без залишків капіталізму та елементів комунізму), не існує... В соціалістичний період, а особливо в наш час, питанням, що фактично стоїть руба, є питання, чи рухатися до комунізму, чи залишитися назавжди на щаблі соціалізму, чи, може, повернутися назад до капіталізму. Це питання є природ-

позніші пропозиції творення «колгоспсоюзів» та міжколгоспних об'єднань для розвитку сільської промисловості та підсобних виробництв, реформа МТС, як і остання реформа управління сільським господарством та підпорядкування колгоспів і радгоспів обласному партійному апаратові, затверджена березневим пленумом ЦК КПРС цього року, — все це шукання того, що китайці «вже знайшли». Радянські комуністи знають, що колгоспи зліквідувати треба вже давно, але як, в якому напрямку — вони непевні. Тому китайська заява, що вони вже знайшли вихід, звучить викликом для СРСР, критикою його відставання.

³⁹⁾ «Peking Review», No. 17, 26. IV. 1960, p. 36.

⁴⁰⁾ «Hsin Chienshe», No. 6, 7. VI. 1960.

⁴¹⁾ «Kungminjihpao», 5. VIII. 1960.

ним відзеркаленням суперечности двох шляхів, що стикаються в період соціалізму, і боротьба між ними ще триватиме досить довгий час... Пролетаріат повинен поборювати міщанські тенденції задоволення існуючим, тенденції „мати інтерес” у збереженні сучасности, уникати революції і зупиняти поступ. Якщо таким тенденціям не запобігти, вони з’являються в умовах соціалізму виразно. Класове коріння цих тенденцій лежить у буржуазних впливах, а втікання від діалектики та потопання у метафізиці є їх проявом у свідомості».

«На протилежність до різного роду примітивів», — каже далі Ву Чіанг, — «товариш Мао-Тсе-Тунг відкидає погляд, що в соціалістичному та комуністичному суспільстві існує одна тільки потреба технічної революції, а потреби революціонізувати суспільну систему немає. Цей помилковий погляд є в суті речі реставрацією давно збанкрутованої (бухаринської-! — В. Г.) „доктрини розвитку продукційних сил”... Тов. Мао-Тсе-Тунг довів уже безліч разів, що і при соціалізмі революція мусить продовжуватись, що вона є цілковито неминучою, бо інакше розвиток суспільства зупинився б... Тов. Мао-Тсе-Тунг також мав нагоду довести вже кілька разів, що протиріччя в соціалістичному суспільстві... розв’язуються в боротьбі і якісними стрибками та перетвореннями... Так звана „теорія безконфліктности” є метафізичною вигадкою. Вона твердить, що при соціалізмі немає потреби боротьби та якісних змін. Але даремне вона протиставляється неминучому... Закони діалектики не змінюються ні при соціалізмі, ні при комунізмі. Революція буде при соціалізмі продовжуватись... Якісні перетворення не можуть шезнути, як торішний сніг, і розтопитися в процесі самих тільки кількісних змін».⁴²⁾

До кого заадресоване це пророцтво неминучости революції, не може бути сумніву. Поперше, тепер тільки в одному СРСР формально існує соціалізм, в «народніх демократіях» (за винятком Чехо-Словаччини) його ще немає, він тільки ще будується. Ще немає його офіційно і в Китаї. А тим більше жодна інша країна, крім СРСР, не переходить від соціалізму до комунізму. Подруге, ніде, крім СРСР, у марксистській філософії не народилась і не закріпилася (ще за Сталіна) теорія „безконфліктности” та відсутности протиріч при соціалізмі. Такої теорії ще немає в молодих і недорозвинутих філософіях «народніх демократій» (якщо не брати під увагу перекладів з російської мови). Отже стаття Ву Чіанга скерована тільки проти СРСР.

Ця китайська критика радянського соціалізму під багатьма поглядами важлива і нова. Тим, що вона вказує на соціальне коріння консервативного абсолютизму сучасного режиму в СРСР і підкреслює тенденції до «заінтересованости» в збереженні цього режиму незмінним, вона приєднується до вже існуючих критичних оцінок СРСР

⁴²⁾ «Chehsieh Yenchiu», No. 6, 10. VI. 1960, pp. 4-16.

лівого напрямку, починаючи, скажімо, від Троцького і кінчаючи на Джіласі, хоча критику, подібну до китайської, висловлював уже і Толіятті, коли писав про «бюрократичну дегенерацію» СРСР. Але новизна китайської критики — в її, так би мовити, «неомарксизмі», в тому, що вона наголошує універсальність законів діалектики (про що майже всі сучасні марксистки вже давно забули!); акцентує детермінізм, неминучість революційних якісних перетворень при всіх умовах і без винятку, а зокрема те, що соціалізм повинен бути не окремою, довготривалою суспільною формацією, як капіталізм чи феодалізм, а лише переходовим щаблем, періодом, з якого є дві дороги — або до комунізму, або до капіталізму. Те, що соціалізм нібито є окремою суспільною формацією, справді вигадав Сталін. Коли китайці нагадують, що з соціалізму є дві дороги в протилежні боки, то вони, значить, ніяк не певні, що комунізм в СРСР уже переміг назавжди, як твердить Хрущов. Але загрозу для СРСР китайці бачать не з боку «паперових тигрів» за кордоном, а з боку консервативної радянської бюрократії, що хоче лише кількісних, технічних, а не якісних, політичних змін і реформ своєї системи. Китайці бояться, що СРСР внутрішньо здегенерує до реставрації капіталізму, а «мирне співіснування» з Заходом лише прискорить цей процес. Таким чином бачимо, що між китайською критикою зовнішньої політики СРСР і їхньою критикою внутрішніх явищ радянського суспільства існує пов'язаність, концепційна єдність, яка робить ідеологічні розходження між КПК та КППС дуже серйозними.

МОЖЛИВИЙ РОЗВИТОК ПОДІЙ У МАЙБУТНЬОМУ

Отже, можна підсумувати, що 1) ідеологічний конфлікт між Китаєм і СРСР є справді глибокий; 2) економічно Китай і СРСР тісно не пов'язані, великих спільних господарських інтересів у них немає; але 3) спільні державні інтереси, головню в міжнародній світовій політиці та в ділянці мілітарної оборони, у них, безперечно, є. Взаємини між Москвою та Пекіном дуже залежать від політики США; конфлікт між ними може відразу стати відкритим і антагоністичним, якщо тільки хтось із них піде на справжнє зближення з Америкою.

Однак у китайців є більше гострих причин помиритися з американцями, ніж в СРСР. Якщо СРСР і піде на зближення з США, то, так би мовити, лише емоційно, а не з потреби. Радянській бюрократії «світова революція» набридла, тим більше, що вона справді загрожує атомовою війною. Але від великодержавної світової політики СРСР ніколи не відмовиться. Кремлівським бюрократам цей спорт якраз починає припадати до смаку — аджеж вони сідають з «великими» за конференційний стіл, як рівні з рівними, очі цілого світу

звернені на них, вони можуть, як у шахи, грати то в Берліні, то в Конго, то в Ляосі. Отже справжнього миру і дружби американці від Москви не дочекаються ніколи. Поволі вони, здається, починають уже це розуміти. Як зазначила раз спересердя редакція «Нью-Йорк Таймсу», «гірка іронія в усьому цьому є цілком ясною: будучи далеко не марксистом, Хрущов є фактично російським великодержавним шовіністом, націоналістом, що сп'янів від своєї влади, як колись, перед 1917 роком інші мешканці Кремля».⁴⁸⁾

Китайці ж, не зважаючи на всю свою революційну ворожість до США, можуть бути змушені економічною доцільністю помиритися з Заходом. Кінець-кінцем нашо практично потрібна Мао-Тсе-Тунгові світова революція? Дехто гадає, що для того, щоб оправдувати нею свій внутрішній тиск у Китаї. Але це неправильно. Для виправдання внутрішнього тиску свого режиму Мао має націоналізм, і він, напевне, більш ефективний для переконування китайських мас, ніж якась там революція за кордоном. Китайський народ повинен робити зусилля в ім'я самого себе, повинен терпіти обмеження в ім'я перетворення Китаю на модерну державу, гідну його шеститисячолітньої історії та культури, і т. д. То Сталінові, а не Мао-Тсе-Тунгові, потрібною була ідея світової революції, небезпека капіталістичного оточення тощо, щоб виправдати власну диктатуру і п'ятирічки в середині СРСР, бо Сталін мав до діла з насильно створеною, багатонаціональною державою, в якій природно не могло виникнути ніякої іншої, об'єднуючої всіх ідеї. Тому слід припускати, що зовнішня революційність китайців може швидко вичерпатись, і вони посмирнішають. Але, на відмінність від СРСР, у випадку Китаю примирення з Заходом напевне не означало б відходу китайців від комуністичної ідеології. Китай бо ще дуже довго буде однією з найбідніших, «найпролетарськіших» націй на світі.

Однак ясно, що конфлікт між США, з одного боку, і СРСР та Китаєм, з другого, залишатиметься й далі напруженим; іншими словами, якщо не прийде до зближення ні між СРСР і США, ні між США і Китаєм, тоді конфлікт між СРСР і Китаєм може й не перетворитись у відкритий. У цьому випадку цікаво розглянути, як Пекін і Москва розцінюють у принципі ідеологічні дискусії та розходження в середині комуністичного руху. Тут поміж ними теж є велика різниця. У китайців ніколи не було традицій «єдинодумля», фізичного нищення «еретиків» та «схизматиків», як у росіян. Китайці ніколи не мали церкви такої непримиренної до раціоналізму та інтерпретаторства, як російське православ'є. Цими моментами, мабуть, і пояснюється той факт, що Ленінову концепцію партії китайські комуністи зрозуміли і сприйняли дещо по-своєму. Не зважаючи на всю свою, без порівняння більшу, ніж у Сталіна, толерантність і демократичність,

⁴⁸⁾ «The New York Times», 13. VIII. 1961.

Ленін все ж таки мав у своїх поглядах на партію деяку дозу «православ'я»: опозиції він не терпів, а вільну дискусію хоч і допускав, проте ніколи не вважав її життєво необхідною для партії. А Мао-Тсе-Тунг ще в 1937 році писав таке: «Якби в партії не було ні протиріч, ні ідеологічної боротьби... партія б умерла».⁴⁴⁾

Ще ясніше і принциповіше висловився на цю тему Лію-Шао-Чі у своїй статті «Про внутрішньо-партійну боротьбу» в 1941 році. Зробивши екскурс в історію і вказавши на те, що в КПК ніколи не було меншовизму, легального періоду боротьби на виборах тощо, Лію ствердив, що КПК «є цілком відмінною» від партії російських комуністів. Хоч КПК і є ленінською партією, проте, заявив далі Лію, «багато наших товаришів механістично і помилково сприймають Ленінові принципи як щось абсолютне. Вони думають, що великий ступінь централізму в партійній організації виключає демократію в середині партії, що внутрішньо-партійна боротьба шкодить мирові в партії, що міцна, залізна дисципліна знищує індивідуальність члена партії, його ініціативу та творчість». Такі погляди на партію Лію відкинув. Він настоював на «життєвій необхідності безперервної дискусії та боротьби поглядів» у середині КПК. В кінці він піддав критиці, очевидно, типових сталіністів: «У кожному випадку, як тільки виникає якесь розходження, вони стають в опозицію і розпочинають боротьбу для того, щоб примусити всіх до абсолютної згоди. Вони цілком безкомпромісові в таких випадках. Кожну суперечку вони розуміють як опозицію. Протиставитись їй — це для них все. От у чому полягає їхній абсолютизм... Сприймаючи кожную розбіжність поглядів як опозицію, вони не розуміють, що в питаннях щоденної політики, в питаннях чисто практичних компроміс у середині партії знаходити можна і треба. Вони не розуміють, що тільки в принципових питаннях, в питаннях цілей боротьби треба бути безкомпромісовим».⁴⁵⁾

Покищо є підстави думати, що КПК хоче зобразити свій сучасний ідеологічний конфлікт з КППС як нормальну дискусію. Наприклад, Тао-Те-Лінь, видатний партійний пропагандист, пише: «Боротьба в середині марксизму є природною необхідністю, законом діалектики, якого не можна уникнути. Марксисти не мусять вирощувати себе в теплиці. Вони повинні загартувувати свої погляди».⁴⁶⁾ А вище наведену цитату з писання Мао з 1937 року взяла за лаямотив передовиця в «Ренмінрібао» від 29. I. 1962 р.

Але залишається відкритим питання, чи Хрущов згоден з усім цим, чи, може, він, як ті «абсолютисти», про яких говорить Лію-

⁴⁴⁾ Мао Tse-tung, «Selected Works», op. cit., vol. 2, p. 20.

⁴⁵⁾ Цитовано в В. Compton (tr.): «Mao's China: Party Reform Documents 1942-44», Seattle, 1952, pp. 197-199.

⁴⁶⁾ «Hsin Chienshe», No. 6, 7. VI. 1960, p. 10.

Шао-Чі, всяку дискусію сприймає як опозицію і хоче негайно її задумати. Покищо все промовляє за тим, що Хрущов сприймає китайську критику нетолерантно і вороже, чисто в дусі московського православ'я. Але, може, він спроможеться на інше ставлення? Згадана передовиця «Ренмінрібао» цитує й розвиває ще іншу тезу Мао: «У випадку неантагоністичних протиріч треба застосовувати формулу „єдність-критика-єдність”. Це значить, що треба виходити з бажання єдності, розв'язувати суперечку шляхом критики й боротьби, але з метою досягнення нової єдності на вищому щаблі... Найголовніша річ — це починати з бажання єдності. Без такого суб'єктивного бажання єдності кожна боротьба, раз почавшись, може вийти з-під контролю і скінчиться погано».

Проте, чим би не скінчилася сучасна суперечка між Москвою і Пекіном (навіть у тій разі, коли б між ними не дійшло до відкритого розриву і взаємного поборювання), незмінним залишиться доконаний факт, що світовий комуністичний рух справді вступив у «новий етап», як туманно натякає «Правда» з 21. XI. 1961 р. у зв'язку з подіями на XXII з'їзді КПРС і виступом Хрущова проти Албанії.

Новизна цього етапу, ясна річ, полягає в тому, що Москва втратила контроль над цілістю світового комунізму. В комунізмі безповоротно переміг національний фактор, національна форма, світовий комунізм остаточно перетворився на комунізм національний і поліцентричний. Починаючи від Василя Шахрая, Султан-Галієва та Скрипника і кінчаючи на Тітові, Мао-Тсе-Тунґові та Годжі, комунізм, поки дійшов до сьогоднішніх простих істин, пройшов довгий і безпотрібно кривавий шлях. Багато народної крові пролилося тільки тому, що російські більшовики у своїй егоцентричній засліпленості не зрозуміли національного питання, нігілістично підійшли до національних особливостей людських спільнот, були під цим поглядом нерозумними навіть настільки, що довго не розуміли самих себе і заперечували свою власну російськість.

В 1919 році, коли Ленін заснував Комінтерн, він розглядав його як одну, єдину, планетарну комуністичну партію, не поділену на національні секції. Так про це й написано у перших документах Комінтерну. Ще раніше Ленін, як відомо, так уявляв собі й РСДРП, що й стало причиною першого розходження з Бундом та українськими соціал-демократами в 1903 році. І РКП Ленін створив за цим принципом, надавши КП(б)У — і то лише під тиском українських націонал-комуністів — статус обласної організації. Але з попередніх своїх помилок Ленін висновків не зробив і тому у випадку Комінтерну він знову помилився і вже в 1921 р. був змушений перебудувати його з «світової партії пролетаріату» на міжнародну організацію — на об'єднання окремих національних компартій: німець-

кої, французької, італійської і т. д. Це фактично була перша перемога національного принципу над утопійним космополітизмом у комунізмі; але мало хто цей факт у той час саме так зрозумів і поважно сприйняв. За Сталіна Комінтерн перетворився на експозитуру розвідки і наркомату зовнішніх справ СРСР. Радянський Союз був єдиною в світі «соціалістичною» країною, і тому Сталін вимагав і переконував закордонних комуністів ставити інтереси «батьківщини пролетаріату» понад власні національні інтереси. В наслідок сталінської централізації законні компартії перетерпіли безліч політичних невдач у себе вдома, втратили багато нагод, а не здохли нічого. Те саме було і в епоху Комінформу. Щойно виникнення інших «соціалістичних» держав поза СРСР поставило руба проблему стосунків між цими державами і проблему пріоритету власних національних інтересів перед інтересами Москви. Тіто був першим, що розрубав цей застарілий Гордіїв вузол. Далі прийшов Гомулка і Нодь, тепер прийшли Мао і Годжа. Всі вони перемогли у змаганнях з московським централізмом лише завдяки тому, що мають власну державу і партію, власну армію і розвідку. Націонал-комунізми на Україні, в Грузії, Туркестані та Білорусії криваво загинули у 20-их та 30-их роках тільки тому, що у них не було власної організації та зброї. Тупоголова Москва розуміє бо тільки силу.

Тепер не залишається вже жодного сумніву, що навіть якби комунізм у якийсь спосіб завтра перемиг у цілому світі (що, ясна річ, тільки вилами по воді написано), то і тоді б не прийшло ще ні до відмирання держав, ні до злиття націй, якщо б погляди Москви на національне питання залишилися такими, як досі. Мао мусів би тримати армію та розвідку проти СРСР, а Хрущов — проти Мао, Годжа мусів би далі зберігати свої концтабори та в'язниці для радянських агентів, бо інакше він сам опинився б у радянському конц-таборі, і так без кінця. Коли комуністи кажуть, що лише існування СРСР на світі стримує сьогодні Англію та Німеччину — чи США та Японію від того, щоб вони знов не побилися між собою за ринки, то в такій самій мірі існування США стримувало досі СРСР, наприклад, від нападу на Югославію чи стримує його тепер від висадки парашутистів в Албанії.

Немає сумніву і в тому, що, якби завтра Хрущов і Мао-Тсе-Тунг помирилися, якби в їхньому таборі запанувала дружба та спокій, то все це однаково не було б ні щирим, ні стабільним, ні довготривалим. Як це не дивно, але серед комуністичних держав не помітно ні найменшої здатності створити між собою якусь нормальну спільноту націй, якийсь «коммонвелт» чи хоч би власну «Організацію Об'єднаних Націй». А головною (якщо не єдиною) причиною цьому є настанова російських комуністів до всіх інших. Росіяни

хочуть бути «гегемоном», хочуть панувати, хочуть усіх учити. Очевидно, доки російські комуністи будуть сповідувати свою теорію про «неминуче злиття націй», доки вони будуть переконаними у «вищості» всього російського, доки вони будуть з презирством дивитися на китайців і з погордою ставитися до інших сусідів, доти не може бути жодного справжнього миру в середині комуністичного табору. Росіяни заражені шовінізмом не менше, ніж німці за Гітлера, і їх, мабуть, виправить теж тільки відкрита денацифікація.

З існуючого в середині світового комунізму конфлікту було б однак помилково робити поспішний висновок, що комуністичному рухові вже приходить кінець. Що сучасна фізична, ідеологічна та моральна криза комунізму є найгострішою і найбільшою в його історії, це факт. Але навіть якщо це й є вже початок його кінця, то й тоді процес його розпаду може протривати ще довго. Найгірші вигляди на майбутнє має комуністичний рух в Європі. Тут він підтримується зростом життєвого стандарту, відходом молоді від політики, поширенням ідеологічного ревізіонізму. Об'єктивних виглядів на покращення кон'юнктури для нього тут покищо не видно. Кон'юнктура для комунізму в Європі могла б змінитися лише тоді, якби раптом настала велика господарська криза, безробіття; але такого не передбачають тепер і самі комуністи. Вони вже бачать, що європейський капіталізм, не зважаючи на всю свою нібито старечу кволість, зміг пристосуватись до факту відриву від нього колоній, уник кризи, що в наслідок цього відриву загрожувала, і — що більше — в об'єднанні та розширенні внутрішньо-європейського ринку знайшов певний спосіб стимулювання та оздоровлення себе новою конкуренцією.

В Північній Америці, ясна річ, комунізм не має тепер зовсім ніяких виглядів. Хоч на перенасичених ринках господарське життя пульсує тут кволо, а автоматизація виробництва та конкуренція Європи та Японії не оживляють, а загострюють конкуренцію і призводять до досить великого безробіття, все ж і Америці велика господарська криза більше не загрожує, бо вже винайдено багато метод своєчасно її поборювати.

В Азії, Африці та Південній Америці шанси для комуністичної активності назагал ще є великі, хоча з часом вони теж маліють. Оскільки національно-визвольні, антиколоніальні революції в більшості вже завершилися, виглядає, що комуністи спізналися їх очолити так, як було в Індії-Китаї. Мао-Тсе-Тунгова концепція використання світової антиімперіалістичної революції, безперечно, є влучніше продуманою, ніж хрущовська концепція захоплення парламентам шляхом виборів; але де сьогодні ще є другий Індій-Китай, в якому б, з одного боку, існував популярний націоналістичний рух на

чолі з комуністами, а, з другого боку, йому протистояв такий упертий колоніялізм, як французький? Може, хіба ще в португальських колоніях в Африці; але чи вдасться китайцям створити там міцні негрські комуністичні партії, ще не певно. Китайці, правда, розраховують, що, оскільки в більшості колишніх колоніальних країн, які недавно усамостійнилися, господарство переважно знаходиться далі у власності колишніх імперіялістів, національно-визвольна боротьба на формальному усамостійненні ще далеко не закінчилась і ще буде там багато гострих конфліктів з європейцями та американцями, які комуністам, можливо, вдаватиметься використовувати. Але, з другого боку, проти цих китайських надій промовляє досвід Єгипту, Іраку, Гани, Гвінеї, Індонезії, де націоналістичні режими виступають як «третя сила» і, усуваючи з своєї економіки впливи старих колоніялістів, одночасно в той чи інший спосіб не допускають до влади і комуністів. Ще інший тип розвитку, що перечить китайській концепції, зарисовується в таких країнах, як Індія та Нігерія і в Південній Америці, де вже створилася або створюється мирна співпраця чужоземного капіталу з місцевими націоналістичними режимами. Таким чином і в економічно відсталій частині світу вигляди на комуністичні успіхи в майбутньому далеко не блискучі.

Найміцніше покищо стоїть комунізм і ще, очевидно, довго стоятиме там, де він є при владі, себто в радянському та китайському бльоках. Тут до його диспозиції є все потрібне: апарати насильства, кадри, зброя. Те, що комунізм не популярний і тут, практично ще не має великого значення, бо 10-15% людности завжди є на його боці, якщо не за честь, то за гроші, а цього для існування режиму вистачає — принаймні доти, доки не виникає якась велика господарська криза (голод) і доки таємна поліція справно викриває кожну підпільну організацію. Комуністи знають, що насправді Захід проти них війни не готує і перший на них не нападе, бо йому це і не потрібно, і небезпечно. Навіть повстань у радянському бльоці Захід не підтримає, побоюючися, що таке втручання викличе світову атомову війну. Захід вважає, що для забезпечення його власних інтересів існуюча політика «стримування» комунізму є цілком вистачальною та задовільною. Тому, якщо комуністи самі не спровокують війни, від якої загинуть, або якщо якимсь чудом самі не здемократизуються і не переродяться в щось популярніше і прийнятне для виборців у вільних виборах, їхнім режимам у їх сучасній формі загрожує лише повільна ерозія та гниття — моральний розклад, остаточна смерть ідейности серед кадрів, остаточне виродження вже й так ненаукової теорії та доктрини, застій творчої творчости. Економічний і технічний прогрес у комуністичних країнах, безперечно, буде продовжуватись, хоч і рухатиметься з рипом, як непідмазане колесо. Перегони в озброєнні та інша конкуренція з Заходом, прав-

да, можуть поважно сповільнювати темпи їхнього росту, а то й викликати дислокації та заламання плянів. Але неминучої господарської кризи в комуністичній системі не може бути, бо вона плянова.

Проте при паралельному розвитку економіки, науки та техніки, з одного боку, і морально-політичному та ідеологічному розкладові режиму в комуністичних країнах, з другого боку, криза людська, політична назривала б з часом все одно, хоч і повільно, але закономірно і неминуче. Бо, як влучно висловився недавно Максим Рильський,

«Ця суперечка виникла не вчора,
Може, в печерній ще добі,
Але будь додатком до мотора
Для людини мало, дalebі!»

**ІВАН МАЙСТРЕНКО: ДУМКИ З ПРИВОДУ СТАТЕЙ
Є. ВРЕЦЬОНИ**

В 1918 році, в часи гетьманської держави вийшла була друком у Києві тоненька книжечка, переклад, здається, з німецької мови, під заголовком «Мистецтво вмирає». Це було щось середнє між літературознавчим есеєм, філософським твором і лірикою. Автор цього твору писав так, ніби стримував ридання, і потрясав читача своїм уболіванням над долею мистецтва в нашу добу. Як у «Так говорив Заратустра», автор кожен пасус своїх глибоких роздумів про сучасну добу і мистецтво ритмічно закінчував рефреном: «Мистецтво вмирає, бо вмирає любов», «Мистецтво вмирає, бо зникли лицарська честь, героїка, відвага» тощо.

Книжечка «Мистецтво вмирає» пригадалася мені тепер у зв'язку з двома статтями Євгена Врецьони в журналі «Сучасність» за минулий і за цей рік. Пригадалася через подібність тону статей Врецьони до тону книжечки «Мистецтво вмирає». Врецьона так само оплакує «старі добрі часи» в колоніях Азії та Африки, коли європейські культуртрегери несли туди віру Христову, прекрасну французьку (чи іншу європейську) мову, сучасну культуру та цивілізацію. Статті Врецьони підкупають читача не тільки доброю літературною формою, але й тоном журливого споглядання, відсутністю крикливості та брязкотіння зброєю. Автор скептично, часом іронічно роздумує в такій площині: ну, що ж, ідіть, руйнуйте, вимітайте двотисячорічну культуру, що її терпеливо і з посвятою прищеплювали колоніальним дикунам покоління європейських культуртрегерів. Повороту, на жаль, немає, але людство і ті самі дикі народи Африки несуть страшні втрати...

Можна погратулювати Є. Врецьоні: він знайшов відповідну до своїх поглядів літературну форму, так що йому позаздрило би і Д. Донцов, який все ще по-донкіхотському грізно й войовниче розмахує перед своїми знудженими читачами ржавою шаблякою. Своїм толерантно скептичним тоном, забарвленим легкою тугою, Є. Врецьона здобуде більше.

Проте мистецька форма статей Є. Врецьони — це все ж таки тільки форма, яка, як і всяка літературна форма, є тільки засобом донести до читача певну ідею, концепцію, програму. Правда, Є. Врецьона пробує перетворити форму на самоціль. Він каже, що погляди йому байдужі, аби не було штампів у формі. Нехай його опонент буде крайньо протилежних поглядів, аби тільки він писав оригінально. Нехай він обороняє теперішню ліквідацію колоніалізму, але тільки по-своєму, а не за чужими штампами.

На жаль, не всі публіцисти мають такий літературний дар, як

Є. Врецьона, щоб писати оригінально і добірно. Справді було б дуже гарно, коли б кожна стаття в нашій пресі була неповторно прекрасним твором. В цьому розумінні я поділяю негачію Є. Врецьоною літературного штампю. Хоча принагідно мушу сказати, що оскільки форма твору покликана захищати зміст, найкраще одягти його, то своєрідна, нештампована форма статей Є. Врецьони — це є тільки форма, найбільш відповідна до його засумованого скептицизму. Де не можна дати в достатній кількості логічних аргументів, там мусять натомість прийти іронія, парадокс, літературний образ та інші засоби, що діють не стільки на свідомість, скільки на почуття.

Але в поняття «штамп» Є. Врецьона вкладає щось більше, ніж тільки неоригінальну, утерту літературну форму. Покажу це на одному прикладі. Колись на медичному факультеті в Харківському університеті працював видатний фізіолог проф. В. Я. Данілевський, автор багатьох наукових праць, з яких «Фізіологія людини» була за царських часів підручником для всіх медичних факультетів і, здається, використовується і нині в медичних інститутах СРСР. Помер Данілевський у глибокій старості вже за радянської влади, і слава про нього завмерла зовсім. Уже на еміграції, я спитав якось одного молодого харківського фізіолога, твори якого були перед другою світовою війною друковані в усіх передових країнах світу: «Чому твори талановитого Данілевського не мали такого широкого розголосу, як ваші, людини ще молоді і без такого наукового досвіду та ерудиції, як Данілевський?» Молодий фізіолог відповів мені таке: «Я належу до відомої павловської школи фізіологів, а Данілевський — тільки талановитий „кустар-одиначка”. А дорогу в науці прокладають школи, а не кустарі. За моїми творами стоять надбання десятків і сотень інших учених, які підпирають мою концепцію своїми дослідженнями, як вітер вітрила, а я розвиваю їхні надбання далі. Всі великі вчені вийшли з таких шкіл, створивши часом свої нові школи, і їхня праця є праця багатьох. А Данілевський своєї школи не створив і не розвивав тез іншої школи, отож і згорів безслідно, як блискучий метеор».

Коли Є. Врецьона дивується, що такі відомі всьому світові советознавці, як Б. Майснер чи І. Дойч, пишуть за «штампами» і проте мають в усьому світі успіх, то тут слово «штамп» можна розуміти як «школа». Не хочу сказати, що названі советознавці належать до однієї певної школи. Такої школи ще немає, хоч можна далі називати імена тих, що зробили свої вклади для її створення. Це — Троцький, Суварін, Боркенав, покійний Д. Далін, Ніколаєвський, Решетар, Луцький, Армстронг. Не маючи ще певної школи (оформленої однією концепцією течії), і Майснер, і Дойч, і всі інші советознавці добувають ту саму скелю, і, очевидна річ, що вони, як люди, чия думка скерована в тім самим напрямку, використовують надбання один в одного чи, як каже Врецьона, «примушені писати

штамповано, бо інакше їх статей ніхто не прийме». І тут ми приходимо до суті речі. Людству потрібні не оригінальні «кустарі-одиначки», які пишуть гарно, але неправильно, а «штампувальники», які йдуть шляхами, протоптаними цілою плеядою попередніх дослідників, доповнюючи їх працю і творячи правдоподібнішу картину дійсності, ніж та, яку «кустарі-одиначки» творять з експромту або під настроєм чи хоч би навіть на підставі власних «оригінальних» спостережень. В такому розумінні я підтримую «штамп» і не згоден з Є. Врецьоною. Бо штамп у такому розумінні — це могутнє вітрило, яке рухає вперед пізнання дійсності.

А тепер від питання про форму перейдемо до змісту, тобто до суті справи. В питанні про сучасний антиколоніально-визвольний рух Є. Врецьона висунув кілька тверджень. На його думку, колоніальні народи, особливо африканські, просто не дозріли до самостійного існування; самостійне існування і самобутнє відродження не потрібні їм взагалі. Наприклад, Врецьона пише («Сучасність», ч. 3 за 1961 рік): «... мовою порозуміння між усіма мешканцями Конго ставала чимраз виразніше мова французька. Релігійне об'єднання колонії лежало майже повністю на католицькій церкві і її місіях». Словом, ще кілька десятиріч — і африканські мурини були б тим, чим є тепер мурини в США. Конго стало б Європою. В цих думках Є. Врецьони українці легко побачать подібність з твердженням царського міністра Валуєва в минулому сторіччі: «Никакого українського язика не было, нет и быть не может».

Але я вже чую обурення Є. Врецьони: як, хіба можна рівняти українців з муринами?! Адже українці — біла раса. Українці борються за свої права так шляхетно. Взяти хоч би вбивство Січинським графа Потоцького. Виконавши свою місію, убивця сам прийшов до поліції і віддав себе в її руки. А африканці кидають бомби в каварні (в даному випадку Врецьона має на увазі альжирців), обстрілюють з кулеметів жінок та дітей на пляжах і т. д. Цікаво: коли тепер ОАС, організація zdeгенерованого французького фашизму, розстрілює альжирських жінок і дітей, то за Врецьоною ОАС тільки «засвоїла собі» методи альжирців, її вина менша, ніж вина альжирців...

На великий жаль, для Є. Врецьони світ і тут іде за «штампами»: альжирським терористам світ у пригнітаючій більшості співчував, а від терору ОАС відвертаються навіть вдумливі колишні нацисти. Так «штампи» опанували голови трьох мільярдів людства. Є з приводу чого сумувати! Протиставлення білого «юберменша» чорному «унтерменшові» є відгомном збанкрутованого нацизму, який намагався опанувати ідейно також український націоналізм (згадаймо хоча б тезу «Декалогу» про поневолювання інших народів). Людська мораль еволюціонує, і сьогодні протиставлення білої людини чорній стає явищем аморальним. Не важко передбачити, що завтра

це буде розглядатися як кримінальне злочинство. З номінацією мурини католицьким кардиналом християнська церква активно виступила проти дискримінації чорної людини, кваліфікуючи це явище як антихристиянське. Отже церква теж іде за «штампами».

Чому тероріві альжирців людство у пригнітаючій більшості («штамповано») співчуває, а терор ОАС засуджує (більше, ніж Врецьона)? Тому, що альжирці обороняються (проти поневолення), а ОАС нападає. А в людській природі лежить співчувати скривдженому. Я не бачу принципової різниці між методами боротьби Мирослава Січинського і альжирських повстанців чи «Мав-Мав». Різниця хібащо та, що методи африканців дали позитивні наслідки, а методи Січинського таких наслідків не дали. Думаю, що не дали не тільки через історично менше сприятливі обставини, але й через бацилю «юберменшівства», яка над усіма нами, білими, тяжіє, як прокляття, і зв'язувала Мирослава Січинського чи пізніше покоління українських націоналістів різними упередженнями.

Є. Врецьона слушно нагадує про «магічні слова», якими люди часто підсилюють свої дії. Такою магією оздоблює він сам образ вождів африканських народів. Він їх називає «найосоружнішими чорними кациками» і запевняє, що африканська інтелігенція «є куди більшою небезпекою для цих держав, ніж американський капітал чи радянсько-комуністична ідеологія». Отже навіть хрущовська бюрократія була б кращим проводом для чорних унтерменшів, ніж їхні власні вожді. З погляду білого пана це послідовно. Але я вважаю, що це не правильно. Найвідсталіший африканський «кацик», попри всі його хиби, більше дбатиме про свій народ, ніж найкультурніший європейський адміністратор, якщо цей адміністратор буде насаджений згори для удержання чорного народу в колоніальній залежності. На початку революції російські більшовики, намагаючись утримати Україну під владою Москви, демагогічно запитували українців на мітингах: чи не все одно, який пан сидітиме вам на шії — російський чи український? А українці відповідали: ні, не все одно, який пан на шії, український цар — менше зло, ніж цар російський. Не тому, що в ньому тече українська кров, а тому, що він очолює українську державу і цим кінчає принаймні з національним поневоленням українського народу. Отож і африканський «кацик» навіть з «мечем держави», зробленим з п'яти кілограмів чистого золота, швидше наближає свій чорний народ до європейського рівня життя, ніж найцивілізованіший білий колонізатор, який за самою природою колоніальної системи готує африканським народам не держави, а резервати. Може, якраз цього і хотілося б Є. Врецьоні; але тоді нехай він не запевняє, що для самих африканських народів білий колонізатор кращий, ніж чорний «кацик».

Є. Врецьона полемізує з тими українськими публіцистами, які вважають, що визволення африканських колоній якимось зачіпає і

проблему нашого визволення. Тільки він «бере в роботу» найслабший аргумент: українцям треба здобувати симпатії видатних африканських діячів. Не в цьому річ. Ліквідація всякого колоніялізму не залишає місця для колоніялізму російського. Само слово колоніялізм стає лайливим, і Москва ховається з своїм колоніялізмом, як злодій з краденим. Унезалежнення чорних народів і взагалі всіх поневолених народів — це є ніж у горло російській імперії — СРСР, хоч би як старанно ховала вона своє панування над Україною та іншими народами за ширмою «будівництва комунізму». Років півтора тому поміщики в Росії міняли людей на хортів, і це вважалося нормальним, доки всюди існувало кріпацтво. А як кріпацтво стало зникати, пони почали соромитись такого обміну і критися з ним. Так і тепер російські партійні вельможі соромляться поневолення Росією інших народів і приховують його. Значить, зв'язок між визволенням африканських народів і українською визвольною боротьбою таки є, і цей зв'язок дуже важливий!

Отже в наших власних інтересах ми маємо сказати: чим скоріше зникнуть колонії, тим краще. Тому треба вітати і той факт, що африканці використовують суперечки та протиріччя між «сильними світу цього» для прискорення свого визволення. Так само використовували б ці протиріччя й ми, якби мали свою державу. Уміння вокористовувати такі протиріччя — ознака державної мудрости, а не якась недозволенна річ, як гадає Є. Врецьона.

Словом, протилежні вихідні пункти у Врецьони та його опонентів (як відомо, проти його поглядів гостро виступив і К. Зеленко на сторінках журналу «Український самостійник») породжують і протилежні оцінки тих самих подій. Наприклад, провал англо-франко-ізраїльської інтервенції в Єгипті в 1956 р. є, на нашу думку, подія дуже позитивна, бо завдала удару по колоніялізму, а Є. Врецьона думає інакше. Весь цивілізований світ (який вкинувся в «штампи») піднесено вітає Гальява, що захопив пароплав «Санта Марія» і цим дав ляпас диктаторові Салязарові, останньому непохитному зуброві колоніялізму в Африці. А Є. Врецьона, використовуючи вбивство при цьому одного старшини пароплава, називає Гальява гангстером. А якби старшина не був забитий — чи зняв би Є. Врецьона з Гальява це тавро? Напевне ні. А ми кажемо: не Салязар, а таки Гальява, не Бен Гуріон, а таки Нассер (у випадку Суезької авантюри, та і взагалі в питаннях визвольної боротьби народів). І не де Голль в Альжирі, а таки Бен Хедда, з чим зрештою згоджується й сам де Голль. Бо історія таки з Гальява, Нассером, Бен Хеддою, а не Салязаром, Бен Гуріоном та ОАС-ом.

Але досить. Я наговорив забагато «штампів», хоча мушу сказати, що «штампами» говорив (якщо поминути форму) і Є. Врецьона. Тільки мої «штампи» — сьогоднішні, а його «штампи» — з 30-их років, «штампи», долю яких вирішила друга світова війна.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ПОКАЗНИК ДО ІВАНА ФРАНКА

І. З. БОЙКО, «Іван Франко». Бібліографічний покажчик. Видання 2-е, перероблене й доповнене. В-цтво АН УРСР, Київ, 1956, 8^о, стор. 286 + 2 непаг.

Названий вище показник складається, крім передмови, що висвітлює його ціль та уклад, з 13 окремих розділів, за якими впорядковано його матеріал.

1-ий розділ (стор. 5-33) подає хронологічну канву життя і творчости Великого Каменяра, в якій особливо підкреслено симпатії Франка до російської літератури та культури і зв'язки його з тими чи іншими їх представниками. Є тепер звичайним явищем у підрадянській літературі, що Україна та її розвій за всяку ціну пов'язується з «старшим» братом, і автор сумлінно виконує настанови влади, хоч йому й доводиться перекручувати Франкові думки та погляди. Очевидно, зв'язки Франка з Заходом умисне притушовані.

В 2-му розділі (стор. 34-53) перераховано тільки ті збірки творів, що появились за радянської влади, з окремим додатком — видання для дітей, але, крім харківського збірного видання «Руху» 20-их років, фігурують тут лише видання останніх років, а інші видання 20-их років, в тім числі і закордонні, наприклад, львівського Краєвого союзу кредитового за редакцією Федя Федорцева, ляпцігські Оренштайна і взагалі галицькі та емігрантські цілком поминено. Поминені й видання передрадянські.

3-ій розділ (стор. 54-74) містить перші видання Франкових творів, але тільки ті, що вийшли окремими збірками або відбитками. Подекуди упорядник подає й тогочасні рецензії, але не всі, не висвітлюючи, чому. Наприклад, зазначивши рецензію Василя Горленка на «Захара Беркута» в журналі «Киевская старина», він поминув рецензію Яна Ілговського в петербурзькому польському часописі «Крај». Рецензій на перше видання «З вершин і низин» він не подав, мабуть, тому, що їх авторів, Вол. Масляка і Гр. Цеглинського, вважав за «українських буржуазних націоналістів».

Не зазначив І. Бойко і рецензій на «В поті чола» 1890 р., хоч одним із рецензентів був Франків приятель Агатангел Кримський,

що написав широкий відзив, який для читачів міг би бути цікавий. Але рецензію того ж автора на «Абу-Каземові капці» в «Зорі» (1896) І. Бойко подав, хоч і не зазначив її сторінок. Розуміється, рецензій М. Грушевського, С. Єфремова та інших «ворогів народу» даремно шукати в Бойковому показнику, напр., хоча б великої рецензії М. Грушевського на повість «Для домашнього огнища» під роком 1897 або на «Мій ізмарагд» під роком 1898. Взагалі пропустив він цілий ряд рецензій різних авторів, між ними й рецензію чеха А. Черного на Франків переклад поезій Кароля Гавлічка-Боровського з року 1901, рецензії на київські видання збірок оповідань «В поті чола» (1903) та «Бориславські оповідання» (1905), навіть рецензю на збірку «На лоні природи» (1905) Вол. Гнатука, який не вважається в УРСР за українського націоналіста, і так далі. Пропущені рецензії і на наукові праці Франка, як от на «Апокрифи» або на «Галицько-руські приповідки». Розуміється, поминені й рецензії на «Нарис історії української літератури» — моя і покійного Д. І. Дорошенка. Правда, всі ці рецензії зазначені в моїм показнику Франкових творів, звідки І. Бойко деякі з них і брав, стидливо замовчуючи джерело; але мій показник давно став бібліографічною рідкістю, а для широкого кола читачів він недоступний навіть по наукових бібліотеках, як твір «запеклого українського націоналіста». В різних советських бібліографіях до Франка згадується лише показник Павлика, доведений до 1898 року, себто до доби найбуйнішого розвитку Франкового генія; але мій «Спис», що обіймає всю Франкову творчість, згадувати не вільно.

Пропущено і зредаговані Франком антології — популярний «Вибір деклямацій» у виданні «Просвіти» 1902 р. і більшу антологію «Акорди», видання «Українсько-руської видавничої спілки» 1903 р. Їх слід було занотувати вже тому, що Франко подав у них і свої поезії, і нам цікаво, котрі саме він вибрав.

Зазначу ще, що повість «Великий шум» занотована в показнику аж двічі: раз під роком 1907, коли вона друкувалася в «Літ.-наук. віснику», і під роком 1908, і обидва рази сказано, що це передрук з «ЛНВ». А вистачило б згадати тільки раз, під 1907 р. Під роком 1909 зазначена, як Франкова, брошура «Далекий схід» Ол. Мицюка. З мовних огріхів згадаю вживання слів «відбитка» й «відбиток» на тій самій сторінці 69.

4-ий розділ (стор. 75-83) містить Франкові твори в російських перекладах, але чомусь лише з 40-их і 50-их років. З давніших зазначені тільки переклади, які появились в 1896-1917 рр., при чому рецензій на них не згадано, хоч, напр., на збірку «В поте лица» було їх кілька.

В 5-му розділі (стор. 84-94) подано Франкові твори в перекладах на мови «народів СРСР», але теж майже виключно з останніх ро-

ків. Вийняток зроблено лише для трьох грузинських перекладів, які появилися в грузинському соціал-демократичному часописі «Квалі», що був під впливом більшовиків; але інших, що були надруковані в «буржуазних» грузинських видавництвах, не занотовано. З іншомовних перекладів почастило ще лотиським з 1895-1917 рр.: цілих 20 супроти 11 з підрадянського часу!

В 6-му розділі (стор. 95-106) подані переклади на чужоземні мови. Пропусків тут чимало. Відразу впадає в очі мала кількість англійських перекладів і недокладність поданих описів. Тим часом низка перекладів на англійську мову появилася в американсько-українських часописах, передусім у додатках до «Свободи». З німецьких перекладів бракує теж чимало. Пропущені, напр., усі переклади покійного д-ра Остапа Грицяя, друковані в німецькому органі «Союзу визволення України»: «Ukrainische Nachrichten». Серед польських перекладів подані й оригінальні твори Франка, що їх він сам уперше друкував по-польськи, а потім уже по-українськи. Розуміється, такі твори до перекладів не належать, а повинні бути у відділі оригінальних творів. Є помилки і в датуванні, напр., «Obrazki galicyjskie» вийшли в 1897, а не в 1907 р. — це, мабуть, друкарська помилка, що її упорядник не виправив. Треба зазначити, що серед перекладів на інші мови занотовані не тільки ті, що вийшли окремими виданнями, але й друковані по часописах, чого не зроблено для російських часописів, хоч, напр., у соціал-демократичному журналі «Жизнь», постійною співробітницею якого була Леся Українка, були її гарні переклади. Поминені й Франкові оповідання, що їх він умістив у російській шаті в журналі «Киевская старина» — «Гава» (1888 р.) і «Чума» (1889).

В 7-му розділі (стор. 107-126) подано Франкові переклади з світової літератури, до якої зараховано й російську, за виданням його творів харківського «Руху» 1924-1929 рр. і київським 1950-1956 рр., при чому не зазначено, в котрому саме виданні вони надруковані. Не маючи під руками згаданих видань, не можу ствердити, хто завинив у численних пропусках: чи упорядник показника, чи редактори тих видань. В усякому разі І. Бойко не повинен був обмежитися вибором цих видавництв, а заглянути до мого показника Франкових творів; тоді б у нього не було таких скандальних для радянського бібліографа пропусків, як от пропуск Франкових перекладів з російської мови: «Мертвих душ» Гоголя і «Хорого серця» Достоевського. Не занотовані вони, очевидно, тому, що у виданні «Руху» їх поминено через їх великі розміри; але упорядник міг би їх знайти в моєму показнику. А так, на сором собі, І. Бойко прималив Франкове зацікавлення російською літературою. Крім цих пропусків не згадано ще двох оповідань Марка Твена: «Як я видавав газету» і «Як я був секретарем у сенатора». З італійської літератури пропу-

щені Франкові переклади, що їх він подав у своїй праці про Данте. З його перекладів з німецької літератури бракує «Бідного Генріха» Гартмана фон Ауе. Франко перекладав з німецької мови також не-німецьких авторів, як от поляка Каро «Беата і Гальшка», угорця Мік-сата «Як Юрко купував косу», єврея Моріца Розенфельда «Моя пісня». Нема перекладів оповідань Марії Янічек: «Подорож на Гарц» і «Хлопський син». Нема перекладу «Медведя в школі» Ібсена. При Брожку та Кльоновичу (не Кленовичу, як його українізує упорядник) слід було зазначити, що це переклади з латинської мови. З Бернса пропущено «Будь, що будь». З староарабської літератури поминено казку «Коваль Бассім». З індійської не названі: легенда «Чоловік у балці», переклади з Магабгарати (Бойко пише з-російська «Маха-бхарата»), «Сакунталя», з Маркандея Пурани — «Цар Віпацит», з «Пачатантри» — «Фарбований лис», а, крім того, «Цар і аскет». З старонімецької поезії пропустив І. Бойко тексти, опубліковані Франком у його брошурі «Найстарші пам'ятки німецької поезії IX-XI вв.» З вавилонської літератури нема «Поєми про сотворення світу» і «Вавилонських гімнів і молитов». З староруської, себто з староукраїнської, нема перекладів з «Ізмарагда» і «Староруських оповідань». Цілком пропущені переклади з єврейської мови («Пісні Дебори»), а з жаргону — пісня «Богач собі, наче король той, жие» і вибір віршів Вольфа Еренкранца-Збарзького.

Розділ 7-й (Франкові переклади з світових літератур) виразно заперечує твердження радянської пропаганди, немов би то Франко найвище ставив російську літературу. Досить переглянути цей розділ, щоб переконатися, наскільки розминаються ці твердження з правдою. З німецької літератури Франко переклав 63 твори 15-ти авторів; з англійської (в тому числі також з американських та австралійських авторів) — 37 творів 16 авторів; з французької — 40 творів 11 авторів; з італійської — 10 творів 5 авторів, з польської — 36 творів 7 авторів; з чеської — 24 твори 6 авторів; з російської — 57 творів 8 авторів. Отже з західноєвропейської поезії Франко переклав 210 творів 60 авторів, а з російської — 57 творів 8 авторів. А коли до цього додамо ще його переклади з східних літератур, то цифра російських перекладів цілком померкне.

При кінці 7-го розділу упорядник подав «авторів, належність яких до літератур не встановлена» (стор. 128). Якби він завдав собі труда і переглянув твори цих, невідомих йому авторів, то він міг би легко устійнити їх національну приналежність. Зокрема згадаємо переклади оповідань польської письменниці, що писала їх по-французьки: Семен Земляк — це псевдонім Гелени Цембровської, якій Франко присвятив окрему статтю під заголовком «Французькі повісті Семена Земляка» (див. «ЛНВ», 1903, том 23, частина 2, стор. 28-38); але

І. Бойко не знає достатньо солідно творчості письменника, бібліографію якого взявся складати.

Я перевіряв навиривки, тому пропусків є, може, й більше. Розуміється, це применшує колосальні заслуги Франка на полі перекладної літератури. Крім зазначених пропусків, упорядникові можна закинути й певну хаотичність укладу цього розділу, через що користуватися ним не легко. Насамперед, — чому література подана за державами, а не за мовами? Чи є окремі австрійська або бельгійська літератури, коли в Бельгії говорять двома мовами, а австрійська — це галузь німецької? Тоді чому нема «швайцарської» літератури?

Франкові переклади з так званої «народної» поезії (пісень, балад і легенд) І. Бойко сполучив з перекладами з старогрецької та латинської літератури. І не знати, за яким принципом вони укладені — так усе тут переплутане! Напр., за перекладами албанських народних пісень ідуть переклади з староарабської літератури, далі переклади болгарських народних пісень і з старогерманської та старогрецької літератур, переклади індійських легенд, староісландських балад та новель, еспанських романсів, італійських, старокитайських і німецьких народних пісень, старонорвезьких балад, польських поезій, португальських народних пісень, староримської поезії, при чому зазначено і прозу, двох румунських народних легенд, а з «староруської» поезії фігурує переклад «Слова о полку Ігоревім»; далі ідуть переклади з сербської та чеської поезії, до якої упорядник включив також переклад уривка з Короледворського рукопису Ганки — замість дати його в рубриці чеської літератури, куди він властиво належить; далі бачимо переклади старошотландських балад і старохристиянських легенд, а на самім кінці подано переклади трьох авторів, що їх національність лишилась упорядникові невідомою, хоч устійнити її було зовсім не важко. Замість такого плутаного і непрозорого розподілу найдоцільніше було б дати народню поезію на початку або при кінці літератури даного народу.

8-й розділ (стор. 129-194) подає літературу про життя і творчість Франка за такими підрозділами: біографічні матеріали, суспільно-політичні погляди, творчість: поет, прозаїк, драматург, учений, літературознавець, критик. З незначними вийнятками наведена лише література 40-их та 50-их років, яка, поза новими матеріалами до біографії і творчості Великого Каменяра, опублікованими в зазначений час головню покійним акад. Мих. Возняком, складається переважно з тенденційних нарисів і статей, автори яких намагаються зробити з «Івана Яковича» послідовника російських «революціонерів-демократів», Белінського, Добролюбова та Чернишевського, ворога «українських націоналістів», а беззастережного прихильника російської культури та літератури, співця возз'єднання України з Росією!

В писаннях підрадянських авторів про суспільно-політичні погля-

ди Франка переважають саме ті, що зв'язують його з Росією (статті і книжки І. Басса, О. Білоуса) або трактують про дружбу з російським народом (статті Й. Куриленка, Д. Пільчука, М. Походзила), про з'єднання західноукраїнських земель з усім українським народом «у межах російської держави» (статті О. Мороза, Л. Новиченка і навіть акад. М. Возняка, проф. Гудзія та Є. Кирилюка), про вплив на Франка російської революційної думки (статті О. Білоуса, М. Година, І. Киянка, О. Скляренка, О. Шемета). Далі є низка статей на тему: Франко проти українських націоналістів (Я. Галана, О. Дея, Б. Дудикевича, М. Климася, П. Козланюка, О. Корнійчука, Й. Куриленка, О. Мороза, Г. Сидоренка, П. Тичини, З. Франко, С. Щурата); так само багато написано про Франкове безбожництво, особливо про його боротьбу проти унії та Ватикану (статті О. Білоуса, М. Возняка, Дениса Лукіяновича, М. Третяка, З. Франко, М. Чечота, П. Яременка). Ряд авторів, на чолі з М. Возняком, роздмухували зацікавлення Франка марксизмом (О. Білоус, В. Бонч-Бруевич, М. Вайнберг, М. Івасюта, М. Походзило, О. Скляренко).

Б. Дудикевич у статті «Іван Франко про попередників українсько-німецьких націоналістів» (див. стор. 146) і Й. Куриленко в статті «Іван Франко проти націонал-шовінізму» (стор. 148) публікують лист І. Франка до мене з 1915 р. і при цій нагоді виписують несотворені речі і про ставлення Франка до Грушевського. З приводу їх писанини я можу повторити те, що сказав у примітці до своєї статті в числі 1-ому «Сучасности» за цей рік (стор. 18). Характеристичне для І. Бойка, що в показнику імен він не зазначає мого прізвища, згаданого в статтях Дудикевича та Куриленка. До речі, автор не згадав у літературі, присвяченій творчості Франка, про мій показник, що його видало НТШ у Львові двома випусками, хоча цим показником користуються тишком-нишком усі радянські письменники.

Сторінки 157-194 присвячені творчості Франка з окремою рубрикою «Франко — учений, літературознавець і критик» (стор. 187-194). Тут, поза працями І. Айзенштока, О. Білецького, М. Возняка, Ф. Колесси, Т. Пачовського, М. Рильського та Якіма Яреми, теж переважає халтура. Багато цікавих тем радянські автори поминули, наприклад, про стиль і форму Франкових поетичних творів; є лише давніші розвідки Є. Ненадкевича з 1926 року.

Треба зауважити, що тут пропущена, за кількома винятками, вся дореволюційна література. Автор згадав лише статтю Євгена Дегена в російському соціал-демократичному журналі «Новое слово» (1897), розвідку А. Кримського в енциклопедії Брокгауза-Ефрона, нариси О. Маковея і В. Щурата в «Зорі» (1896) і присвячений Франкові розділ в історії української етнографії М. Сумцова. Розуміється, нема праць таких «ворогів народу», як М. Грушевський та С. Єфремов. Помічено навіть книжку акад. М. Возняка «Пам'яті Франка», де подано опис життя, діяльності й похорону — очевидно, тому, що видав її «Союз

визволення України». Не згадано й попередніх бібліографій до Франка — ні Мих. Павлика, ні моєї, ні в збірці «Книгоспілки» 1926 р. Поминено ряд інших авторів, як от М. Євшана, статті в московському журналі «Украинская жизнь» тощо. А що найгірше, поминено дуже велику й цінну літературу 20-их років. Не кажу вже про книжку Єфремова, — не згадано навіть таких авторів, як М. Зеров, А. Музичка та П. Филипович. Поминув упорядник — очевидно, теж з цензурних причин — більшість статей і розвідок, що друкувалися в «Україні» М. Грушевського, і то не тільки самого М. Грушевського, але й дуже цінну розвідку проф. К. Студинського про процес Івана Франка та його товаришів. З «України» І. Бойко зважився згадати лише спогади Гната Житецького про одруження Франка, статтю Д. Багалія про наукову діяльність Франка, Возняка «Франко в добі радикалізму» і про журнальні пляни Франка у 80-их роках, спогади Н. Романович-Ткаченкової. Поминув він і присвячений Франкові збірник «Книгоспілки» 1926 року. З багатої літератури 20-их років пощастило тільки «Запискам» Волинського Інституту Народньої Освіти, з матеріалів якого І. Бойко згадав «Франківський семінар» та розвідку Є. Ненадкевича. Розвідок і статей, що появилися в Галичині та на еміграції, в показнику Бойка, розуміється, нема чого й шукати: їх наче ніколи і не існувало! А тим часом тут появилися такі цінні праці, як Михайла Мочульського «Студії і спогади про Івана Франка» (Львів, 1938), низка спогадів у виданні бібліотеки «Нового часу» 1926 р. та інші, які дають багато цінного матеріалу до Франкової біографії. Нема, очевидно, й моєї статті про «Шкільні задачі Івана Франка», друкованої у 7-8 книзі «ЛНВ» за 1936 рік; нема спогадів Дм. Дорошенка, Є. Чикаленка тощо. Не кажу вже про статті й розвідки, які появилися останніми роками за межами СРСР: франківський «Збірник» НТШ, статті в «Українській літературній газеті» та її «Збірнику», спогади у «Свободі», книжка Ірени Книш «Франко і рівноправність жінки» тощо. Всі ці речі є табу для підрадянського читача та дослідника.

9-ий розділ (стор. 195-205), що має заголовок «Іван Франко і українська література», містить лише праці з 1949-1955 років. Крім праць Мих. Возняка, що подають матеріал з Франкового архіву, ні одна з них не має жадної вартости.

Це можна сказати і про 10-ий розділ («Іван Франко й російська література», стор. 206-215). Тут подається низка праць, автори яких на всі лади, аж до обридження розписуються про незвичайну прихильність Франка до російської культури та літератури, про його популяризацію «передової» російської літератури і дружнє ставлення до тих чи інших російських письменників. Знову таки подана література з 1944-1955 років. Вийняток зроблено лише для статті відомого галицького москвофіла О. Маркова «Н. В. Гоголь в галицько-русской литературе» (1913 року).

Далеко коротший розділ 11-ий (стор. 216-221), бо тут автори не

показують тісних зв'язків Франка з європейською, передусім німецькою, літературою, бо це розминається з настановами «партії та уряду». Найкращою працею була б, либонь, праця Л. Іванова «Іван Франко і світова література», друкована в «Сборнике работ филологического факультета Днепропетровского Государственного Университета», вип. 2-ий, бо вона ставить ширше справу Франкових взаємин з світовою літературою; але все таки автор і тут найбільший вплив на Франка приписує російській літературі. Ні один бо підсоветський автор не відважиться сказати про домінуючий вплив на Великого Каменяра західноєвропейської літератури, хоч і Франкові твори, і його листування з молодими галицькими письменниками дають щодо цього цілком недвозначну відповідь. Можна відмітити лише голос академіка О. Білецького, який у своїй статті в київській «Літературній газеті» (ч. 32 за 1956 рік) мав відвагу перестеретти радянських авторів перед перебільшенням впливу російської літератури на Франка. Ця стаття подана в показнику на самому кінці, без згадки про її зміст.

Розділ 12-ий (стор. 222-226) п. н. «Іван Франко в художній літературі», нотує поезії, п'єси та оповідання, присвячені Франкові. Звичайно, ідеться тільки про твори радянських письменників від 1940 до 1950 року. Вийняток зроблено лише для російського вірша ославленого В. Лебедева-Кумача з 1939 р. Само собою розуміється, що творів «українських буржуазних націоналістів» даремне було б шукати в показнику, навіть такого важливого, як посланіє Миколи Вороного до його приятеля Івана Франка. Нема також поеми Василя Бобинського «Іван Франко».

13-ий розділ (стор. 227-287) містить два допоміжні показники: «Показчик Франкових художніх творів» (стор. 228-256) та показник російських перекладів його творів (стор. 257-279). У першому подано за абеткою всі поетичні та белетристичні твори з зазначенням року написання, видань, де вперше були вони опубліковані, і з вказівками, в яких «основних» радянських виданнях можна їх знайти. Не занотовані тут: «Мятеж Митуси» з 1875 р., «Стих в честь Єго Високопреосвященства Кир Іосифа Сембратовича», теж з 1875 р., гумористичні поезії з «Зеркала» і «Нового зеркала» (1882-1885), в тому числі всі про Швінделеса, а також писані по-польськи. Франкові оповідання, що їх він писав відразу по-польськи або по-німецьки, подані не під їх оригінальними назвами, а під українськими. Розуміється, це велика хиба: їх треба було подати під їхніми автентичними назвами, зазначивши при тому, коли й де Франко опублікував їх згодом українською мовою. Франкові твори в російських перекладах подано не за першодруками, а за збірними виданнями, що появилися в 1941-1955 рр.

Закінчується показник літературою, що вийшла після здачі його до друку, але вже без подання змісту (стор. 271-278), і показником імен, в якому ви даремне шукали б прізвищ видатних українських авторів, що досліджували життя і творчість Великого Каменяра.

Показник, як бачимо, має дуже великі хиби. Одні з них — поминення писань про Франка з політичних причин і обмеження показника тільки так званою радянською добою — можна б назвати нормальним явищем радянських видань, бо вони узалеженні від умов режиму. Але деякі треба записати таки на conto самого впорядника, передусім пропуски навіть того, що вільно могло б появитися і в більшовицьких обставинах, а подекуди невідповідний уклад, як от у розділі Франкових перекладів з світової літератури. А головна хіба показника — перевантаження його низькопробними писаннями про Франка, які поза агіткою нічого не дають читачеві для зрозуміння життя і творчости великого письменника.

Це тим прикріше, що показник, як каже впорядник у передмові, «розрахований на літературознавців, критиків, викладачів вищих і середніх шкіл і студентів» (стор. 3). Що дасть усім їм рясно занотована в книзі Бойка халтура? Інструктивні показники треба складати дуже уважно, обминаючи все, що несуттєве, що засмічує його. Думаю, що навіть у підрадянських умовах упорядник міг би бути вимогливішим. Цього вимагала б, здається, вже сама фірма видання — Академія наук УРСР. Але в советських умовах і академія стала не об'єктивною науковою установою, а однією з ланок більшовицького пропагандивного апарату, що має завданням спотворювати науку, передусім українознавство, в ім'я інтересів червоного російського імперіялізму.

Показник І. Бойка відповідає цьому завданню в повній мірі.

Володимир ДОРОШЕНКО

ЗЛИДНІ РАДЯНСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

I

Академія наук Української РСР. Львівська бібліотека АН УРСР. Василь Стефаник. Бібліографічний покажчик. В-во АН УРСР, Київ, 1961, стор. 166 + 2. Склад О. П. Куц. Відповідальний редактор Є. М. Іванців.

Складений О. П. Куцем та опублікований «за постановою редакційної колегії Львівської бібліотеки Академії наук УРСР» бібліографічний покажчик творів Василя Стефаника і писань про нього є вже третім з черги. Перший п. н. «Бібліографія В. Стефаника» був складений Богданом Романенчуком (теперішнім видавцем і редактором філадельфійського «Киева») і надрукований у львівському журналі «Українська книга», чч. 3, 4-5 і 6 за 1937 рік, незабаром після смерти письменника. Ця бібліографія охоплювала писання про творчість Стефаника, писання про Стефаника у зв'язку з іншими письменниками, біографічні матеріали про письменника, хронологічний реєстр його творів, а також реєстр книжкових видань творів Стефаника. Другий покажчик склали І. І. Шаповалів та А. З. Одуха. Короткий покажчик літератури був опублікований за редакцією Є. Є. Кравченка відділом бібліографії Львівської 6-ки АН УРСР у Львові 1954 р. (55 стор. з портретом В. Стефаника), з вступним словом письменникового сина Семена Стефаника. До цього далекого до будь-якої бібліографії покажника були включені 84 назви окремих творів, статей, виступів і листів письменника, 21 назва окремих видань його творів і 55 назв праць про його життя і творчість. Упорядники зареєстрували в цьому «покажчику» в основному тільки літературу за період від . . . 1940 року по 1954 рік, не знаючи, мабуть, чи просто не маючи інструкцій, як трактувати всю літературу спадщину Василя Стефаника і писання про нього, опубліковані за його життя і в перші роки після його смерті.

В порівнянні до бібліографії В. Стефаника, складеної І. Шаповаловим та А. Одухою, опублікований 1961 р. бібліографічний покажчик О. П. Куца є великим кроком вперед. В цілому він нараховує 1039 позицій і охоплює видання та публікації творів В. Стефаника включно з перекладами на інші мови, а також писання про нього за час від 1890 р. до 1960 року, тобто за 71 рік. Розподіляється він на такі розділи: 1) основні дати життя та літературної творчости В. С. Стефаника (з дня народження 14 травня 1871 до дня смерті 7 грудня 1936), 2) видання та публікації творів (за 1890-1959 рр.) — 336 позицій, 3) література про життя і творчість В. С. Стефаника (за 1899-1960 рр.) — 577 позицій, 4) хронікальні матеріали (за рр. 1900-1960) — 94 позиції. Завершене видання абетковим покажником творів українською

мовою, показниками перекладів на російську та інші мови народів СРСР і на «іноземні мови», реєстром імен і списком періодичних видань, використаних у показнику.

Не зважаючи на дрібні друкарські помилки і подекуди прикріші помилки в датах, бібліографічний показник О. П. Куца порівняно найповніший з усіх дотеперішніх, і опис видань, поданий в ньому, є досить точним. В ньому зареєстровано багато книжкових видань, здійснених «буржуазними націоналістами», і в реєстрі писань про Стефаника є теж статті і праці багатьох «буржуазно-націоналістичних» літературознавців і критиків, навіть тих, що перебувають тепер на еміграції, цитування яких було досі в радянських виданнях недопущеним, наприклад, М. Євшана, М. Данька, А. Животка, О. Грицаця, М. Зерова, Б. Якубського, В. Чаплі, А. Музички, М. Бажанського, М. Мухина, О. Луцького, М. Семчишина, Л. Гранички, Б. Романенчука, Е. Піддубчишина. Зареєстровані в показнику О. П. Куца теж і твори Стефаника та статті про нього, друковані по засуджуваних досі «буржуазно-націоналістичних» виданнях — таких, як редактований Д. Донцовим з 1922 р. львівський «Літературно-науковий вісник» і пізніший «Вісник», львівські часописи і журнали «Батьківщина», «Голос з-над Буга», «Громадський голос», «Дажбог», «Дзвони», «Жіноча доля», «Жінка», «Наша культура», «Новий час», «Рідна мова», «Самосвітник», «Свобода», видавана у Львові, і «Свобода», що видається в Джерсі Сіті, празький «Студентський вісник», варшавська «Українська трибуна», львівське «Українське юнацтво» та інші. А проте до наукової об'єктивності і повноти і цьому бібліографічному показникові ще далеко. Вина в цьому не упорядника, який старався зробити все, що можливе, а в обов'язкових для нього принципах «радянської бібліографії», які його раз-у-раз обмежували. Чималою перешкодою в праці упорядника мусіла бути і неможливість використання деяких довоєнних західноукраїнських і пізніших еміграційних видань. Навіть реєструючи те, що йому було дозволене, радянський бібліограф О. П. Куц мусів застерегтися в передмові, що «при користуванні покажчиком треба мати на увазі ту обставину, що в силу суспільно-політичних умов, у яких жив і творив В. Стефаник, частина його творів друкувалася у виданнях, які своїм спрямуванням не відповідали поглядам письменника» (?! — Б. К.) і що «в окремих статтях, вміщених в подібних виданнях, творчість В. Стефаника, його світогляд освітлюється тенденційно».

Не входячи в дискусію з такими голословними твердженнями (адже незаперечним фактом є те, що Василь Стефаник з власної волі перші свої оповідання після першої світової війни друкував у «ЛНВ», редактованому Д. Донцовим; це в реєстрі писань про Стефаника зафіксоване, але в основних датах його життя та літературної творчості промовчане), — треба ствердити, що в показнику О. П. Куца пропущено декілька книжкових видань творів Стефаника, а також багато статей і праць, про нього, не раз дуже важливих для літературної

оцінки творчості Стефаніка, бо написаних людьми, які стояли до нього дуже близько, в житті чи в літературі. Уже дуже загальна перевірка вміщеного в бібліографічному показнику О. П. Куца матеріялу доводить, що під забороною в радянській бібліографії далі знаходиться цілий ряд проскрибованих свого часу українських літературознавців і критиків. Наприклад, в усіх реєстрах показника пропущені цілком статті і праці про Стефаніка одного з найближчих його друзів — поета і літературознавця Богдана Лепкого. Не згадані цілком виданий ще 1903 р. у Львові літературний нарис Б. Лепкого «Василь Стефанік», немає нарисів про Стефаніка, вміщеного в збірці «Незабутні», де Б. Лепкий писав і про Гавлічека Боровського і Достоевського; немає і згадки про збірку Б. Лепкого «Три портрети» (Львів, 1937, 162 стор.), в якій Стефанік був виведений поруч Франка й Оркана. Викреслене з бібліографії писань про Стефаніка все те, що написав про «дужий талант» і про школу Стефаніка знищений більшовиками Сергій Єфремов у своїх чотирьох виданнях «Історії українського письменства». Не згадана також у показнику О. П. Куца видана 1921 р. у Львові (22 стор.) з нагоди 50-ліття письменника брошура Стефанікового приятеля, відомого бібліографа і літературознавця Володимира Дорошенка, як і його спогади про Стефаніка, друковані в «Свободі» (ч. 242-249 за 1952 рік). Пропущені, ясна річ, цілком одні з найкращих характеристик Стефаніка, що їх дав Дмитро Донцов у своїх статтях «Поет твердої душі» («ЛНВ», 1927, кн. II, стор. 142-154) і «Май 1871 — Май 1931» («ЛНВ», 1931, кн. V, стор. 465-467), як і стаття підписаного, що була надрукована у львівському «Напередодні» на початку 1937 р. Незареєстрована О. П. Куцем, вміщена в католицькому часописі «Мета» (ч. 2 за 1937 р.) стаття Михайла Стефаніка п. н. «За правдиве духове обличчя В. Стефаніка», в якій висвітлено шанобливе ставлення письменника до митрополита Андрея Шептицького. Викреслена з бібліографії писань про Стефаніка навіть стаття про нього його сина Юрія, надрукована в радянському журналі «Літературна критика» (XI-XII за 1940 рік). Згадана в показнику біографічна довідка про Стефаніка і бібліографія його творів і писань про нього, яка була надрукована в другому томі «Хрестоматії нової української літератури» (1-е вид., Харків 1923), але ніде не подано, що упорядником цієї хрестоматії та автором довідки з бібліографією був відомий український бібліограф і літературознавець Микола Плевако.

О. П. Куц мусів мати великі труднощі з доступом до бібліотечних фондів у Львівській б-ці АН УРСР, бо за невеликими винятками він не зміг зареєструвати нічого з того, що було друковане про Стефаніка в українській пресі і журналах у США та в Канаді і потім в еміграційних часописах та журналах уже після другої світової війни, і з чого можна б було скласти ще другий, чималий бібліографічний показник. При цьому пропущено не тільки те, що друкувалося в нью-джерсівській «Свободі» чи в вінніпезькому «Українському

голосі», але і в таких «прогресивних» виданнях, як нью-йоркські «Українські щоденні вісті» і «Громадський голос».

Цілком недоступним для О. П. Куца були, мабуть, еміграційні видання. Не зважаючи на його твердження, що в показнику наведені «всі окремі видання та публікації творів Василя Стефаника», немає там ніякої згадки про такі окремі книжкові видання, як «Вона — земля та інші новели», «Нар. бібліотека» (ч. 15, Краків 1940, 40 стор.); «Твори» за редакцією Ю. Гаморака («Українське видавництво», Львів, 1943) і друге видання цих «Творів» і за цією ж редакцією у в-ві «Українське слово» (Регенсбург, 1948, стор. 50 + 347), ані теж «Вибране», опубліковане в-вом «Нові дні» в Зальцбурзі 1946 р. (87 стор.). Не згадана, ясна річ, ніде в бібліографії писань про Василя Стефаника надрукована у згаданих тут першому і другому повних виданнях «Творів» В. Стефаника велика стаття Юрія Гаморака «Василь Стефаник — спроба біографії», що є незвичайно цінною для вивчення біографії і творчості Василя Стефаника, бо написана людиною, дуже близькою до нього. Характеристично теж для радянської «науковості» те, що це прізвище письменникового сина цілком викреслене з радянських біографій і бібліографій Стефаника. Мабуть, чи не за те, що Юрій Гаморак написав біографію, яка своїм спрямуванням цілком відповідала поглядам батька.

Не занотував чомусь О. П. Куц у своїм реєстрі навіть радянське видання: Василь Стефаник. Мое слово. Вибрані твори. В-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», Київ, 1950, стор. 162, з статтю С. Крижанівсько-го п. н. «Василь Стефаник». Не зареєстрована ця стаття і в реєстрі «Література про життя і творчість В. С. Стефаника».

Багато пропусків є і в розділі «Хронікальні матеріали». Немає м. ін. надрукованого в «Ділі» за 29 вересня 1913 р. Стефаникового повідомлення, що він не виїжджає до Канади; пропущений надрукований в цьому ж «Ділі» за 4 лютого 1914 р. некролог про смерть дружини Стефаника — Олі з Гамораків; не згадане надруковане в «Ділі» за 12 грудня 1936 повідомлення про вшанування пам'яті Стефаника в Товаристві українських наукових викладів ім. Петра Могили, що відбулося перед доповіддю д-ра Кубійовича 7 грудня 1936 р.

Великі пропуски зроблені в реєстрах перекладів з Стефаника на чужі мови. З англійських перекладів згаданий тільки один — «Злодія», друкований ще 1914 р. А тим часом перекладів із Стефаника англійською мовою в дальші роки були цілі десятки. В самому тільки англомовному додатку до «Свободи», що виходить під назвою «Ukrainian Weekly», були надруковані в 1946-1955 рр. переклади новель Стефаника «Злодій», «Дитяча пригода», «Сини», «Кленові листки», «Катруся», «Виводили з села», «Дорога», «Новина» та інших (в перекладах Степана Шумейка, К. Андрусишина, Олега Стефана, Адама Гнідья, Івана Лучка, С. Фроляка та ін.). Численні переклади Стефаникових творів друковані і по інших англомовних журналах і часописах. Так само дуже неповно подані переклади німецькою мо-

вою. Не зареєстровані переклади Марії Мірчук чотирьох новель Стефаника, надруковані в книжці «Die Scholle» (Ляйпцір, 1942), три новели в перекладі Анни-Галі Горбач, вміщені в антології «Blauer November» (Гайдельберг, 1959). Немає згадки про португальські переклади, наприклад, у виданій Вірою Селянською-Вовк антології «Conatos Ukrainianos» (Ріо де Жанейро 1959).

З другого боку, введено до бібліографії В. Стефаника багато цілком непотрібного, такого, що не має нічого спільного ні з життям, ні з творчістю Стефаника, ні навіть з ушануванням його пам'яті. Наприклад, на самому початку розділу «Література про життя і творчість В. С. Стефаника», перед роком... 1899, вміщені дві позиції: доповідь Хрущова на сесії верховної ради УРСР 29 жовтня 1949 р. з згадкою про Івана Дідуха, героя Стефаникового оповідання «Кам'яний хрест», і звітна доповідь на 17 з'їзді КП(б)У в 1952 р., де рекомендується використовувати твори Франка і Стефаника поруч з творами... Я. Галана, С. Тудора, О. Гаврилюка для «розкриття... антинародної суті українського буржуазного націоналізму».

Подібних «позицій» в показнику О. П. Куща багато. Упорядник не раз уже й надто докладно реєструє дрібні згадки про Стефаника в працях і статтях про інших письменників чи й на інші теми. Так, наприклад, із праці про дуже мізерного письменника Ол. Гаврилюка, що його комуністичні «історики літератури» називають «безсмертним», приводиться згадка, що «О. Гаврилюк був на відкритті музею В. С. Стефаника в с. Русові і виголосив там промову»...

Численні пропуски в обговорюваній бібліографії В. Стефаника, а також насильне втискання в неї офіційного матеріалу, не зв'язаного з життям і творчістю письменника, дозволяють трактувати опубліковану у Львові 1961 працю О. П. Куща не як науковий бібліографічний показник, а тільки як спробу зведення матеріалів, які матимуть колись деяке значення, м. ін. і для вивчення методів соціалістичного препарування і насвітлювання біографій письменників, які своєю творчістю виходили далеко поза приліплювані їм тепер вузькі визначення «співців знедоленого селянства» чи й «майстрів соціальної новели». На об'єктивну, справді наукову бібліографію творчість Василя Стефаника ще мусить чекати.

II

Академія наук Української РСР. Державна публічна бібліотека. Фізична географія УРСР (1840-1858 рр.). Бібліографічний покажчик. В-во АН УРСР. Київ, 1960. Стор. 399 + 5. Відповідальний редактор — геолого-мінералогічних наук П. К. Заморій.

Характеристичним прикладом злиднів, що їх зазнає українська бібліографія в УРСР, може бути й названий тут бібліографічний по-

казник географічної літератури про Україну. Назверх цей показник, складений Катериною Оліфарівною Коваленко і Поліною Юліївною Висоцькою, виглядає досить науково. Охоплює він роки 1840-1958. Складається з двох частин — з літератури про Українську РСР в цілому і з літератури про фізико-географічні зони і області УРСР. В кожній із цих частин матеріяли подані систематично за елементами природи. В передмові зазначено, що показник «подає з можливою повнотою вітчизняну географічну літературу російською й українською мовами» і що його «складено з метою заповнити істотну прогалину в галузі бібліографії про Українську РСР».

Алеж після ближчого ознайомлення з цим показником географічної літератури виявляється, що і на ньому відбився фатальний вплив партійних методологічних настанов «радянської бібліографії». Подане вже в передмові виправдання, що «через відсутність систематичної державної реєстрації літератури виявити все, що видавалося з питань фізичної географії УРСР, особливо ж в революційні роки і перше 20-річчя існування радянської влади, було дуже важко», суперечить історичній правді, встановленій хочби навіть у виданому 1959 першому томі Української радянської енциклопедії, де під гаслом «Бібліографія» стверджено, що «Заснована 1922 Книжкова палата УРСР систематично видає бібліографічні журнали, які реєструють всі види друкованих видань республіки». Тому виправдання наявних прогалин в бібліографічному показнику К. Коваленко і П. Висоцької може стосуватися не так відсутности систематичної реєстрації географічної літератури, як промовчаного і в передмові до нього і в УРЕ факту, що в другій половині першого 20-річчя існування радянської влади і українська бібліографія і українська географічна наука були радянським режимом доосновно знищені.

Дуже показовим для «можливої повноти» зареєстрованого матеріялу є дальший факт, що в обговорюваному показнику — друкованому, до речі, у Львові — випущено з-під уваги всю літературу про західні українські землі, друковану навіть українською мовою у Львові чи в інших осередках Західньої України. Ще більш характерним є виправдання того факту, що, мовляв, «література про західні українські землі... в Росії видавалася за період 1840-1944 рр. в обмеженій кількості, але це не збіднює предмету, бо в післявоєнні роки ці райони детально вивчалися і висвітлювалися в радянській літературі».

Таких викрутів вжито для того, щоб закрити неприпустимі в науковій бібліографії прогалини в зареєстрованій літературі — зокрема факт прикрих пропущень в українській географічній літературі 1917-1937 рр., уже радянського періоду і факт повної відсутности західньо-української географічної літератури до 1944 року.

Цими двома штучно створеними прогалинами в реєстрованій географічній українській літературі радянські офіційні чинники, а напевно не упорядники, старанність і наукова ретельність яких у скла-

данні названого показника вимагають повного визнання, добилися потрібної їм мети: повного викреслення з української географічної літератури і прізвищ і праць основоположників української географічної науки, відомих не тільки на Україні, але й широко в цілому науковому світі. З усіх реєстрів зібраної в показнику літератури і з його абеткового показника викреслено взагалі і прізвище і праці проф. Степана Рудницького, дійсного члена НТШ і ВУАН, першого синтетика землезнання України, активного і в радянській Україні в другій половині 1920 і з початком 30-их років, директора Державного Картографічного Інституту в Харкові і редактора Записок Географічного Інституту, автора фундаментальних для української географії праць, друкованих українською й іншими мовами, репресованого радянським режимом у половині 1930-их рр. Вичищено з української географічної літератури прізвище проф. Мирона Кордуби, історика і географа, професора Варшавського університету, автора багатьох географічно-статистичних праць про територію і населення України й автора першого українського географічного атласу. Викреслено з української географічної літератури прізвище і всі праці відомого в усій світовій науці українського географа і статистика проф. Володимира Кубійовича, автора таких фундаментальних праць як «Атлас України і сумежних країв» (1937) і «Географія України і сумежних країв» (1943). Зникло цілком прізвище Володимира Гериновича, географа, ректора ІНО в Кам'янці Подільському, автора багатьох підручників з географії і дослідника Поділля. Викреслені з географічної літератури, не тільки західньоукраїнської, але й радянської напевно теж прізвища і праці багатьох інших українських географів, що були репресовані або заслані в другому десятиріччі існування радянської влади». Проф. Наталя Полонська-Василенко у своїй праці «Українська Академія Наук» (Мюнхен, 1958) нараховує, крім названих вище проф. Рудницького і В. Гериновича, ще 5 співробітників УАН з-поміж геологів, географів і геофізиків, що були фізично знищені, здебільша розстріляні в 1930 рр., і дев'ять репресованих.

Виданий Академією наук УРСР бібліографічний показник «Фізична географія України» розіслано, не зважаючи на невеликий порівняльно тираж (зсього 1000 примірників), до всіх важливіших бібліотек Заходу. Можна собі уявити, в якому кривому дзеркалі уявлятимуть собі і представлятимуть у своїх працях українську географію ті, що будуть ним користуватися, і як розчаруються ті, що захочуть знайти в ньому дані про найважливіших представників української географічної науки і про їх праці.

Богдан КРАВЦІВ

Дві книжки Олекси Грищенка

ОЛЕКСА ГРИЩЕНКО, «Україна моїх блакитних днів». Видавництво «Дніпрова хвиля», Мюнхен, 1958.

Уже сама назва цієї книжки вабить прочитати її, бо хто з нас не зберіг, як скарб, образ блакитного неба свого дитинства на рідній землі? Ми будемо раз-у-раз вертатися до батьківського дому, щоб відтворити в уяві і, може, зафіксувати на папері або розказати нашим дітям, що ростуть уже на чужині, про всі ті дороги та стежки, якими ходили ми, бувши малими.

Не можна погодитися з автором передмови, що Україна Грищенка належить тільки до минулого. Є в ній багато такого, що перетривало «люте врем'я», бо воно не було залежне виключно від соціально-політичного ладу, який існував до 1917 року. Світ автора визначив радше не лад, а українське довкілля — родина, друзі, природа. Український люд, самотнє життя якого так влучно зумів схопити і передати О. Довженко, живиться далі тими самими соками, що і в минулому. Потвердження цього нерозривного зв'язку між рідною землею і нинішнім поколінням знаходимо у творчості наших молодих поетів в УРСР (Вінграновський, Драч, Є. Гуцало).

Яке приємне, багатозначне відкриття для української людини з дивденнозахідного кінця нашої країни, що життя українських людей у протилежних областях етнографічної території України було і є тотожне, часом навіть до подробиць!

Тоді як О. Довженко у своїй «Захарованій Десні» дає нам образ чернігівського села, Грищенко райдужними барвами змальовує життя чернігівського повітового міста і

його мешканців. Українська свідомість батьків, головно матері та діда, і близькі родинні зв'язки з людьми села та хутора врятували його перед русифікацією, яку несли з собою зокрема міська школа та вища освіта. Глибока прив'язаність до рідного оточення, гармонійне співжиття великого родинного гурту, рано відчута любов до української землі, її погідного неба та її простих людей — ось джерело Грищенкової музи, яка створила з нього українського маляра.

У своїх споминах Грищенко змальовує нам своє веселе, а часом і сумне дитинство, шкільні та університетські роки. І в нього знайдемо вже традиційного в українській літературі діда-чумака, жертвенну, подивудігну українську матір — центр родинного вогнища, високогрудих сільських дівчат, глибоко пов'язаних з землею українських селян — і радісно-барвисті образи українського ярмарку.

Грищенко ще студентом нав'язав контакт з свідомим українством свого часу. Він знав особисто М. Коцюбинського, Б. Грінченка, І. Нечуж-Левичького. А коли читаєш уступ про Миколу Зерова, який був сусідом Грищенків у Кролевіці і дружив з сестрою автора, то не можна не ахнути від несподіванки.

Грищенкові, який ще гімназистом виявив нахил до малювання, доля судила самотній шлях мистця. Його тягнуло на південь, на Крим, до Парижу, і тому він утратив контакт з українством і перестрівся з ним зойно на початку 30-их років у Парижі. З здивуванням натрапляємо на рядки, прийняті своєрідною гордістю з ролі чернігівців у новітній українській культурі, і на різке, подібне до Довженкового відмежування свого «я» від близького

російського сусіда. Риса імовірно характеристична для «прикордонників» кожної збірної етнічної індивідуальності.

ОЛЕКСА ГРИЩЕНКО, «Мої роки в Царгороді». Видавництво «Дніпрова хвиля», Мюнхен, 1961.

Ці нариси О. Грищенка вийшли вперше французькою мовою (разом із 40-ома акварелями маляра) в Парижі 1930 р. і були свого часу зречензовані С. Гординським у львівському органі «Мистецтво» (I, 1932).

Ця рецензія зміщена при кінці книжки. С. Гординський написав і передмову до українського видання цього небуденного твору, який переключала з французької мови Марта Калитовська (цього в книжці чомусь ніде не відмічено). Треба сказати, що С. Гординський на початку 30-их років просто «відкрив» О. Грищенка в Парижі для українського мистецького світу. С. Гординський підкреслює, що «мистець уважав своїм обов'язком перед майбутнім не пожалувати ні часу, ні коштів і опрацювати обі твори і в українській редакції» («Україна: моїх блакитних днів» теж появилася спершу французькою мовою в Парижі 1957 р.).

Сам автор лише у вступі про свій твір так: «Основою моєї книжки є світлий і мистецький бік світу, помічуваний оком маляра і навітлений мою особистою концепцією всесвіту». Грищенко глибоко відчуває тісний зв'язок східного слов'янства з старою Візантією, якій Київська Русь завдячує своє культурне життя. У своїм короткім вступі автор заторкає питання зв'язку Царгороду з Україною. Він бажає заохотити читача вдуматися і вглибитися у візантійське мистецтво, відшукати в ньому життя і не дати вмовити в себе, що воно «не-

рухоме, догматичне і нездатне відновлюватися».

Твір написаний у формі щоденника. Грищенко, уже відомий модерний маляр та мистецтвознавець, ризикує в 1919 р. зробити подорож до Царгороду, окупованого тоді аль-янтами. Йому довелося зазнати злиднів утікача, але мистець переборює холод, голод і нужду, бо в ньому горить велика любов і пошана до величі Царгороду з його мистецькими та архітектурними скарбами. Вдивляючись у стурчений Царгород, Грищенко відтворює в уяві життя старої Візантії з його величчю та блиском. Його духовий зір проникає в часи Юстиніана та Теодори. Але не тільки минуле сприйняв Грищенко. Турецька сучасність Царгороду чарує мистця не менше, ніж стара Візантія. Його уміла рука швидко накидає сцени з побуту мусулман, іслямські бані та цвинтарі.

Грищенкові вдалося нав'язати в Царгороді контакт з турецькими мистцями. Він веде з ними завзяті дискусії, в яких старається переконати їх у перестаріlosti їх імпортованого з Німеччини академізму в мистецтві і звернути їх увагу на власне пребагате народне мистецтво, на чудесні надгробки, килими, мініятюри старих перських книг.

Глибоку симпатію відчуває Грищенко до турецького населення; в багатьох рисах цих простих, найвних людей він бачить і відчуває щось «слов'янське», тоді як греки відштовхують його своєю холодною і хитрою обрахованістю.

Грищенків твір дає велику насолоду для вдумливого читача. Мова твору барвіста, багата і ясна. Книжка є, без сумніву, надзвичайно вартісним вкладом у нашу мистецтвознавчу літературу.

А. Г. Г.

Повість про львов'ян

ЄВСТАХІЙ ЗАГАЧЕВСЬКИЙ, «Львівська братія». Повесть пережитого. Торонто, 1962, вид. станиці Братства кол. вояків І УД УНА, передмова Ю. Тиса-Крохмалюка, 200 стор., ц. 2,50 дол.

Автор став відомим читачеві на еміграції своїми «Спогадами фронтовика» (Мюнхен, 1952), своєрідною «кінохронікою» своїх переживань на східному фронті. До кращих сторінок «повісти про пережиті» належать також фронтові переживання. На тлі хронологічно оповідженого життя львівської дитини з соціальних низів, Ромка Терлецького (подекуди авторового «двійника»), автор розгортає картину рідного йому міста і виводить персонажі його передмість у 1939-1944 рр. Прихід більшовиків, утеча за Сян, кількакратні пригородницькі переходи німецько-радянського кордону, криваві сутички з енкаведистами та їх агентами у Львові та на кордоні, любовне інтермедцо в Ярославі — все це виповняє першу частину книжки з її головним героєм як центральною постаттю. Цією свіжою і вдячною темою — підтільною боротьбою західноукраїнського міста й села тих років, крім Смолія, як здається, ніхто з наших прозаїків на еміграції не зацікавився. Але Загачевський поза пригородницьке тут не сягнув: ідейних конфліктів і проблем своїх персонажів не показав; з-поміж прийдешніх «східняків» показав лише на маргінесі мовно зросійщеного міліціонера Серьожу, що принагідно помагає своєму колезі — «львов'якові». Теж лише на маргінесі показані епізоди з коопераційного відродження засяньських українців. Лише торкнувся автор цікавої проблеми українців у німецькому війську (ще перед 1941 р.), які йшли туди здобувати військовий

вишкіл і там власне пропадали для своєї нації (брат героя Євген).

В другій частині, що охоплює фронтові переживання героя та його колег у німецькій армії, а згодом у дивізії «Галичина» по прориві з-під Бродів, автор ще виразніше вдався до методи репортажу та «кінохронікальних» епізодів: він описує переїзд попри спалену тюрму у Львові і подає образки з гігантських боїв під Вінницею та Севастополем, у Сталінграді, над Дінцем (знову з інтермедцями Різдва на Замарстинові і львівської кнайпи), щоб перейти до картин ентузіязму міських низів при творенні дивізії «Галичина» і завершити «фортіссімом» жахить при оборонних і проривних боях у казані під Бродами. Власне при описах боїв автор у своїй стихії: задля них він залишає навіть свого головного героя, переходячи до долі його львівських друзів, і тим самим резигнує з стрункої композиційної побудови: повість перетворюється в слабо між собою пов'язані життєві історії окремих персонажів. Розповідь здебільша проста, акція жива. Описи природи (схід і захід сонця — особливо любі авторові) короткі, ніби в кіносценаріях; інколи помітно, що автор зачитувався описами природи у Вл. Реймонта (пор. опис світанку за Львовом, стор. 67).

Світ своїх персонажів автор бачить тільки в чорній і білій фарбі, тож не одна проблема, що аж напрошувалася під перо, у нього не розгорнена (зустріч мішуха з ментальністю селохів, з «східняками», з німцями, зустріч воєнка з цивільним населенням і його проблемами; доречі, цивільних у нього майже нема, і ті страшні бої відбуваються здебільша ніби на безлюдних полігонах).

Часово йдеться в Загачевського про зовнішню історію покоління

львов'ян, ідейно вихованих на традиції програних визвольних змагань; вони — продукт галицької міжвоєнної національної педагогії, яка наші невдачі 1917-1920 рр. вбачала головню в мілітарній неспідготовленості, а не в політичній невідробленості. Так виховувано молодь і в підпіллі ОУН; тож нічого дивного, що найважливіше для «братії» Загачевського — це здобуття військової освіти в лавах німецької армії, при чому вона зчаста платить за це найдорожчу ціну — віддає своє життя. В скомплікованій політичній ситуації, бачачи екстермінаційну політику німецького окупанта, чий мундир вони вдягли, ці здисципліновані і прості люди («прусаки Сходу») шукають поради у своїх освіченіших братів чи наказодавців. Цю їх політичну неопрадіність лише в деякій мірі надолужує їх жертвенна любов до своєї батьківщини, яка уособнюється в рідному місці. Всі персонажі (крім одного сексота — доречі, поляка) — це в ґрунті речі ідейні, простолінійні хлопці, що їх міськи самопевні, динамічні характери власне не еволюціонують: автор допустив їх лише принести себе в жертву в боротьбі за далекий до зреалізування за даних політичних умов ідеал власної держави. Процесу приходу їх до цієї ідеї автор ширше не показав. Теж, не роздумуючи глибше, сприймають ці люди і свою приреченість — смерть у боях під Бродами. Але цих простих дітей вулиці, не зважаючи на всі їх недотягнення, робить барвисто-неповторними і симпатичними їх гумор та оптимізм («тримання фасону») у найтрагічніших навіть ситуаціях. Автор дуже рідко буває тут сантиментальний і нав'язує радше до нерозвиненої в нашій літературі традиції авантюристко-вигіварської повісті (Schelmenroman). Це життєрадісні, зарадні, спритні, рухливі люди. Їх ми вже знаємо з творів Франка, Б. Нижанківського («Вулиця», 1935), І. Керницького, О. Лисяка («За стрілецький звичай», 1953). Це тип, що його

створила не література, а синтез культур трьох національностей Львова: українців, поляків, євреїв. Є в цих молодиків щось від задержуватої самозакоханости та кавалерности польського шляхтури, щось від оптимістичного, грубуватого-терпкого гумору українського дядька і щось від роблено-серйозного шибеничного гумору єврейського купця. Цей невмирущий тип львівського вуличника діяв (і ще діє) асимілююче на цілі покоління галицької молоді. Хто до нього не достосувався, той є «селеп», «жлоб», «тяжкий фраер», «цеп на зав'язях». Своїми українсько-єврейськими компонентами він подобає хібащо на одеського жулика, але в цілому він неповторний. Рознесли його по світу всі три національності: одні понесли його в Сибір та у Флядельфію, другі — у Вроцлав, а треті — в Тель-Авів.

Лексичні елементи всіх трьох мов увібрав у себе і барвистий, образивий сленг цих людей, широко використаний Загачевським (як і Лисяком). Може, варто було зладити для читача словничок з тих двох сочень сленгізмів повісти, що поза контекстом окремо розшифровані лише зрідка (як от текст записочки: «Юську! Всипа, я кіблюю, дралой на зелену. Цей гранат блят. Клапаоух». Це значить: «Ромку! Зрада, я заарештований, втікай за кордон. Цей міліціонер свій. Адасть»).

Своєю свіжою тематикою з її цікавими для неознайомленого «цивіліста» мотивами, фронтово-пригодницькими переживаннями, швидким темпом акції та утриваленням популярного серед західноукраїнської молоді львівського сленгу повість Є. Загачевського напевно зверне на себе увагу молодого читача, а також читача-комбатанта. Над її недотягненнями та позитивами спинилися ми ширше, щоб допомогти авторові перебороти одні і спертися на другі при майбутніх його літературних починаннях.

Ол. Гор.

НОТАТКИ

БАЛЕТ ВІРСЬКОГО В НЬЮ-ЙОРКУ

РЕАКЦІЯ ЗЗОВНІ

Не часто в мистецькому житті Нью-Йорку зустрічаємо таку широкую, спонтанну і (без ніяких винятків) позитивну реакцію критики, як дістав кийвський ансамбль танцюристів під мистецьким керівництвом Павла Вірського. The New York Times, найвизначніший щоденник в Америці, аж двічі відгукнувся на цю подію статтями балетного критика Джана Мартіна, який, високо оцінивши індивідуальність стилю П. Вірського, технічну віртуозність танцюристів, гумор і мистецьку трактовку народнього матеріалу, пише, що «Павло Вірський одверто постановив дати не тільки збуджуючу танцювальну виставу, але також і, можливо, в першу чергу, дати проєкцію переважаючого духа українського народу, який можна окреслити висловом ліричний оптимізм».

Другий великий щоденник в Америці New York Herald Tribune, нав'язуючи до «Вишивальниць», говорить, що «вся програма, з незначними винятками... являє собою вишивку багатоколірних і вічнозахоплюючих танцювальних композицій, а Павлові Вірському, дириктору і хореографу ансамблю, належать окремо оплески, виключно для нього.» New York World Telegram пише, що за такий короткий час свого існування балет досягнув «першорядної групової координації й кольорової багатогранності ритміки.» А New York Mirror отак прямо і щиро кінчає свою статтю: «Дуже неправдоподібно, щоб ви побачили щось більше хвилююче цього сезону». З неменшим захопленням відгукнулися й інші газети. (Не будемо зараз детальніше розглядати критичні голоси преси, бо після за-

кінчення турне ансамблю українських танцюристів постарасмося дістати монтаж критичних оцінок не тільки нью-йоркської преси, але й інших міст Америки, Канади, Мехіко та Куби). На жаль, трапляється ще в американській пресі мішанина понять «український» і «російський» (наче б це були синонімічні поняття), але це вияв непоінформативності; і що цікаве, ці речі більше помітні в другорядній пресі. Добра преса, яка має пошану до себе і до читача, вже цього не робить. Не обійшлося без неприємного інциденту політичного характеру. Ми б не згадували цього навіть, але цей інцидент знецінює до певної міри мистецькі досягнення українською балету і також порушує мистецьку гідність Вірського. Тижневик літературних, музичних, наукових та політичних оглядів Saturday Review помістив у числі за 28 квітня образок з танку «Повзунець» на обкладинці й дуже прихильну (в мистецькій оцінці й до історичного процесу самовизначення українського народу) статтю Ралфа Паркера, який розглядає танки та їхню інтерпретацію Павлом Вірським як вияв душі та прагнень української людини в перспективі історичного буття. Стаття ця на висоті, базована на джерельному знанні історії, і поява її позитивно говорить про редакцію тижневика. Але! Такі вияви в пресі та великий успіх балету (всюди найявно підкреслено українського) затривожили негуманно настроєні проросійські кола. І вже в числі за 12 травня в цьому ж журналі його музичний редактор І. Колодін, хоч і визнає з захопленням високу мистецьку досконалість ансамблю (цього вже ніяк заперечити не можна), починає свою статтю отакою

«логікою»: «Тепер уже ясно, чому Україна зветься Малоросією. Во, судячи з постановки ансамблю Українських танцюристів в будинку Метрополітен-Опера... вона (постановка — Б. Б.) включає в мікркосмі все, що матушка Росія має показати...» Крім того, говорить п. Колодін, укр. ансамбль «має одну властивість, що наближує (підкреслення наше — Б. Б.) його до казкової танцювальної групи Мойсеєва більше, як котрунебудь іншу групу, яку ми тут бачили». Поминемо факт, що ці твердження історично неправдиві. Основне тут, що п. Колодін знецінює і підпорядковує якійсь дивній концепції «матушки Росії» самобутність і творчі досягнення українського балету, а хореографа масштабу Вірського ставить на обов'язково підірване Мойсеєву місце (несправедливо, але до цього ми ще повернемося). Якщо додамо, що в Нью-Йорку треба було включити денні виставки в середу, четвер, суботу і неділю та що після виступів у Вашингтоні й Філадельфії ансамбль знов вертався до Нью-Йорку на два дні (надпрограмово), то це дасть приблизну уяву, як публіка прийняла наших танцюристів. Описав ансамбль виступив в Монреалі, Торонто, Клівленді, Енн Арбор, Детройті, Чикаго, Міннеаполісі, Вінніпегу, Калігарні, Едмонтоні, Ванкувері, Сетлі, Портленді, Сан-Франсиско, Лос Анджелесі, в Мехіко і на Кубі. Крім того, балет вже заангажовано на піврічний побут в Америці 1964 року!

ВІД СУЧАСНОЇ РЕАЛЬНОСТІ — ДО МОЖЛИВОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО

Признаємося щиро, що ми ніколи не захоплювалися т. зв. народною творчістю. Дві події в останній час змусили нас до великої міри змінити нашу поставу. Першою подією було перевидання «Історії української літератури» М. Грушевського, яка відкрила багатство словесної творчості, особливо старої, дохристиянської доби і спонукала навіть до написання цілого циклу

віршів (як от «Кривий танець», «Кров лісів», «Замість голосіння» і ін.); другою — виступ балету Павла Вірського, який показав, як багато творча людина може досягнути, користуючись матеріалом народнього танку. Щоб не було непорозумінь, слід відразу зазначити, що Ансамбль українських танцюристів не є ансамблем народних танків. Мистецький керівник і одночасно хореограф Павло Вірський використовує народний танець, як матеріал, який він перетворює, підносить до рівня мистецтва і дає в результаті нову, свою власну, творчість. Найкращим прикладом, як народний матеріал перетворюється в оригінальну творчість, може бути один з хореографічних шедеврів Павла Вірського «Вишивальниця», де дівчата хореографічно зображують процес вишивання. Що дуже цікаве в цьому танку — це місцями майже модерністичні хореографічні розв'язки. Тут також дуже помітно, як Вірський розуміє долю жінки у балеті, — її можна нав'язати до наших традицій і (спрощуючи проблему) окреслити поняттями краса (всі дівчата красиві) і ліризм. Жінки в балеті Вірського ніби творять додатковий вимір, який ми назвемо поетичним виміром. Обговорюючи цей танок, ми б хотіли заторгнути єдину проблему, що вразила нас негативно, — це проблема гостро підкресленої реалістичної пуганти. Наведемо два приклади для ілюстрації: в цьому ж танку «Вишивальниця» Вірський зумів цілковито втягнути глядача до абстрактного процесу вишивання, глядач весь час свідомий того, що діється на сцені; щобільше, він помагає уявою цій дії. І коли на кінець дівчата витягають і показують готовий килим, — розчарує і одночасно ніби показує, що шановний хореограф не довіряє творчій уяві глядача... Другий такий приклад це те місце в «Подольночці», де танцюрист виймає зза пазухи вельон і вішає своїй дівчині на волосся. Це також підкреслення, що не лишає ніяких можливостей «дотворення» глядачеві. Дуже шко-

да, що не дозволили «з ідейних мотивів» поставити танок «Чому плаче верба» (цензура — явище негативне по обох боках завіси). Нав'язавши до слів Шевченка,

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не сплинула:
Пішов тай загинув.

Павло Вірський дає образ, як козак відходить на війну, а жінка в тузі його виглядає. А коли отвариш — приносять тільки зброю полятого козака, — жінка в розпучі перетворюється в вербу. Тоді приходить хлопчина і з-під верби підбирає зброю козака, як символ людської тятлості і символ, що син піде продовжувати діло батька. Це найближчий серцю хореографа танок, і ми висловимо тільки надію, що 1964 року його побачимо. Найсильніше вражає «Козацький танок зі списками» (танки і гри війська запорозького Богдана Хмельницького), який починається мужніми і могутньо вражаючими хореографічними креаціями, що поступово починають і кульмінуються неймовірно віртуозним технічно фіналом. Павло Вірський виявив себе мистцем широкого засягу: від нижнього ліризму («Вишивальниця», «Подоланочка», «Чому верба плаче»), через драматизм («Козацький танок зі списками», частина перша) до психологізму з дуже наявним і характерним Вірському гумором — сюди належить «Повзунець» з надзвичайно введеними приземними танками, «Нові чоботи», які дають свіжу інтерпретацію традиційного чумацтва (акцентуючи гумор і оптимізм, замість убогости) та хореографічна сцена, базована на традиціях українського лялькового театру. Звичайно, добрий балет вимагає добрих танцюристів, — тож танцюристам ансамблю належить найбільше визнання. Це мистці високого рівня, і завдяки їхній віртуозності можна було творити такі речі. Та кож мистецьке оформлення і костюми Анатолія Петрицького зроблені фахово і з тонким відчуттям кольору.

А тепер ми вернемося до проблеми, яку заторгнули в першій частині. Павло Вірський зумів з'єднати свою програму в один різко індивідуальний, свій власний, стиль, чого не досягнув Мойсеев (в нього окремі танки вириваються з цілості); крім того, Вірський має гумор і легкість у підході до матеріялу (дуже характерну, наприклад, французам). І всякі намагання наближувати ці два відмінні балети не мають ніяких реальних основ. Правда, два російські танки вириваються з стилістичної єдності в програмі українського ансамблю (хоч вони виведені дуже добре і, підходячи утилітарно, говорять багато про культурні й історичні відмінності двох народів), але відомо, що імпресарію часом ставить свої вимоги.

Український ансамбль танцюристів — це відносно молодий балет, і якщо він далі йтиме такими великими кроками, то ми маємо всі підстави чекати великих і зовсім нових в історії балету речей. Т в о р ч о тут необмежені можливості, згадаємо лише декілька: сцена з «Чому плаче верба», де жінка з горя перетворюється в вербу, могла б відкрити дорогу до зовсім нового, назв'язаного умовно, українського сюрреалізму в балеті; другий можливий стиль можна виводити з традицій лялькового театру; ще інші можливості лежать у своєрідному ірреалістичному жанрі (що думку насуває гумор Вірського). Отож, як ми твердили, т в о р ч о можливості необмежені. І ми з великою увагою будемо слідкувати за ростом цього балету.

Справжній обмін культурами народів — явище завжди позитивне. І дуже відрадий факт, що й Україну включили до цього обміну. На другий рік зустрінемо хор Вільюрдурісти і хор «Думка» з Києва (кі, пізніше, можливо, прийдуть банці) (цього ми можемо домагатися з уваги на численних українських відвідувачів театру). Але все таки тут настирливо насувається думка, що українська культура розвивається дуже однобоко, бо є місце і потре-

ба для класичного і модерного балетів, відчувається потреба добро-го експериментального театру, який міг би прийхати сюди, так як Living Theatre їздить до інших країн. Треба було б мати малярство, щоб можна було уладити виставки в «Музеї модерного малярства»; не говорячи вже про літературу. Щоб ці речі існували, потрібна не тільки творча свобода, але й відповідна

атмосфера. А цю атмосферу можна було б витворити, виставляючи в Києві сучасних західних і українських (Гніздовський, Гуцалюк, Соловій та ін.) малярів, друкуючи західних і українських емігрантських поетів. Щойно тоді ми могли б з радістю говорити про дійсний і багатогранний культурний процес.

Богдан БОЙЧУК

Український танцювальний ансамбль у «Метрополітен-Опері»

Публікований нижче матеріал є рецензією Джона Мартіна, що з'явилася в газеті «Нью-Йорк Таймс», у числі від 25 квітня ц. р. Ред.

Вам здається, що ви бачили вже всі слов'янські танцювальні ансамблі, які можна побачити за все своє життя. Однак не ґрунтовно помиляєтесь. Коли ви побачите Український танцювальний ансамбль з Києва, прем'єра якого відбулася минулого вечора в приміщенні «Метрополітен-Опері», вам стане ясно, наскільки ви помилялися, бо це є повна ентузіязму, життєрадісна, вкрай захоплююча група молодих людей, що танцюють від усього серця і з таким запалом, що аж голова їм відривається.

Звичайно, все це так, як і в усіх інших ансамблів, які С. Юрок привіз з Радянського Союзу в пляні культурного обміну, — з єдиною різницею, що цей ансамбль — цілком відмінний. Різниця полягає насамперед у тому, що тут домінує національний характер, той характер, яким так гордяться українці; а далі треба говорити про виразні індивідуальності танцюристів, а також про дуже своєрідний, оригінальний талант мистецького керівника і хореографа Вірського. Павло Вірський має за собою не тільки досвід народнього танцю і класичного балету, з якого може чер-

пати, але також великий темперамент як хореограф, величезну театральну винахідливість і чарівне почуття гумору. Його програма складається з номерів, які є не танцями, не балетними точками, а хореографічними сценами, інколи з специфічними драматичними моментами, інколи лише з характерним умотивуванням або з дотепними трюками, щоб поставити їх у центр уваги. Скаля українців широка, їхні кольори різноманітні, їхня енергія неймовірна. Якби не серія чарівних інтерлюдій, які припадають головно на жіночу половину ансамблю, чоловіча половина правдоподібно плигала б, звивалась і йшла напросядики аж у смерть, ані трохи не втрачаючи ентузіязму.

Після спокійного відкриття ми підходимо до третього номера, присядки, що її танцюють десять танцюристів у гумористичній і технічно феноменальній спосіб, — і зала екзальтована!

Після цього все йде без утигну, за винятком романтичної передиски і перерви для публіки. З менш акробатичних виступів назовмо невеличкий номер «Шодоляночка» — невеличку історію кохання в казковому дусі, здатну розтопити найтвердше серце. Центральна фігура історії, Людмила Козаченко — бездоганна; вона дає ключ до стилю всіх дівчат. Всі вони гарні собою, повні чару і дуже жіночі. Якщо на

долю чоловіків припадає левина частина слави, то дівчата своєю спокійною і скромною чарівністю є цілком невід'ємні. Згадаємо ще один чудесний комедійний номер з сильною домашньою патосу, що зветься «Нові чоботи»: на чотирьох чоловіків різного росту припадає одна пара чобіт, що їх вони, міряючи по черзі, псують.

Просто подивувідним є номер «Вишивальниці»: дівчата тчуть перед вами килим. Є також танець із списками «Запорозжці», від якого у вас на голові встає волосся, і гопаки, яким закінчується вистава, демонструючи перед вашими очима щось неймовірне. Є також матрось-

кий танець «Моряки», в якому є все, включно з своєрідною українською «чечоткою». І так далі, і так далі.

На нещастя, не можливо вирізнити індивідуальності: їх занадто багато, і всі вони надзвичайні. Але диригента Ігоря Іващенко, який написав або аранжував більшість музики, треба конче відзначити. На диригентському подюмі він є майже таким самим сильним танцюристом, як і артисти ансамблю на сцені.

Якщо б сталося таке, що вам це не сподобалось, то йдіть до лікаря на весняну перевірку.

Підсумки дискусії про українсько-російські взаємини

Навряд чи було в 1961 році інше питання, яке розбурхало б в українській еміграційній пресі і серед громадськості стільки пристрастей та хвилювань і принесло стільки легководушних обвинувачень та псевдокассандрівських пересторог, як дискусія про українсько-російські взаємини. Деякі українські кола на еміграції, відомі з того, що вони — в їхньому розумінні, звичайно — одиноки стоять «на сторожі чистоти української визвольної політики», вирішили, що всякі спроби хоч би дискутувати питання українсько-російських взаємин і пропонувати щось інше, як «викинення всіх росіян з української землі» — це зрада та інспірація якоїсь чужої мафії. Один з видатних українських діячів (з довгими титулами перед своїм прізвиськом, керівник однієї з центральних установ) цілком серйозно переконував, що пробувати відділяти маси російського народу від його імперіялістичної верхівки — це даремний труд, бо в час походу Наполеона на Москву «навіть російські баби» жорстко розправлялися з французькими

воєнками. Як же говорити з таким народом?

Серед російської еміграції також не бракувало подібних голосів. Одні казали, що всі українські «сепаратисти» — це звичайні агенти чужих розвідок; інші вважали, що власне і говорити немає про що, бо, мовляв, ніякої України і так не існує, а якщо вона і є, то її винайшов німецький генеральний штаб.

Правда, лунали з обох сторін також інші голоси. Вони були не такі численні і менше голосні. Але їх було доволі для того, щоб бачити, як дуже актуальною є потреба дискутувати питання взаємин між обома народами.

«Клуб круглого стола» в Нью-Йорку, який започаткував у 1960 році дискусію про українсько-російські взаємини, влаштував 19 січня цього року вечір, присвячений підсумкам однорічної дискусії. Головним доповідачем вечора був Валентин Новицький, а доповнення подав Віктор Приходько.

В. Новицький нагадав важливі факти та етапи дискусії:

6 грудня 1960 року, на запрошен-

ня «Клубу круглого стола» в Нью-Йорку, перед українськими слухачами виступав російський публіцист на еміграції, Борис Николаєвський. Він боронив концепцію майбутньої українсько-російської федерації, яка, на його думку, відповідає інтересам обох народів і зумовлена вимогами їхньої економіки. Сутестіі Николаєвського українські дискусанти відкинули однозгідно. Вони нагадали, що довгий історичний досвід взаємин з Росією навчив український народ дивитися скептично на пропозиції федерації. Тому й сьогодні українці бачать у таких російських плянах бажання втримати імперію також по розвалі комуністичної диктатури. А зрештою про федерацію чи про іншу форму взаємин може домовлятися тільки незалежна нація, тому український народ бореться насамперед за справді самостійну українську державу.

5 березня 1961 року відбулася в Нью-Йорку конференція Генерального секретаріату закордонних справ УГВР і «Прологу», на якій знову була поставлена тема українсько-російських взаємин. Про них говорив М. Лебедь, відкриваючи конференцію, і М. Прокопа — в окремій доповіді на цю тему. Вони вказували на те, що в інтересах українського і російського народів є добросусідські взаємини, сперті на принцип державної незалежності України та Росії і взаємного невтручання у внутрішні справи. Вони говорили, що неросійські народи СРСР поневолені національно, політично і соціально, а російський народ також не користується демократичними правами, хоч і має імперію. В таких умовах спільна боротьба неросіян і росіян, передусім українців і росіян, за новий лад, спертій на принцип державної незалежності кожного з народів, лежить в їхньому спільному інтересі.

Виступи Николаєвського, Лебеда і Прокопа викликали дуже живу реакцію в українській і російській пресі. В українській еміграційній пресі вороже до дискусії, як такої,

поставилися передусім газети ЗЧ ОУН і ОУНс — «Шлях перемоги», «Гомін України», «Українська думка», «Українське слово» та інші. З-поміж росіян дуже гостро виступали проти дискусії передусім російські монархісти. За потребу дискусії і проти всяких шовіністично-екстремістичних течій виступили в українській пресі І. Піддубний, А. Івахчюк, Є. Стахів, А. Гудовський. Частина газет, зокрема щоденник «Свобода», зайняла посереднє становище. Ця газета відкинула обвинувачення у «зраді», але оцінила дискусію про українсько-російські проблеми як таку, що не є на часі.

Найбільше місця присвятив дискусії російський щоденник у Нью-Йорку, «Новое русское слово». Його редактор детально з'ясував виступи Николаєвського, Прокопа та Лебеда і голоси української преси, але становища редакції не виклав. Натомість він дав висловитися багатьом авторам. У цій частині дискусії, що була для українців найцікавішою, був репрезентований широкий вахляр російських поглядів. Тільки деякі росіяни, напр., Чухнов, відмовили Україні взагалі будь-якого права на незалежність. Більшість заявила за потребою добросусідських взаємин, але на базі федерації або в іншому подібному пов'язанні України з Росією, — мовляв, «нащо відділятися» (П. Алексєєвський, Ведмїн, Курганов). Засуджували російський імперіалізм і прихильно говорили про право українського народу на державність: Г. Александров, Петров-Скіталець, Добровольський та Шостаковіч (останній, мабуть, українець).

В. Новицький зробив такі висновки: питання українсько-російських взаємин є одним з найважливіших питань української визвольної політики. Його не можна замовчувати. Не можна його розв'язувати також шляхом намагань знищити українські аспірації до незалежності, як це пробують робити російські шовіністи. Не треба також надіятися на те, що Москва буде знищена в атомовій війні, як це роблять де-

які українці. Українці мусять пам'ятати, що війна принесла б страшні катастрофи обох народам, а росіяни не повинні забувати, що розвинена українська нація ніколи не перестане змагати до повної незалежності.

Дискусії і розмови між представниками обох народів — сказав Новицький — є конечними. Декілька років тому їх пробували ініціювати сторонні кола, що намагалися зіпхнути українців та інших неросіян на позиції т. зв. «непередрішенства». Ці спроби скінчилися провалом. Тепер представники української і російської еміграції самі повинні продовжувати дискусію, що спиралась би на принцип взаємного визнання права обох народів на незалежність. Такі дискусії можуть мати прихильний відгук і на рідних землях. Вони корисні для українців, бо прихильність частини росіян до державної незалежності

України посилює б визвольну боротьбу українського народу. З другого боку, таке становище росіян звільнило б їх від закидів, що вони співничають у народобивчій політиці Кремля супроти неросіян чи хоч би в його ганебному намаганні «зливати» всі неросійські нації СРСР в одну російську націю.

Віктор Приходько з'ясував становище до України тієї групи росіян на еміграції, що її очолює Петров-Скіталец. Вона також хотіла б бачити всі народи СРСР в одному союзі держав, але в принципі визнає право українського народу на самостійність.

В дискусії виступили вірменський журналіст Гурджіян, козак Глазков та Білий, росіянка Бельська, а з українців: К. Туркало, І. Кедрин, М. Прокоп, Є. Стахів, А. Гудовський та інші.

М. В.

ПОПРАВКИ

У статті І. Лисяка-Рудницького «Український визвольний рух під час другої світової війни» («Сучасність», ч. 5, 1962) трапилися прикрі друкарські помилки, які міняють зміст стосовних речень:

Стор. 56, 14 рядок зверху.

Надруковано: «Ті елементи, які включилися до ОУН, здебільша воліли працювати легально в рамках тих установ, що їх толерували німці...»

Має бути: «Ті елементи, які не включилися до ОУН...»

Стор. 58, 20 рядок зверху: Надруковано: «Подруге, в Україні не існувало ніякого політичного руху, що був би одночасно антикомуністичним і протиросійським».

Має бути: «...одночасно антикомуністичним і проросійським».

У його ж рецензії «Хвильовий по-англійськи» («Сучасність», ч. 1, 1962, стор. 110, 6 рядок зверху у другій шпальті):

Надруковано: «Хвильовий був обдарований „харизматичною” особливістю».

Має бути: «Хвильовий був обдарований „харизматичною” особовістю».

Ред.

З М І С Т

Василь Барка. Кавказькі малюнки	3
Богдан Бойчук. Крукова гора	11
Богдан Кравців. Літературна спадщина М. Глобенка	14
В. Кивелюк. Про творчість С. Борачка і Г. Крука	25
Григорій Костюк. В. Винниченко — маляр	33
С. Кіндзерявий-Пастухів. З призабутих скарбів древнього письменства	42
Микола Вінграновський. Вибір із віршів	45
Мирослав Прокоп. Питання колоніалізму перед Об'єднаними Націями і Україна	52
Всеволод Голубничий. Китайська критика СРСР і майбутнє комунізму	68
Іван Майстренко. Думки з приводу статей Є. Врецьони	96
Критика і бібліографія. Показник до І. Франка (В. Дорошенко) — Злидні радянської бібліографії (Б. Кравців) — Дві книжки О. Грищенка (А. Г. Г.) — Повість про львов'ян (О. Гор.)	101
Нотатки. Балет Вірського в Нью-Йорку (Б. Бойчук) — Український танцювальний ансамбль у «Метрополітен-Опері» (Д. Мартін) — Підсумки дискусії про українсько-російські взаємини (М. В.)	121

Адреси наших представників

- Австралія:** Fokshan Library
& Book Supply
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.
- Аргентина:** Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
(para «Suchasnist»)
Maza 150
Buenos Aires
- Велико-
британія:** Ing. Jaroslaw Hawryllw
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.
- Канада:** I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.
- США:** G. Lopatynski
875 West End Ave,
Apt. 14b
New York 25, N. Y.
- Франція** M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire
- Швейцарія:** Dr. Roman Prokop
Mottastr. 20
Bern
- Швеція:** Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.,
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:
Австралія	0:6:0	3:0:0 фун.
Австрія	15,-	150,- шил.
Англія	0:5:0	2:5:0 фун.
Аргентина	20,-	200,- пез.
Бельгія	30,-	300,- бфр.
Бразилія	50,-	500,- круз.
Венесуела	2,50	24,- бол.
Голляндія	2,50	24,- гул.
США	0,75	7,50 дол.
Канада	0,75	7,50 дол.
Німеччина	2,50	24,- нм.
Франція	2,75	28,- ффр.
Швейцарія	2,60	26,- шфр.
Швеція	3,-	30,- кор.

Появилось 5 (55) число

DIGEST

OF THE SOVIET UKRAINIAN PRESS

за травень 1962

I. СТАТТІ: Література — Українська економіка

II. ВІСТКИ ТА ІНФОРМАЦІЇ: Сільське господарство — Промисловість — Комсомол — Кіно — Музика — Релігія — Право — Короткі вістки

ЦІНА: одно число — 1 доляр; річна передплата (12 чисел) — 10 долярів, передплата на три роки — 25 долярів.

АДРЕСА: „PROLOG“

875 West End Ave. Apt. 14 b
New York 25, N. Y.
U. S. A.

Приймається передплата
на друге півріччя 1962 року на журнал

«СУЧАСНІСТЬ»

місячник літератури, мистецтва, суспільного життя.

Досі у журналі взяли участь такі співробітники:

Емма Андіївська, Дмитро Андриєвський, Василь Барка, Володимир Безушко, Лев Білас, Володимир Біляїв, Марта Богачевська, Богдан Бойчук, Вольфрам Бурггардт, Богдан Винар, Аристид Вирста, Віра Вовк, Ольга Войценко, Євген Врецьона, Богдан Галайчук, Яків Гніздовський, Лідія Голубнича, Всеволод Голубничий, Анна-Галя Горбач, Олекса Горбач, Святослав Гординський, Євген Гловінський, Осип Данко, Сергій Домазар, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Олекса Ізарський, Володимир Кайда, Марта Калитовська, Ігор Качуровський, В. Кивелюк, Патриція Килина, С. Кіндзерявий-Пастухів, Ігор Костецький, Григорій Костюк, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Володимир Кубійович, Олександр Кульчицький, Микола Лебедь, Іван Лисяк-Рудницький, Йозеф Ліхтен, Галя Мазуренко, Іван Майстренко, Зигмунт Маркевіч, Василь Маркусь, Василь Микитчук, Кирило Митрович, Петро Одарченко, Михайло Орест, Богдан Осадчук, Софія Парфанович, Мирослав Проккоп, Степан Процюк, Емануїл Райс, Дарія Ребет, Левко Ромен, Богдан Рубчак, Ярослав Рудницький, Олександр Семененко, Іван Сеньків, Яр Славутич, Дмитро Соловей, Юрій Соловій, Орест Старчук, Володимир Стахів, Марія Струтинська, Олександра Сулима, Остап Тарнавський, Юрій Тарнавський, Олександр Филипович, Ганс Фіндайзен, Василь Чапленко, Павло Чернов, Валентина Шалі та ін.

У справах передплати звертатися до видавництва і його представників за межами Німеччини.

Умови передплати й адреси представництв див. на попередній сторінці обкладинки.